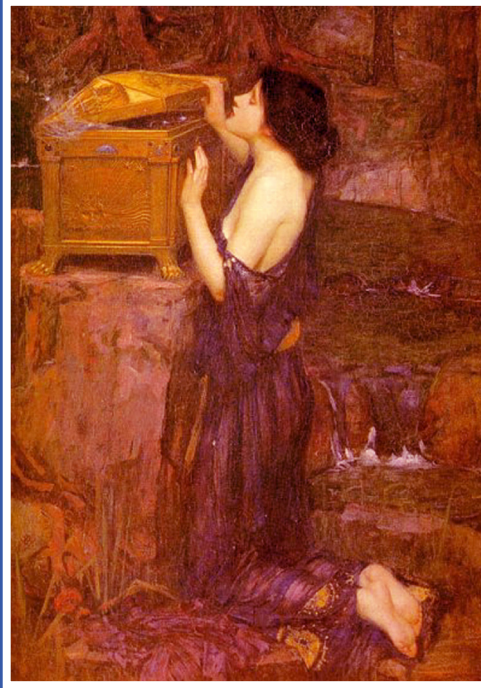

Pandora Könyvek 43.

Takács Judit

NÉVTANI (HATÁR)ESETEK

Személynevek a segédtudományok tükrében

EGER, 2023

Takács Judit

Névtani (határ)esetek

Személynevek a segédtudományok tükrében

Pandora Könyvek

43. kötet

Takács Judit

Névtani (határ)esetek

Személynevek a segédtudományok tükrében

Sorozatszerkesztő:

Dr. Pintér Márta Zsuzsanna

Az előző megjelent kötetek:

Istók Béla:

INTERNETES FUTBALLNYELVHASZNÁLAT

Közösség, mémek, szóalkotás

(40. kötet)

Ludányi Zsófia:

SZABÁLYOK, NORMÁK, NYELVSZOKÁS

Tanulmányok a köznyelvi és szaknyelvi helyesírás és nyelvalakítás köréből

(41. kötet)

Onder Csaba

FESTINALENTE

Tanulmányok a 19. századi magyar irodalomról

(42. kötet)

Takács Judit

Névtani (határ)esetek

Személynevek a segédtudományok tükrében

LÍCEUM
KIADÓ

Eger, 2023

Lektor:
Dr. Raátz Judit
tudományos főmunkatárs

A borítón
John William Waterhouse: *Pandora* (1896)
című festményének részlete látható

ISSN 1787-9671

ISBN 978-963-496-255-7

A kiadásért felelős
az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem rektora
Megjelent az EKKE Líceum Kiadó gondozásában
Kiadóvezető: Nagy Andor
Felelős szerkesztő: Kusper Judit
Műszaki szerkesztő: Csombó Bence
Borítóterv: Kormos Ágnes

Megjelent: 2023-ban

Készítette: az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem nyomdája
Felelős vezető: Kérészy László

Tartalomjegyzék

Előszó	7
Kommunikáció	9
Név és kommunikáció. A tulajdonnevek vizsgálatának egyik lehetséges aspektusáról	11
Terminológia — lexikográfia — lexikológia	19
Köznevesült tulajdonnevek szótárainkban.....	21
Közszóvá vált tulajdonnevek a börtönszlangban.....	29
Finn–magyar kontrasztív névtani terminológiai vizsgálatok a személynévfafták köréből	37
Amikor <i>lackó elantalodik</i> : a <i>László</i> és az <i>Antal</i> közszoí származékai és finn megfelelőik.....	47
<i>Szveta</i> és a <i>karjalai pirog</i> . Átváltási műveletek és fordítási megoldások Sofi Oksanen Sztálin tehenei című regényének magyar fordításában	55
Sztereotípiakutatás	67
Személynév – etnikai sztereotípiá – előítélet. Egy vizsgálat háttere és tanulságai	69
A kategóriaalkotás és sztereotipizáció vizsgálata viccek keresztnévanyaga alapján	81
A családnévhasználat jellegzetességei a viccek szövegtípusában	93
Névszociológia	109
Nők megnevezése és névhasználata gendernyelvészeti szempontból. Egy preferenciavizsgálat tanulságai.....	111
Oktatásnyelvészet	127
A tulajdonnevek témaköréhez kapcsolódó onomasztikai feladatok a 3–6. osztályos anyanyelvi taneszközökben.....	129
Névtan és drámapedagógia: hogyan tanítsunk névtani ismereteket?.....	139
Tulajdonnevek közszoí alakjai – használjuk, de hogyan írjuk?.....	151
Források	154
Elemzett tankönyvek	158
Irodalom	159

Előszó

Nicolaisen (1986: 150) a *homo nominans* 'névadó ember' kifejezést használva utalt arra, hogy az ember kezdetektől fogva nevet adott az őt körülvevő, számára fontos létezőknek, ezért is nem tudunk elképzelni közösséget és kultúrát tulajdonnévvel való elnevezések, nevek nélkül. De hogy pontosan mi számít egy nyelvközösségben tulajdonnévnek, mit nevez meg saját, önálló névvel, az elsősorban a névközösségtől függ, hisz a névhasználat legalább annyira kulturális, mint nyelvi kérdés (Hoffmann 2010: 52). E tulajdonságánál fogva a tulajdonnév aligha közelíthető meg pusztán nyelvészeti eszközök és szempontok által, hisz mind a nevek tipológiája (mi számít egy-egy nyelvközösségben tulajdonnévnek), mind pedig használatuk körülményei, lehetőségei, esetleg szabályai is kulturálisan beágyazottak.

Már a névtudomány önállóvá válásakor megfogalmazódott, hogy a nevek hatékony vizsgálatához számos tudomány ismeretanyagának bevonása szükséges (Benkő 1970: 7), később pedig már a diszciplína integráló, tudományokat felölelő jellegét hangsúlyozták (Hajdú 2003: 38). Az onomasztika nyelvészetben belüli segédtudományaiként említhetjük a nyelvtörténetet, illetve a hang- és helyesírás-történetet, az etimológiai kutatásokat, a dialektológiát, újabban a szociolingvisztikát, pszicholingvisztikát és kognitív nyelvészetet (Hoffmann 2015: 17–22), társtudományaiként pedig leggyakrabban a történet-, irodalom- és jogtudomány, a genealógia, archontológia, illetve a hittudomány, vallástörténet, közgazdaságtan, földrajztudomány, matematika és statisztika jelenik meg (Hajdú 2003: 38–45).

Kutatásaim során a névtant nyelvészeti részdiszciplínaként értelmezve magam is sokféle, ám nem hagyományos névtani segéd- és társtudomány irányából közelítettem a tulajdonnévhez. Igyekeztem ugyanis olyan szempontokat és megközelítésmódokat választani, melyek a magyar onomasztikában ritkábban jelennek meg, vagy új eredményeket adhatnak a tulajdonnévek vizsgálatához. Ezért kutatásaim során a kommunikáció, lexikológia, lexikográfia, sztereotípiakutatás, névszociológia és oktatásnyelvészet felől is közelíték a tulajdonnévhez, legfőképpen pedig annak egyik típusához, a személynévhez. A tanulmányok köteté formásával az volt a célom, hogy felmutassam a tulajdonnévhez kapcsolható kutatások vizsgálati szempontjainak sokszínűségét és egyben a személyneveket érintő alkalmazott névtani kutatásaim eredményeit is.

Jelen kötet a 2017–2022 között született alkalmazott antroponímiai kutatásaim szintézise, mely 13 tematikusan összefüggő és egymásra épülő témájú tanulmányt tartalmaz: ezekben 5 különböző szempontból, 5 segédtudomány irányából közelíték a tulajdonnévhez. A korábban megjelent tanulmányok szövegét részben átdolgoztam, a megjelenés eredeti helyét a tanulmányok végén jeleztem. A felhasznált irodalmak egységesített bibliográfiai adatai a kötet utolsó szerkezeti egységében jelennek meg. A kiadványban egy eddig csak finn nyelven megjelenő szacikk magyar nyelvű közlése is helyet kapott.

Köszönetet mondok a tanulmányok korábbi (anonim) lektorainak és Raátz Juditnak, aki készséggel vállalta a tanulmánykötet szakmai bírálatát. Javaslati, kiegészítései bekerültek a szöveg végső változatába.

Ostoros, 2023. június 05.

Kommunikáció

Név és kommunikáció

A tulajdonnevek vizsgálatának egyik lehetséges aspektusáról

A névtant hagyományosan az interdiszciplináris megközelítési lehetőség jellemzi. Az onomasztikának ez a jellegzetessége igen hamar megfogalmazódott, hiszen Benkő Loránd már a második névtudományi konferencián felvetette, hogy a névtan „műveléséhez számos más tudományág ismeretanyagának bevonása is szükségeltetik, és eredményei számos más tudományág számára is hasznosíthatók” (1970: 7). Nem jelenti azonban ez azt a sokak által hangoztatott elképzelést, hogy a névkutatónak értenie kellene a nevek minden lehetséges megközelítéséhez, hanem Hoffmann megfogalmazásával (2014: 6) egyetértve magam is úgy vélem, hogy az onomasztika interdiszciplináris jellege inkább a megközelítési lehetőségek összetettségében és az ebből fakadó eredmények gazdagságában fogható meg. Ugyanannak a névtani jelenségnek más szempontú, módszerű és másik tudományterület irányából való megközelítése markánsan eltérő eredményeket is hozhat, amik egymást nem kizárva, hanem kiegészítve járulhatnak hozzá a nevekről való tudásunkhoz.

A névtan lehetséges társtudományait Hajdú Mihály tekintette át (2003: 38–45), nyelvészetben belüli segédtudományait pedig Hoffmann István ismertette (2015: 11–22). Bár ő ezek között a kommunikációra nem utalt, írásomban az interdiszciplinaritás szemléletét követve a magyar keresztnevekre a lehetséges nyelvészeti megközelítések közül a kommunikáció felől tekintek. Tanulmányomban bemutatom a személynevek kommunikációs aspektusból való leírásának lehetőségeit, illetve összefoglalom a téma korábbi szakirodalmát és legfrissebb eredményeit is, bevonva a névtanhoz kapcsolható pszichológiai vizsgálatokat is.

1. A személyneveket a kommunikációelmélet felől nézve szembetűnik a közzavak és személynevek szembeállíthatósága utóbbiak sajátos közlésbeli jellege és összetett jelentésszerkezete alapján. Nyirkos István úgy találta, hogy az információátadásban a nevek számítanak a leggazdaságosabb, leghatékonyabb nyelvi elemnek (1989: 290), Várnai Judit Szilvia szerint pedig „a kommunikáció gazdaságos, eredményes megvalósulása érdekében, a társadalom működéséhez szükséges, valamennyi emberi közösségben kialakuló intézményes jelenségek egyikeként létük szükségszerű avagy inkább célszerű” (2005: 16).

Az, hogy a tulajdonnevek kódként is funkcionálnak, következik nyelvi jel voltukból, de úgy vélem, összetett jelentésüknél fogva a névvel jelölt alakokról és helyszínekről kialakított befogadói vélemények, benyomások összességének a létrehozásához a köznévi elemeknél jóval sokrétűbben járul(hat)nak hozzá.

A kommunikáció hagyományos leírása alapján az adó az üzenet tartalmát szimbólumokká kódolja, a befogadó pedig dekódolja az üzenetet. Ezek a szimbólumok konvencionálisak, egy adott közösség tagjai számára érthetőek, egy adott kultúra tagjai számára közös jelrendszert, szabályok és konvenciók rendszerét alkotják. A konvenciók határozzák meg azt, hogyan és milyen kontextusban lehet a jeleket használni (Róka 2002: 18).

A név is kommunikációs kódként viselkedik, sőt megítélésem szerint egyike a személyiségészlelést befolyásoló tényezőknek (erről részletesen l. Takács 2008a). A kommunikációs kódok közé tartozó prezentáló kódok segítségével tételezünk fel partnerünkről társadalmi szerepet, szociális helyzetet, tulajdonságokat előismereteink, előzetes tudásunk segítségével. Meglátásom szerint a neveknek is van ilyen funkciója, kommunikációs szempontból ezeket is prezentáló kódnak tarthatjuk, azaz olyan elemnek, mely asszociációink révén hozzájárul a névviselőről kialakított vélemények, benyomások összességének kialakításához. Ezek a benyomások sok esetben igen szubjektívek (vagy szubjektívek is lehetnek), de egy névközösségen belül gyakran jelennek meg a hasonló benyomásokat indukáló, azonos asszociációkat előhívó, ezért fokozott prototipikussággal jellemezhető névkategóriák.

Érdeemes ennél a pontnál a szociálpszichológia személyészleléssel kapcsolatos meglátásait felidézni. A személyészlelés – ahogy Forgács József megfogalmazta – nagymértékben aktív, konstruktív folyamat, amelyben az észlelő tudása, korábbi tapasztalata néha fontosabb szerepet játszik, mint az észlelt ember tényleges tulajdonságai (1999: 49). Ez a jelenség, amit a pszichológiában burkolt személyiségelméletnek neveznek, „felhalmozott hipotéziseink és elvárásaink összege arról, hogyan szerveződnek az emberi tulajdonságok és jellemvonások” (Forgács 1999: 49). Ezek az elvárások és hipotézisek abból fakadnak, hogy látjuk az illetőt, kapcsolatba kerülünk prezentáló kódjaival, korábról pedig már vannak hasonló tulajdonságú, viselkedésű, kinézetű emberekkel kapcsolatos tapasztalataink.

A személyprototípus tehát olyan absztrakt, „virtuális személyiség”, melyet mi magunk hozunk létre valakiről, de nem feltétlenül a valós tulajdonságai, hanem azok alapján, amiket valami okból jellemzőnek gondolunk rá. A prototípus kialakításának alapjai az egymáshoz közelinek vagy egymással rokonnak gondolt tulajdonságok összekapcsolása révén létrejövő egységek, a tulajdonságnyalábok (pl. aki vonzó, arról könnyebben feltételezünk egyéb pozitív tulajdonságokat is, vö. Forgács 1999: 49–56). Azt gondolom, a név is válhat tulajdonságnyaláb alapjává, pozitív vagy negatív tulajdonságok kapcsolódhatnak hozzá (a névviselő személyétől és tulajdonságaitól egyébként általában függetlenül), melyek lehetnek egyéniek is, de később akár közösségi szinten is megjelenhetnek, és általánossá is válhatnak.

2. Bár a névhasználat elsődlegesen az egyénhez kapcsolódik, de mivel csak kommunikációban realizálódhat, a névhasználat közösségi háttérét is vizsgálunk kell. A személyeket jelölő névformákat az egyén (mint névhasználó) a nyelvi szocializációja részeként a közvetlen környezetében kommunikáció útján veszi birtokba (Tóth 2016: 49). Ebben a viszonyrendszerben tehát a környezet az egyén tudásának s benne értelemszerűen a névtudásának is a szociokulturális feltételeit jelenti (Hoffmann 2012: 15). „Megfigyelhető, hogy az egyének névismerete egészen kis közösségekben mutat csak nagyfokú egyezéseket, illetve hasonlóságokat: ezeket a csoportokat névközösségeknek nevezzük” – írja Hoffmann (2014: 17), Tóth szerint pedig a névközösség nemcsak valamiféle elvont keretként fogható fel, hanem olyan eleven „organizmusként”, amely bármely időszakban a névadás és névhasználat elsődleges, legalapvetőbb közegeként funkcionál (2014: 200). A névközösségek szerveződésében helynevek esetén a horizontális (térbeli), személynevek esetén pedig a vertikális (szociális) komponensek erőteljesebbek (Tóth 2016: 50).

A nevekhez kapcsolható, azokról az egész névközösség szintjén meglévő, azonos asszociációkat előhívó „közösségi tudás” vagy „véleménytendencia” egyértelmű meglétét és a konkrét esetekben való aktualizálhatóságát jól bizonyítják a nevek indukálta (pozitív vagy negatív) előítéletek, melyeket számos vizsgálat támaszt alá. A nevek keltette asszociációk vizsgálata azonban tipikusan interdiszciplináris megközelítést igénylő terület, ezeket nem lehet kizárólag nyelvészeti módszerekkel megközelíteni, s mivel a névattitúd lényegénél fogva társadalmi meghatározottságú, vizsgálata elsősorban a szocio- vagy pszichonomasztikai jellegű kutatások bevonását igényli (Kiss 1995: 135).

3. A nevek megítélésére vonatkozó, pszichológiai szemléletű nemzetközi kutatások közül kiemelkednek Harari és McDavid (1966, 1973), illetve Stewart és Segalowitz (1991) vizsgálatai, a korábbiak közül pedig felidézhetjük English és Alspach kutatásait (l. Slíz 2014b: 248). Ezek különösen érdekesek abból a szempontból, hogy a válaszolóktól általuk ismeretlen és névként nem is létező, tetszőlegesen generált hangsorokkal kapcsolatos reflexióikat, asszociációikat kérdezték.

Keresztnevekhez kapcsolódó asszociációkról nyelvészeti aspektusból kiindulva többek között a svéd Rolf Hedquist (2005) folytatott vizsgálatokat, s mivel ezt több szempontból is alkalmazhatónak érzem, részletesebben is bemutatom. A szerző 1982 és 1992 között készült két felmérés során egyszerre 250, 15–25 év közötti diák névhasználatát vizsgálta abból a szempontból, léteznek-e köztük egy-egy névhez kapcsolódó közös névasszociációk. 24 nevet vizsgáltak, melyeket úgy választottak ki, hogy legyen köztük divatnév (mindkét időszakból, ilyen pl. a *Hanna* és az *Alma*), nagy megterheltségű, gyakori (*Patrik*, *Jenny*) és ritka név is (*Vincent*, *Konrad*). A kérdőívben a keresztneveket a válaszolóknak az alábbi tulajdonságpárok valamelyikével kellett jellemezniük: szép – csúnya, kövér – sovány, alacsony – magas, fiatal – öreg, jó – gonosz, kedves – nem kedves, boldog – boldogtalan, aktív – passzív, erős – gyenge, világos – sötét, modern

– ódivatú, okos – buta, gazdag – szegény, barátságos – barátságtalan, érdektelen – vonzó, északi svéd – déli vagy közép svédországi, vidéki – városi, magas társadalmi helyzetű – alacsony társadalmi helyzetű, svéd – idegen.

Az 1982-es vizsgálat legfőbb eredménye annak kimutatása, hogy a nevekhez egyértelműen kapcsolódnak jól körülírható, meghatározható asszociációkörök (pl. a vizsgált anyagban a *Gudmund*-hoz és *Olof*-hoz a régimódiság, ódivatúság). A szerző másik megfigyelése, hogy ezek még akkor is könnyen kapcsolódnak a névhez, ha a válaszoló nem ismeri a vizsgált névnek egyetlen viselőjét sem, vagyis jól látható, hogy nem a névviselő tulajdonságai befolyásolják az asszociációkat (a konkrét tulajdonságkörök ugyanúgy megjelennek a *Patrik* névhez kapcsolódóan, aminek szinte mindenki ismer viselőjét, mint a ritka *Vincent* név esetében). A 10 évvel később végzett vizsgálat a kapcsolódó tulajdonságok körében történt változásokat kívánta feltárni. Ám változás csak a vizsgált nevek felének esetében volt tapasztalható, s ezek között is nyelven kívüli okokra kizárólag a *Felix* kapcsán utal Hedquist (a 'fiatal, aktív, barátságos, okos, városi' tulajdonságok névhez kötésének oka a híres névviselőhöz való kapcsolás lehet). Ha a név divatossá válik, történhet a jelentésszerkezetében változás, de ez nem jelentős mértékű. A szerző szerint minden névnek egyedi „arculata” van, ami 10 év alatt még nem változik meg drasztikusan.

A névtani kutatásokban a szocioonomasztikai nézőpont figyelembevételében a svédek mellett elől járnak a finnek, akik a kezdetektől fogva tudatosan törekednek e szempont erőteljes bevonására (erre l. pl. Kiviniemi 1982, 1993, 2006; Ainiala–Saarelma–Sjöblom 2008, 2013). Eero Kiviniemi a névhez kapcsolódó asszociációkra a *sivumielle* fogalmat használja (1982: 13), s a névhez kapcsolódó nyelven kívüli és belüli konnotációkat különíti el. A nyelven kívüli hatások igen jelentősek a nevekhez kapcsolódó asszociációk kialakításakor, s ezek nagyban befolyásolják a névválasztást, és tesznek egy-egy nevet gyakorivá, divatossá, mint például az elmúlt években Finnországban az *Onni*-t. A kedveltséget nyelven belüli okok is magyarázhatják, amilyen pl. a név hangzása, etimológiai jelentése, szerkezete, esetleg a szlengben való megjelenése és jelentése. Ezzel magyarázhatjuk az *Yrjö* név használatának visszaszorulását is. Ennek a keresztnévnek ugyanis a finn szlengben 'hányás' közszoói jelentése alakult ki, igeiként és igenévként (*yrjötä* 'hányni', *yrjöttävä* 'undorító') is használatos, de az *Uno* férfinév kedveltsége is szlengbeli, erősen negatív konnotációt hordozó jelentése ('buta, bolond') miatt szorult vissza (Paunonen 2000).

A finn szerzők nemcsak általánosságban vizsgálják a névhez (pl. szép, csúnya, vidéki/es/, városi/as/, finn, nemzetközi, időtlen, divatos, régies) vagy annak viselőjéhez kapcsolható asszociációkört (pl. a névviselő kora, neme, tulajdonságai, foglalkozása, lakóhelye stb.), hanem szép számmal találhatunk egyes konkrét női és férfinevekhez kapcsolódó vizsgálatokat is (ezekről bővebben l. Takács 2015). A hasonló szempontú vizsgálatokat végzett magyar keresztnemekkel kapcsolatban Schirm Anita (2014), aki a nyelvhasználók nevekre vonatkozó hiedelmeit és vélekedéseit kérdőívvel vizsgálta, illetve bemutatta a névdivathoz fűződő attitűdjét is.

A nevekhez kapcsolódó konkrét asszociációkörök meghatározása miatt érdekes Slíz Mariann vizsgálata (2014b), aki a Lázár Ervin meséiben megjelenő személynevekkel kapcsolatos alapasszociációkat (nem, életkor, jellembeli tulajdonságok) vizsgálta különböző korosztályok körében. Kutatása során elsősorban arra volt kíváncsi, hogy a 26 mesehős nevével kapcsolatban léteznek-e a válaszadó korától, előismereteitől független asszociációkörök, s úgy találta, hogy a névviselő nemével kapcsolatos konnotációk minden válaszadója esetében igen nagy hasonlóságot mutattak (2014b: 249). Abban, hogy egy nevet (pl. *Bruckner Szigfrid*, *Zsebenci Klopédia*) női vagy férfinevként azonosítunk-e, a név ismert voltán, közszói jelentésén, illetve a hozzá alakilag kapcsolható közszóra vonatkozó asszociációkon kívül a szűkebb és tágabb kontextus is közrejátszik (a vizsgált esetben ez egyrészt a mese mint kontextus, másrészt pedig a magyar névrendszernek az a sajátja, hogy névanyagunkban a női nevek gyakran *-a* vagy *-ia* végződésűek).

Míg a névviselő nemével és életkorával kapcsolatos asszociációk kialakításában a beszélőt Slíz szerint a nyelvi kategóriák megléte (pl. becéző alakként értékelünk-e egy nevet vagy sem) vagy annak hiányában számos társadalmi jelenség segítheti, jellemére vonatkozóan már nem találunk ilyen szoros megfeleléseket a vizsgált közösségekben, azaz a kategorizáció a jellemre vonatkozóan valószínűleg nem működik ezekhez hasonló egyértelműséggel (2014b: 252). Eredménye e téren ellentmond Hedquist svéd keresztnemekkel kapcsolatos megfigyelésének, aki szerint viszont jól körülírható, jellemre is vonatkoztatható jelentéskörök (pl. jó – rossz/ördögi, kedves – nem kedves, érdektelen – vonzó) is kapcsolhatók az egyes nevekhez.

A mesehősök személyneveit elemezve meghatározhatók azok a tényezők, melyek a fiktív neveknek mint szignáloknak a dekódolásában szerepet játszanak. Ez a kontextus, a jeleknek egy rendszer elemeként, egy csoport tagjaként való értelmezése, a név hangzása vagy egy létező közszóhoz való hasonlósága, a név egy részének vagy akár egészének vélt közszói jelentése és a név tulajdonnévi szerepe (Slíz 2014a). Bár a szerző szerint ezek alapján elsősorban a fiktív neveknek tulajdonítunk jelentést, azt gondolom, e tényezők mindegyike részt vesz a valós személynevek jelentésének és asszociációköreinek kialakításában is.

4. Mind névtani, mind kommunikációs szempontból fontos, hogy a nevek konnotációjával, illetve a nevek által keltett asszociációkkal foglalkozó kutatások egy része az asszociációkban megnyilvánuló sztereotípiákra és előítéletekre irányul. Az előítéletek a névviselő nevek alapján való csoportba sorolásán alapulnak, meglétük tehát alátámasztja azt az elképzelést, hogy a személynevekhez névközösségi szinten is ismert konnotációkör kapcsolódik vagy kapcsolódhat. Ezek az asszociációs csoportok vagy konnotációkörök könnyen nemi sztereotípiák alapjává válhatnak (I. Raátz 2008), bár néha pozitívak is lehetnek, és előnyhöz is juttathatják a névviselőt, ahogy az ipszilonos családnevek kapcsán Farkas Tamás is megjegyzi (2012a).

A nevek kategorizációján alapuló előítéleteknek akár társadalmi (sőt a szerző szerint akár gazdasági) következményei is lehetnek, melyeket M. Horváth Viktória nyomán foglalok össze (2014). A 2005-ben készült ún. Tolerancia-vizsgálat eredményeit névtani tanulságai miatt feltétlenül érdemes áttekinteni. Ebben a kutatásban, mely elsősorban szociológiai módszerekkel dolgozott, a nevek alapján kialakított sztereotípiákat kívánták feltérképezni 7. és 10. osztályos diákok körében. A három mintaként álló név *Giuseppe (Bepi) Colombo*, *Ephraim Kishon* és *Kolompár Ramóna* neve volt.

A vizsgálat első részében a három személyről képeket mutattak, s ez alapján (tehát a név ismerete nélkül, pusztán a kép alapján) kellett róluk jellemzést adni, a második részben, a kérdőívben néhány oldallal később azonban már csak a nevekről kérdezték a válaszolók véleményét. A képek alapján a diákok a három személyt igen hasonlóan jellemezték, és a nevekre érkező hozzászólások sem tanúskodtak jelentősebb különbségekről, azonban a kísérlet *Kolompár Ramóna* esetében figyelemre méltó megállapítást hozott: míg a csecsemő képe pozitív érzéseket ébresztett a válaszadóknál, a cigányos hangzású név a diákok nagy részének esetében (csaknem 40%-ában) elutasítást eredményezett. Ez a kísérlet azt bizonyítja, hogy a nevek alapján történő etnikai azonosítás és sztereotipizálás kifejezetten erős, s kiemelten igaz ez a cigánysággal kapcsolatban.

A korábbi kutatások azt is egyértelműen mutatják, hogy a társadalmi helyzetre vonatkozó asszociációk nagy része „tanulás eredményeként” kapcsolódik a névhez. Az óvodások és egyetemisták által a nevekhez kötött értelmezések vizsgálatakor az látható, hogy az óvodások egyáltalán nem kötnek a mesehősök nevéhez entikumra vonatkozó értelmezést (bár ezek ugyan fiktív nevek, de a megkérdezettek egyértelműen emberi tulajdonságokkal ruházták fel viselőiket, ezért tágabb értelemben személyneveknek tekinthetjük őket). Az óvodások társadalmi helyzettel kapcsolatban még legfeljebb csak foglalkozásra vagy méltóságra gondolnak (pl. király, uralkodó) (Slíz 2014b: 255–256), a Tolerancia-vizsgálatból azonban kiderült, hogy az idősebb (13 és 16 éves) gyerekek körében viszont már jelentős mértékben számolhatunk a nevek alapján való kategorizáció, sőt sztereotipizáció lehetőségével (M. Horváth 2014). Még erősebb ez a tendencia az egyetemisták között: az ő esetükben a foglalkozás és méltóság kategóriája mellett megjelenik a társadalmi és vagyoni helyzetre való asszociáció és az ez alapján történő kategorizáció is (Slíz 2014b: 255–256).

Bár eddig elsősorban a keresztnemekkel kapcsolatban vizsgáltuk a sztereotipizáció lehetőségét, a családnevekhez is kapcsolódhat – elsősorban nyelvi karakterük, illetve adott társadalmi csoportokon belüli gyakori használatuk révén – mind a magasabb nyelvi presztízs, mind pedig a stigmatizáció lehetősége (Farkas 2009: 31).

5. Ahogy korábban hangsúlyoztuk, a név jelentésének dekódolását (és a mögötte álló személyészlelési folyamatot is) egyrészt az előismeretek és a névközösségi háttér, a névről való közös és közösségi tudás határozza meg, másrészt viszont igen erősen

befolyásolja a névhez kapcsolódó egyéni, szubjektív jelentéselemek megléte vagy azok hiánya is. A nevekhez kapcsolódó egyértelmű információkon kívül (mint pl. a névviselő neme) számos kifejezetten szubjektív jelentéselem, például hangulatok, emlékek is kapcsolódnak hozzájuk. A dekódolás, ezeknek a névhez kapcsolt többletinformációknak a felfejtése viszont igen szubjektív, nagy eltéréseket is mutat, ami azt eredményezheti, hogy ugyanazt a nevet a névhasználók néha merőben eltérően ítélik meg. Emiatt egyetérthetünk azzal a megfigyeléssel, hogy bár a nevek lehetséges asszociációs körét osztársadalmi méretekben is vizsgálhatjuk, az egy-egy névhez fűződő egyéni benyomások kialakításában mindig döntő szerepük van az egyedi és szubjektív tényezőknek (Farkas 2004: 54).

Úgy vélem, rövid áttekintésem kellően alátámasztotta, hogy a pszichológia és kommunikáció szempontjainak bevonása a névtani vizsgálatokba mindenképpen hasznos és számos eredménnyel jár. Sőt, valójában az eredmények ismeretében azt is mondhatjuk, hogy nemcsak lehetséges és érdemes, de szükségszerű is ezek bevonása névtani jellegű vizsgálatokba: meglátásom szerint ugyanis ezek nélkül egyetlen névtípushoz kapcsolódó konnotációköröket sem lehet érdemben vizsgálni.

[Takács Judit 2016. Név és kommunikáció. A tulajdonnevek vizsgálatának egyik lehetséges aspektusáról. In: Zimányi Árpád (szerk.), *A magyar tudomány ünnepe 2016. Tanulmányok a bölcsészettudományok köréből*. EKE Líceum Kiadó. Eger. 105–114.]

Terminológia — lexikográfia — lexikológia

Köznevesült tulajdonnevek szótárainkban

A magyar szleng szókészletével való foglalkozás rövid időn belül elvezeti a kutatót a köznevesülés jelenségéhez (Parapatics 2012: 159). Ennek a sajátos szóalkotási módnak a vizsgálata valóban kedvelt és gyakori témája mind a szlengkutatásnak és a névkutatásnak, mind pedig a lexikológiának. Gazdag szakirodalmi háttérrel találkozhatunk még akkor is, ha csak a legújabbakat emeljük ki az utóbbi évek részben vagy teljesen e témával foglalkozó szócikkek közül (Reszegi 2010, 2018; Parapatics 2012; Kemény 2014; Sarhema–Siivonen 2015; H. Varga 2017; Sarhema–Takács 2018a).

A köznevesülés folyamatát általában az élőnyelvi nyelvhasználathoz kötik (Takács 2002: 123, Parapatics 2012: 159), s a konnotáció fontos szerepet kap benne. Az is tény, hogy minél gyakrabban használunk egy tulajdonnevet, minél több asszociáció fűződik hozzá, annál nagyobb a valószínűsége a közszói jelentés és használat kialakulásának (vö. Takács 2003: 605). Úgy vélem azonban, hogy a köznevesülésnek mint jelentésváltozási folyamatnak a beindulásában és lefolyásában egy-egy név esetén a konnotatív jelentés(ek) meglétén és a gyakori használaton kívül számos egyéb ok is közrejátszik, melyeknek bemutatása és feltérképezése sok esetben túlmutat a hagyományos nyelvészeti módszereken.

Tanulmányomban először azokat a tényezőket mutatom be röviden, melyek a köznevesülés jelenségének egyértelmű meghatározását nehezítik, illetve a szócsoport azon jellegzetességeit, melyek az ily módon létrejött alakok szótárba szerkesztésekor nehézséget jelenthetnek. Ezt követően az apellativizációval létrejött közszói alakok szóközlésekben és szótárakban való eddigi megjelenését vizsgálom, végül pedig a legfőbb szótári előzményeket mutatom be.

1. A köznevesülés (apellativizáció) az a jelentésváltozási folyamat, melynek eredményeképpen egy tulajdonnévként használt nyelvi elemet elkezdnek közszóként is használni. A köznevesülés jelentésváltozásként való felfogása azt feltételezi, hogy a kiindulásul szolgáló tulajdonnévnek jelentést tulajdonítunk. Sőt mára elfogadott tény az is, hogy a tulajdonnevek nyelvi (szemantikai-pragmatikai) viselkedése nem is magyarázható mással, mint a köznévinél összetettebb és sokrétűbb jelentésszerkezetükkel, arról azonban, hogy ez a folyamat nyelvileg hogyan értelmezhető és miként zajlik le, megoszlanak a vélemények.

A tulajdonnév jelentésével és közszóvá válásával kapcsolatban két markáns elméletkör rajzolódik ki. Az egyik a köznevesülést azzal magyarázza, hogy a jelentésszerkezet összetevőinek aránya, azok hangsúlyai a használat során megváltoznak, míg a másik az emberi gondolkodás általános természetéből fakadó jelenségnek tartja. A továbbiakban ezeket az elméleteket mutatom be röviden.

A tulajdonnévvel kapcsolatban jelentésszerkezetről a magyar szakirodalomban J. Soltész Katalin beszélt először (1979), elemeiként pedig az önkényességet és a motiváltságot, az információtartalmat, a denotációt, a konnotációt, valamint az etimológiai jelentést és e jelentés átláthatóságát nevezte meg. Ezek közül a jelentésváltozás szempontjából legfontosabb elemet, a konnotációt emeljük ki, melyet a névhez kötődő asszociatív értéként értelmezhetünk. J. Soltész (1979: 30) szerint a köznévvé válás oka a tulajdonnév konnotatív jelentésének előtérbe kerülése, illetve az, hogy a metaforikus és metonimikus értelemben használt tulajdonnév jelentésében az asszociatív mozzanatok háttérbe szorítják az elsődleges névviselő tudati képét.

Hajdú Mihály (2003: 70–71) a köznevesülésnek egyrészt társadalmi (amikor egy névviselő – legyen az személy, hely vagy más objektum – a többi hasonlónál ismertebbé válik, nevét egyre többen használják, s lassan, fokozatosan fogalomná válik), másrészt pszichológiai okát említi (a tulajdonnév a viselőjének jelentősége miatt szimbólummá válik). Társadalmi okon alapul a *cézár*, *király*, *mecénás* közszavunk létrejötte, a *júdás*, *snejderfáni*, *fritz*, *ádámcsutka* szó kialakulásának pedig szerinte pszichológiai okai vannak. Úgy vélem azonban, ezeket a köznevesülés általános indítékaként nem fogadjuk el.

Kiefer szerint (2007: 162) a tulajdonnevek deskriptív értelmezése konceptuális szinten történik, ahol döntő szerephez jutnak a tulajdonnév hordozójával asszociált mindennapi ismeretek, s a különböző értelmezések alapja az alábbi kognitív elv: bizonyos részek bizonyos jellemzői az egészet jellemezhetik. Ezt elfogadva tudunk a mondanivaló megfogalmazása/feldolgozása során egy név előhívásával hasonlóságon vagy érintkezésen alapuló asszociációk révén valamilyen kapcsolódó köznévi jellegű jelentéstartalmat is aktiválni (vö. Reszegi 2010).

2. Ha a köznevesülésre kognitív szemlélettel tekintünk, nehezen elképzelhető, hogy nyelvünk szókincsét bemutató szótáraink legtöbbje ne tartalmazna ilyen keletkezősű elemeket is. A következőkben bemutatom mindazokat a kiadványokat (kezdetben szóközléseket és tanulmányokat, később szótárakat is), amelyek mellékesen vagy fő feladatuknak tekintve köznevesült szóanyagot is közölnek. Összefoglalásomban nem elsősorban a jelenséget elméleti szempontból megközelítő munkákra koncentrálok, hanem azokra, melyek a szóanyagot értelmezve, rendszerezve, később pedig szócikkek formájában is megjelentetik.

2.1. A 19. század végétől kezdve számos tanulmány gyűjtötte össze és elemezte a nyelvjáráásokban és/vagy a köznyelvben közszoói jelentéssel bíró tulajdonneveket (pl. Simonyi 1881; Tolnai 1899; Szily 1911; Szendrey 1936; később pedig többek között Laczkó 1956; J. Soltész 1959; Kálmán 1967; Vitányi 1985, 1997; P. Csige 1986; B. Lőrinczy 1991; Lakatos 1993; Takács 2000b; Farkas 2003b; Hajdú 2003; Takács 2003).

A jelenségről kezdetben átfogó feldolgozás sokáig nem készült, csak a Magyar Nyelv és a Magyar Nyelvőr szóközléseiben, névgyűjteményeiben fordultak elő szórványosan köznevesült tulajdonnevek – kezdettől fogva elsősorban keresztnevek. Ez az időszak nem az analízisé, hanem az adatközléseké volt: nagy mennyiségű, de nem kategorizált, legfeljebb csak szemantikai csoportokba sorolt adatokat találunk ezekben az írásokban. Egy-egy szerző néhol érinti azt a kérdést is, hogy miben különböznek ezek az adatok a tulajdonnevektől, és milyen formális sajátosságai vannak a változásnak, de a fő cél még leginkább az adatok összegyűjtése és közzétevése volt. Az ebben az időben publikált adatok közös jellemzője az is, hogy a szerzők teljesen összemoszák a magyarban köznevesült és a nyelvünkbe jövevényszóként érkezett, az átadó nyelvben közszóvá vált alakokat. Az első szintézis igényű, már nemcsak adatközlése szorítókozó, hanem elméleti megközelítést is felvállaló munka szerzői közt találjuk Tolnai Vilmost, aki Személynevek mint köznevek című dolgozatában a köznevesülést úgy definiálja, hogy „a közhasználat a személyneveket valamely külön tulajdonsággal ruházza fel, sok esetben jelzőt tesz melléjük és így köznevekké teszi őket” (1898: 1).

2.2. A tulajdonnévi eredetű köznévi szókinccs szótárba emelésének problémáira J. Soltész Katalin is utalt a tulajdonnév és köznév határterületeinek vizsgálata kapcsán (1959). A tulajdonneveket ő egyértelműen kizárná értelmező szótárainkból, ha azonban a tulajdonnévnek olyan jelentésével találkozunk, amely már értelmezhető, s használata nem alkalmi, hanem már többé-kevésbé általánosult, nézete szerint „nem kell visszariadnunk attól, hogy a szótárba felvegyük”. Megközelítése alapján tehát a *Petőfi* ne kerüljön be az értelmező szótárba, hiába jelent alkalmilag verset, iskolát vagy forradalmi költőt, a teljesen köznevesült *pecsovics*-ot viszont vegyük fel címszóként. Jogosan teszi fel ugyanakkor a kérdést, hogy hol a határ, milyen objektív kritériumai vannak a tulajdonnévi jelentésnek (J. Soltész 1959: 470).

Érdemes ezt a kérdést diakrón szempontból is (bár csak szűk 60 évre visszatekintve) megvizsgálni. Az idézett tanulmány újságcikkek alapján megállapítja, hogy 1958-ban a *Moszkvics* az 'autó', a *Csepel* a 'motorkerékpár', a *Zetor* pedig a 'traktor' fogalmához kapcsolódott (J. Soltész 1959: 467), azaz az említett márkanevekhez a tulajdonnévi jelentések mellett ekkor már egy új, közszóji jelentést hordozó mikrojegy is kapcsolódott. Ezek közül mára csak a *zetor*-nak van közszóji (bár még egyetlen szótárban sem szereplő) jelentése is, ennek viszont a tulajdonnévi azonosíthatósága vált korlátozottá. Azt tehát, hogy egy folyamatban lévő jelentésváltozás mennyire lesz általános érvényű és tartós, megjósolni nem lehet.

Az általánosult jelentéssel bíró, egyértelműen közszóvá vált alakoknak J. Soltész (1959: 468) szerint az egyik legegyszerűbb jele a képzős használat (a szerző példáival: *Sidol* > *kiszidoloz*, *Brunolin* > *brunolinozható*¹), de közszóvá vált tulajdonneveinknek

¹ Ez utóbbi márkanev közszóji használatára (bútorfényesítő nevéként) interneten manapság is találunk példát.

csak kis részét érinti a szemantikai mellett ilyen jellegű, egyértelműen felismerhető alak-tani változás is, azaz viszonylag ritkán kapunk ennyire egyértelmű segítséget az új szó köznévi csoportba sorolásához.² Szótáraink viszont csak az egyértelműen besorolható, definíciószerűen megadható jelentéssel bíró közszoói adatokat veszik fel szócikként is.

Általában ezt az elméleti megközelítést elfogadva közelítenek a tulajdonnevekhez értelmező szótáraink. Az előbb említett *pecsovics*-nak például mindkét értelmezését megtaláljuk az ÉrtSz.-ben (rég. gúny. 'a Habsburgok, illetve a kormánypárt szolgái híve' és 'túlzó kormánypárti'), sőt a szócikkben még tulajdonnévhez is kötik (Petsovics István szekszárdi tisztartó nevéből). Az etimológiát azonban (a szótártípussal kapcsolatos elvárásoknak megfelelően) nem minden esetben találjuk meg a szóval kapcsolatos információk részeként. Az ismertebb közszoói alakok mellett megjelenik, pl. *zeppelin* 'szivar alakú, igen nagy léghajó' (F. Zeppelin német feltaláló nevéből), *bédekker* '(részletes) útikalauz, útikönyv' (K. Baedeker lipcsei könyvkiadóról) (ÉKsz.¹); máshol viszont még az egyértelműen tulajdonnévhez köthető szavak esetében is elmarad, pl. *ripacs* 'olcsó hatásokra törekvő rossz színész (ritkábban előadó vagy szónok)' (ÉrtSz., ÉKsz.¹). Úgy tűnik, a tulajdonnévi eredet megadása a szó ismertségén és/vagy gyakoriságán kívül egyéb (sokszor szubjektív) tényezőktől is függ.

Etimológiai szótárainkban szinte minden ilyen keletkezésű szó esetén nagy hangsúly esik a tulajdonnévi eredet feltárására. Utalás van rá például (az ismertebbek közül véve a példákat) az *aggastyán*, *ádámcsutka*, *pálfordulás*, *pali*, *panama*, *paprikajancsi* szócikkben (TESz., ESz.), néha azonban etimológiai szótárban is elmarad a tulajdonnévhez kötés (pl. *ripacs*), illetve néhány esetben egyes, sokak által ismert tulajdonnevekhez köthető szavak még címszóként sem jelennek meg; pl. *bédekker*, *pecsovics*, *zeppelin* (ESz.).

A köznevesült tulajdonnevek egyes nyelvváltozatokban feltételezhető nagy számára az Új magyar tájszótár anyaga kapcsán már B. Lőrinczy Éva (1991) is felhívta a figyelmet (ő elsősorban a nyelvjárásokban való gyakori előfordulásra utalt), ám a szótár még az általa feltételezetteknél is nagyobb gazdagságban tartalmazza a tulajdonnévi (dominánsan keresztnévi) eredetű szókincset. Néhány példát kiemelve közülük: *andrásstartó* 'azok közül a hajótetőt tartó cölöpök közül egy, amelyeken keresztben fekszik a süvegfa', *büdőspanna* 'poloska', *fiúpista* 'fiúpecér', *böskebab* 'babfajta neve', *sanyarúfáni* 'zsugori, fösvény nő'. B. Lőrinczy elsősorban a kereszt- és becenévből létrejött adatok nagy számára utal, de természetesen ebben a nyelvváltozatban is – bár jóval kisebb számban – köznevesülnek egyéb tulajdonnévtípusok is; pl. *júdásfa* 'évelő holdviola' (ÚMTsz.), *amerikadohány* 'dohányfajta, melyet a bébai dohánykertészek termeltek' (SzegSz.), *kanadaranett*, *sándorcár* és *biszmak* 'almafajta' (a SzegSz. *alma* címszavánál), *virginia* 'muzsikaszó, zene' (SzegSz.).

Bár nem hagyományos értelemben vett szótár, hanem az enciklopédikus szótárak közé sorolható (vö. Fábián 2015), de mindenképpen ide kívánczik a Hogy hívnak?

² A magyarban képzőt kapott alakokból bőven hoz példát Hajdú (2002: 55, 2003: 78).

Könyv a keresztnivekről című munka (Fercsik–Raátz 1997). A kötet nemcsak a hagyományos szótárak sorába nem illeszkedik, de a hagyományos utónévkönyvébe sem: a korábbi (részben hasonló célú) kiadványoktól eltérően nem elégszik meg az anyakönyvezhető keresztnivek betűrendes közlésével, de sok közérdeklődésre számot tartó egyéb információt is ad a nevekről: számos hozzájuk kapcsolódó néprajzi, kultúrtörténeti és nyelvészeti információt is megad (vö. Hajdú 1998). A szerzők írnak például a személynevek helynevekben és idegen nyelvekben való előfordulásáról, más nevekkal való összefüggéseiről és – ami a maga idejében ilyen típusú kiadványokban úttörő jelentőségű volt – a közzszóval való kapcsolatukról, azaz közzszóvá válásukról is.

Jellegénél fogva ez a kötet is csak keresztniveket dolgoz fel, csaknem százat azok közül. Az, hogy ez az alapvetően ismeretterjesztőnek szánt kiadvány a névcikkekben a nevekhez hozzákapcsolja a közzszói származékokat is, arra utal, hogy a szerzők fontosnak tartják egyértelműen a tulajdonnévhez kötni a már szótárazható jelentéssel is bíró közzneveket. Még hangsúlyosabb ez a szemlélet a szerzőpáros Keresztnivek enciklopédiája című kiadványában (KnE.), melyben száz-száz női és férfi név szerepel. A névcikk szerkezete követi a korábbi munkájuk mintáját (a keresztnévnek a nyelvészetin kívül számos kulturális, néprajzi vonatkozását közli), de sokkal erőteljesebben (tipológiaiailag is) elkülöníti a nevek jellemzésének egyes szempontjait.

A közznévi előfordulásokat a szócikk utolsó pontja adja meg. Ezeket áttekintve azt láthatjuk, hogy egy-egy névcikkben csak a nyelvjárási és (a valószínűleg) általánosan ismert közznyelvi adatok jelennek meg, ám a forrásokat itt sem találjuk meg az adatok mellett, s feltűnő, hogy a magyarban történt jelentésváltozásokat és a nyelvünkbe már eleve közzszói formában érkezett, az átadó nyelvben közznevesült adatokat sem különítik el. Természetesen ennek a kiadványnak nem is a közzszói adatok forrásának pontos közlése volt a fő célja, de sajnos emiatt a szócikk kutatási célra nehezen használható. A kötetben elsőként álló *Ádám* név közzszói származékai így jelennek meg (KnE. 39):

A közznyelvi *ádámcsutka* megnevezése a népnyelvben is Ádám nevéhez kötődik, például *ádámalma*, *ádámbütyök*, *ádámcsomó*, *ádámcsont*, *ádámfalat*, *ádámgége*, *ádámgombja*, *ádámgörcs* stb.

Tudjuk, hogy aki *ádámkosztümben* van, az valójában ruhátlan, pucér. Ismerjük a népmesékből az *ádámbüz* megnevezést, amely főleg az idegenekre, a házhoz nem tartozó személyekre vonatkoztatva jelöli az emberszagot. De vajon mit csinál az, aki *ádám villájával* eszik? Tréfásan ezt olyankor mondják, ha az illetet megsértve, evőeszköz nélkül, kézzel eszik valaki. Az *adamiták* ókori, majd középkori eretnekek voltak. Nevüket a bibliai Ádám nevéből kapták.

A zúzott kővel borított, hengerelt utak, az úgynevezett *makadám* utak is Ádámra emlékeztetnek. Ezt a burkolatot egy skót mérnök, J. L. MacAdam találta fel a múlt század elején (*MacAdam* magyarul *Ádám fia*, azaz *Ádámfi*). Az ő nevét a magyar nyelv hangsúlyaival ejtve jött létre és vált közznévvé a *makadám* szavunk.

2.3. A korábbi, szótáralapú szógyűjtések elsősorban a kifejezetten könnyen tulajdonnévhez köthető, az egyéb névtípusokhoz képest egyszerűbben felismerhető köznevesült keresztnevekre koncentráltak, s mára 36 szótár teljes anyagának szókincsét vizsgálták át. Ezek között vannak etimológiai szótárak (SzófSz., TESz.), értelmező szótárak (ÉrtSz., ÉKsz.¹), regionális és teljes tájszótárak (pl. Tsz., MTsz., BodrSz., FTsz., KiskSz., SzegSz., SzamSz.), szlengszótárak (pl. Jenő–Vető 1900, Kabdebó 1917, Fazakas 1991, Hoffmann 1996) és kisebb, egy-egy nyelvi réteg szókincsét felölelő, illetve szak- és regionális szótárak (pl. MNövSz., Vörös 1996). Az említett szótárakban szereplő keresztnévi eredetű korpusz elemzését magam végeztem el (Takács 2007: 45–97), az újabb szlengszótárak (Timár–Fazakas 2003, Parapatics 2008, Szűts 2008, Kövecses 2009) köznevesült személynévi anyagának vizsgálata pedig Parapatics Andrea (2012) munkája.

Tapasztalataim alapján a nyelvjárási szótárakban elsősorban a keresztnévi eredetű szókincs, a szlengszótárakban pedig (főleg a legújabbakban) az egyéb tulajdonnévfajták (elsősorban család- és helynevek) közszoói alakjai jelennek meg legnagyobb számban. Néhány példát idézve ezek közül: *kádárkolbász* 'gumibot', *zrínyizik* 'fizetés nélkül elmegy, elszökik', *blöki* 'kutya', *nyelesdemalgon* 'vodka (üvegből)' (Kövecses 2009); *rákóczitér* 'folyosó a női börtönben' (Szabó 2008); *balkán* 'rendetlenség, zürzavar' (Parapatics 2008); *antalyózi* 'LSD-vel átítatott bélyeg, kábítószer', *csikágó* 'veszélyes környék', *dzsurasszikipark* 'nem dolgozó körlet, rezervátum' (Kis 2015).

Főleg újabb börtönszlengszótárunk (Kis 2015) mutat igen sok köznevesült alakot, amelyek sok esetben analogikus változások alapjául is szolgálnak: egész köznevesült szócsaládok jöttek létre hasonló vagy akár ugyanolyan jelentéssel; pl. *mengele*, *csaucseszku*, *bubó* 'börtönorvos'; *terminátor*; *zsan*, *mikrobi*, *kintekunta* 'az elítéltek hierarchiájában a legalsó fokon lévő, zárkatársa(i) kiszolgálására kényszerített, megalázott személy, csicska'; *dzsémszbandi*, *geréb*, *júdás*, *matahari*, *donibraszko* 'áruló, besúgó, vamzer'. A börtönszlengben közszoóként is használt különböző típusból származó tulajdonnevek korpuszát szemantikai és morfológiai szempontból elemeztem (Takács 2020b), a magyar és finn szlengben köznevesült keresztneveket pedig a két szócsoport legfőbb különbségeinek kiemelésével vizsgáltuk meg (Sarhema–Takács 2018a). Úgy vélem, hogy a szlengből származó gazdag szóanyag minél több szempontot felölelő további vizsgálata feltétlenül indokolt, alapvető fontosságú ismeretekkel gazdagíthatja ugyanis tudásunkat az apellativizáció folyamatával, típusaival, mentális hátterével kapcsolatban.

2.4. Olyan magyar nyelvű szótár, mely kizárólag a tulajdonnévi eredetű közszoók állományát tartalmazná, jelenleg nem létezik, bár idegen nyelvekben (az olaszban és a németben) van rá példa (Köster 2012, Schweickard 1997–2013; ismertetéseiket l. Fábrián 2014, Müller 2015). A legbővebb ilyen jellegű magyar munka a jelenségről szóló (idáig egyetlen) magyar monográfia névtári része (Takács 2007: 97–136). Ez a mű az egyik tulajdonnévtípust középpontba állítva mutatja be a változást: 28 magyar kereszt- és becenév közszoói származékai szerepelnek benne szócikk formájában.

A kötet 32 szótár teljes anyagából meríti korpuszát,³ melyet három (általános, szerkezeti és jelentéstani) szempontból is elemez, a jelenséggel kapcsolatos általános jellemzőket pedig csaknem 400, apellatív alakot is mutató magyar keresztnév kb. 2300 közsői adata alapján fogalmazza meg. A monográfia csak a keresztnévi eredetű példákat és a magyarban közszóvá vált alakokat tartalmazza, tulajdonnévi eredetű jövevényszavakat nem. Terjedelmi okokból azonban a kötet névtári részében a vizsgálat alapjául szolgáló 396 keresztnév közül csak 28-hoz kapcsolódó névcikk kapott helyet.

Az alábbiakban az egyik, tulajdonnévként is ritka használatú és kevés közszói származékot mutató férfinév, az *Andor* névtárban szereplő szócikkét mutatom be (Takács 2007: 99):

1. Az *András* név régi *Andorjás* formájából rövidült alakja, de lehetett a régi magyar *Andornak* keresztnév rövidülése is. Az *Andornak* az *Andronicus* név magyarosított alakja (Ladó 130, Ladó–Bíró 29). Családnévként 1453-ból adatolható *Tomas Andor* alakban. A családnév a CsnSz. szerint az *András* régi egyházi személynév *Andorjás* változatának rövidült becézőnévéből, az *Andor*-ból származó apanév. Ennek képzett alakjai (az *Andorka*, *Andorkó*) is megjelentek családnévként (Oklsz.).
2. Népi gyógyszer neve az *andortea* (Herba Marubii) (ÚMTsz.).

3. A köznevesült tulajdonnévi adatok megjelenése az általános szótárakban igen esetleges: kiválogatásuk és értelmezésük, illetve a hozzájuk fűzött információk mennyisége (köztük a tulajdonnévi eredet feltárása is) a szótár típusán és céljain túl sok esetben függ a szerkesztő megítélésétől is. Meglátásom szerint mindenképpen szükséges és érdemes lenne ennek a szóanyagnak az önálló szótárba rendezése, egy magyar deonomasztikon létrehozása: ehhez a későbbiekben jó alapot szolgáltathatnak a korábbi szótárak anyagán alapuló eddigi gyűjtések és a jelenségről szóló monográfia névtári része. A mintaként említett olasz és német szótár közül, úgy vélem, célszerű lenne a német mintáját követni: a magyar köznevesült szóanyagot elsődlegesen leíró szempontból, értelmező szótárként lenne érdemes feldolgozni, ám a korpusz kialakítása során fontos a jövevényszavak és a magyar szóalkotások egyértelmű elkülönítése.

Meg kell jegyeznünk, hogy mivel az előzményként használható összes magyar kiadvány jórészt keresztnévi eredetű alakokat közöl, igen lényeges az egyéb névtípusok (helynevek, családnevek stb.) közszói származékainak bevonása és felmutatása is. Az újabb névtípusok beemelésén kívül fontos kérdés a források körének bővítése is: a hagyományos, nyomtatott szótárakon, szógyűjteményeken túl érdemes lenne nyitni az online források (elsősorban szlengszótárak és blogok, illetve a közösségi tereken zajló

³ A teljes egészében és részben feldolgozott szótárak listáját l. Takács 2007: 159–161.

nyelvhasználat) felé is, hiszen ha a közszóvá válást az élőnyelvi névhasználathoz kötjük, az online szótárak kiváló forrásai lehetnek a köznevesüléssel létrejött szóanyagoknak.

Az e szempontok alapján kialakított magyar deonomasztikon jól illeszkedne a tanulmányomban is említett, keresztnevekhez kapcsolódó, tudományos igényességgel készült tudománynépszerűsítő névtani kiadványok sorába (Kálmán 1967, Fercsik–Raátz 1997, KnE.), melyek egyszerre tartanak számot a nyelvészet felé csupán érdeklődéssel fordulók figyelmére, és szolgálnak forrásokként további (szemantikai, alaktani vagy lexikológiai jellegű) névtani kutatások számára is.

[Takács Judit 2020. Köznevesült tulajdonnevek szótárainkban. In: Farkas Tamás – Slíz Mariann (szerk.), *Tulajdonnevek és szótárak*. 231–240. ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest.]

Közszóvá vált tulajdonnevek a börtönszlengben

A tulajdonnevek appellativizációja minden nyelvben és a nyelvek minden változatában gyakorinak feltételezhető jelenség (vö. Hajdú 2003: 71–82). Korábbi vizsgálatok szerint különösen gyakori ez a szóalkotásmód a szlengben (Parapatics 2012: 158–159): a nyelvjárásokból és a köznyelvből származó, hasonló keletkezésű adatokkal (Takács 2007: 46–51) szemben viszont a szlengszótárakban elsősorban a keresztnéven kívüli egyéb tulajdonnévfajták (főként a család-, hely- és márkanevek) közszóí alakjai jelennek meg nagyobb számban. Főleg újabb börtönszlengszótárunk (Kis 2015) tartalmaz igen sok appellatív alakot, amelyek gyakran szolgálnak analogikus változások alapjául: köznevesült szócsaládok jöttek létre ugyanolyan tulajdonnévtípusból hasonló (sok esetben azonos) közszóí jelentéssel.

Tanulmányomban két börtönszlengszótárunk (Szabó 2008; Kis 2015) 350 tulajdonnévi eredetű közszavát vizsgálom meg több szempontból. Célom ennek során egyrészt az, hogy felvázoljam az ebben a szlengtípusban zajló tulajdonnévi eredetű jelentésváltozások alapvető tendenciáit, másrészt pedig, hogy megállapítsam a köznyelvi és nyelvjárási adatokkal szemben tapasztalható legfőbb eltéréseket. Úgy vélem, ezeknek a sajátosságoknak a kiemelésével nem csupán a szlengről, illetve a tulajdonneveket érintő szlengbeli változásokról, hanem a tulajdonnév jelentéséről is lényeges, új ismereteket kaphatunk.

1. A szlenget sokáig a köznyelvitől eltérő szókincként vizsgálták, újabban azonban jellemzőbb egyfajta nyelvi viselkedésmódként való megközelítése. Kis Tamás szerint (2007) a szleng olyan nyelvváltozat (csoportnyelv, bizonyos értelemben szociolektus), mely kis létszámú, sok időt együtt töltő, azonos foglalkozású vagy érdeklődési körű csoportokban születik, erősíti az összetartozás érzését, és elkülöníti az adott közösséget a többitől. Funkciója szerinte a nagyobb közösségeken belül létrejövő kiscsoportok (koalíciók) identitásának jelzése, s emiatt az ember társas tulajdonságaiból magyarázható nyelvi univerzálé, amely minden nyelvben és a nyelveknek minden korszakában megtalálható (vö. Sarhema–Takács 2018a: 212).

„A szerző egy rendkívül gazdag nyelvi réteg gyümölcseit szemezgeti, téve mindezt érdemi elődök nélkül” – írja *A magyar börtönszlengszótár* előszavában Várnai Judit Szilvia (2008: 5). S valóban, a börtönszleng nyelvészeti vizsgálatáról nemigen beszélhettünk egészen 2008-ig: a hiányt a szótárhoz írott, történeti és elméleti áttekintést is adó bevezető tanulmányával pótolta Szabó Edina (2008: 7–46).

A börtönszleng Kis Tamás szlengtipológiája alapján (1997: 246–253) a szakszlengek csoportjába sorolható, s leginkább a fegyintézetekbe került bűnelkövetők speciális informális nyelvváltozataként és nyelvhasználatként írható le, melynek szókincese

elsősorban a börtönélet és a bűnözői életforma témaköreiben fogható meg. Minden szó és nyelvi megnyilvánulás ide sorolható, melyeket a fogvatartottak használnak, és/vagy amelyek a büntetés-végrehajtási intézetben keletkeznek (de ott legalábbis újraaktiválódhatnak) (Szabó 2001: 581).

A börtönszleng használatának alapegységei a zárcaközösségek, ezek alkotják azokat a kicsoportokat, amelyekben a tényleges szlenghasználat megvalósul. Ezek természetesen nem zárt csoportok: a találkozások, a kialakuló újabb kicsoportok adják a lehetőséget a szleng elemeinek áramlására (Szabó 2008: 10).

A magyar börtönszleng szótárának (Szabó 2008) anyaga „a kívülálló nyelvész kutató rendelkezésére álló eszközökkel (kérdőívek, interjúk) gyűlt össze szemben a *Sittesdumával*, ami pedig belülről, egy börtönszleng-használó szemével mutatja be ezt a csoportnyelvet” (Kis 2015: 7). Ez utóbbi szótár ugyanis egy fogvatartott börtönszlengjét mutatja be: Gégény János addigi 28 börtönében használt szókincsének 7890 szócikkből álló gyűjteménye. A szótár értelmező típusú, s a gyűjtő a nyelvváltozat anyanyelvi beszélője (Kis 2015: 5–7).

Munkám közvetlen előzményének számít Parapatics Andrea kutatása (2012), melyben 3 közszleng- és 1 diáknyelvi szótár anyaga alapján vizsgálta a személynevek apellativizációját. Jelen vizsgálatomban felvetései nyomán egy szakszlengtípus 2 szótárának anyagát elemzem, és minden olyan elemet vizsgálok, mely tulajdonnévi eredetű.

Arra, hogy a két börtönszlengszótár anyagának összevetése sok haszonnal járhat, Kis Tamás hívta fel a figyelmet (2015: 7). Jelen tanulmányomban azonban csupán a két szótár szókincsének egy részét emelem ki: azokat, melyek tulajdonnévi eredetet mutatnak. Céлом elsősorban nem a két szóanyag szisztematikus összevetése, hanem a börtönszlengbeli apellativizáció sajátosságainak vizsgálata és szembeállítás az egyéb nyelvváltozatokban tapasztalhatókkal. A példáimat ezért a továbbiakban a két szótárból veszem, de a forrásokat csak akkor különítem el, ha a két korpuszt kívánom valamilyen szempontból összevetni.

1.2. Kizárólag a szlengre jellemző szóalkotási mód nincs, azonban különösen produktívnak tekinthető a hasonlósági névátvitel, melynek során a tulajdonneveket közszoói értelemben is használjuk: *akadémia*, *grandhotel*, *báosztj*, *szingszing* ’börtön’, *hősöktere* ’börtönudvar’ (Kis 2010). Reszegi Katalin (2018: 6) a változást a mentális lexikon elemeinek átrendeződése irányából közelíti meg, és hangsúlyozza a folyamat szociális és kulturális háttértől való elszakíthatatlanságát. Ez a változás jelentésbővülésnek tekinthető: a szó elsődleges jelentéséhez társul valamilyen másodlagos jelentés, amelyet csupán a szlenghasználók érzékelnek és értenek.

A két vizsgált börtönszlengszótár összesen 350 tulajdonnévi eredetű elemet tartalmaz, melyekhez 410 jelentés köthető, vagyis az adatok egy része többjelentésű, pl. *eszmernalda* ’homoszexuális kapcsolatban a női szerepet betöltő férfi’, ’szép nő’; *meseautó* ’rendőrautó’, ’rabszállító autó’; *palizik* ’mellébeszél, hiteget, kábít’, ’prostituált ügyfelet

keresve sétálgat'; *rózsadomb* 'biztonsági zárka, olvasótábor', 'emeletes vaságy felső szintje, felső ágy'; *surdalovics* 'besurranó tolvaj', 'fodrász'.

A magyar börtönszlengszótárban 167, a *Sittesdumában* 183 tulajdonnévi eredetű, önálló címszóként is szereplő elemet találunk. Bár a két szótár anyaga jelentős átfedéseket mutat, *A magyar börtönszlengszótár* apellatív adatainak majdnem egyharmada (50 szó) csak ebben a szótárban szerepel, pl. *dzsuraszikipark* 'nem dolgozó körlet, rezervátum', *feszter* 'kopasz, nagydarab ember', *gorenyye* 'férfi, főszer' *kántor* 'nyomozó', *hókuszpók* 'börtönőr', *kolompár* 'cigány', *macskajancsi* 'újonnan börtönbe kerülő személy', s ugyanezt az arányt tapasztaljuk a másik vizsgált szótár esetében is (csak ebben szerepel címszóként pl. a *donibraszko* 'besúgó, vamzer', *ádám, frédibéni* 'Ecstasy tableta', *mengele* 'börtönorvos', *gyurkázik* 'erősít, súlyozik, edz, testépítést végez', *vidámpark* 'nem dolgozó körlet, rezervátum').

2. A továbbiakban a szlengszótárakból származó tulajdonnévi eredetű szókinccset 3 szempont alapján jellemzem: vizsgálom a résztvevő tulajdonnévnévtípusokat, a közszoji alakok grammatikai megformáltságát és a jellemző attrakciós központokat.

2.1. A jelentésváltozás a vizsgált szótárak anyaga alapján is minden főbb tulajdonnévtípust érint. A közszojavak forrása lehet személynév, helynév, márkanev, intézménynév, irodalmi és/vagy fiktív név, illetve egyéb (ritkább) tulajdonnévtípus is.

a) személynév

- keresztnév: *zsuzsa* 'illemhely', *júlia* 'homoszexuális', *dezső* 'USA dollár';
- keresztnévi alakváltozat: *lina* 'fegyőr, börtönőr', *arnoldka* 'izmos, kisportolt testű férfi', *acélmaris* 'fegyver', *figuramanci* 'prostituált';
- családnév: *toldi* 'erős ember', *baróti* 'jó', *latabár* 'bohóckodni szerető ember', *rákóci* 'ötvenforintos bankjegy';
- család- és keresztnév (vagy annak alakváltozata): *bogárimre* 'hóhér', *antaljózsi* 'kábitószerrel átítatott bélyeg', *rózsasanyi* 'rabló', *kolompárlala* 'lenézett, buta ember';
- idegen eredetű személynév: *sztelli* 'hímvessző', *szamanta* 'homoszexuális kapcsolatban a női szerepű férfi', *zsan* 'csicska', *csaucseszku* 'román ember', *szenna* 'autótolvaj', *kalambó* 'nyomozó', *donald* 'USA dollár';

b) helynév: *rózsadomb* 'biztonsági zárka', *báztíj* 'fogda, börtön', *doberdó* 'emeletes ágy felső szintje; őrhely a toronyban', *brodvěj* 'udvar, ahol a fogvatartottak sétálhatnak', *rákóczytér* 'folyosó a női börtönben', *csikágó* 'veszélyes környék;

c) intézménynév: *akadémia* 'börtön', *ótépe* 'olyan tehetős rab, akinél cigarettát, kávékat lehet venni, uzorás', *putyilovművek* 'börtönüzem', *mautnerszálló* 'szabad ég alatti szállás (a természet lágy öle)', *országház* 'parancsnoki szoba, pirosszőnyeg';

d) márkanev, pl. *amó* 'szappan', *cigánymerci* '1200-as (kocka) Lada', *velorex* 'autó, verda', *nyeles-aszpirin* 'hímvessző', *kalmopirin-ejtőernyős* 'börtönorvos', *ultra*

'mindenféle mosószer összefoglaló neve a börtönben', *szputnyik* 'fegyőr, smasszer', *safhauzen* 'pontosan járó óra', *sanelkosztüm*, *versácsi* 'női rabruha';

e) művészeti alkotásban (irodalmi műben, filmben, rajzfilmben) szereplő és/vagy fiktív név, pl. *mikrobi* 'csicska', *menőmanó* 'önmagát erősnek, bátornak mutató ember', *frédibéni* 'Ecstasy tableta', *hókuszpók* 'börtönőr', *gumimaci* 'fegyőr, smasszer', *fester* 'kopasz, nagydarab ember', *mikulás* 'korrupt börtönőr', *terminátor* 'verekedős ember', *betmen* 'magas növésű ember', *obivankenobi* 'régóta börtönben lévő rab, jó ideje börtönbüntetését töltő fogvatartott', *vinetu* 'cigány', *dollárpapa* 'pénzhamisító', *meseautó* 'rabszállító autó', *vaseMBER* 'társai által is elfogadott vezető a fogvatartottak informális hierarchiájában, menő';

f) egyéb névtípusok (pl. csoport, tárgy, alkotás neve), pl. *bitlisz* 'hosszú hajú személy', *petsopbojszos* 'pedofil bűnöző', *gemini* 'fülke vezérlőpulttal, ahonnan az ajtót nyitják', *gestapó* 'német', *mókusórs* 'rendőrség', *tippmix* 'az a személy, aki címet ad a betöréshez, tippadó';

g) a tulajdonnévi eredetű közszavak közé sorolhatók azok a szójátékkal létrejött alakok is, melyekben a közszó alapját valamilyen (elsősorban idegen eredetű) tulajdonnév jelenti.

Ezeket a reszemantizáción alapuló, újraértelmező alakokat (pl. *mesi* 'MSN-üzenet', *marihónalja* 'marihuána', *géza* 'Gracidin nevű kábítószer') Parapatics (2012: 162–163) „tréfás ál-népetimológia”-nak nevezi. A börtönszlengben megjelenő adatok annyiban különböznek ezektől a közszlengből és diáknyelvből származóktól, hogy erősebben kötődnek a kiindulási tulajdonnévhez, s emiatt feltétlenül szükség van megértésükhöz a név viselőjével kapcsolatos előismeretekre (pl. *vácinéger* 'izmos, erős ember, elsősorban testépítő' (> Arnold Schwarzenegger testépítő nevéből), *zsanklódvandál* 'verekedős ember, bunyós' (> Jean-Claude Van Damme akciófilmhős nevéből), *pulicer* 'rendőr, zsaru' (szójáték a *police* 'rendőrség' és Pullitzer József magyar származású újságíró nevéből), *dzsémszbandi* 'áruló, besúgó' (szójáték James Bond 007-es ügynök és a *Bandi* keresztnévből), *holkabolka* 'lopás, csóresz' (talán a Lolka és Bolka, lengyel rajzfilmsorozat két szereplője után).

A börtönszlengből származó adatoknak csak körülbelül fele jött valamilyen személynévből létre (elsősorban férfi vagy női keresztnévből vagy annak valamely alakváltozatából). Köztük különösen magas a családnévi eredetű közszói származékok aránya: a két szótárban csaknem minden hatodik apellatív alak családnévből jött létre, pl. *adi* 'ötszáz forintos bankjegy', *csaucseszku* 'román ember', 'börtönorvos', *hofi*, *hofman* 'LSD', *nemecsek* 'fiú, főszer', *szenna* 'autótolvaj'. Ez a névtípus a szleng más változataiban (Parapatics 2012: 165–166) és a nyelvjáráásokban kevésbé domináns (Takács 2007: 46–51), utóbbiban főleg szólásokban, frazémákban jelennek meg általános használatú, aktuálisan közszói használatú családnevek.

A két vizsgált szótár anyaga alapján azt látjuk, hogy a művészeti alkotásban szereplő és/vagy fiktív neveknek (63 adat) alakult ki gyakran közszói jelentése, de sok esetben

kötődik közzói jelentés a márkanevekhez (29), helynevekhez (21) és intézménynevekhez is (17). Jelentős különbség az is, hogy az egyéb típusok (a csoportra, tárgyra vonatkozó nevek) is (16) sok esetben kapnak többletjelentést, és kiemelkedő a nevek alakjának játékos megváltoztatásán alapuló szóalkotás is (14). Ezeknek a névtípusoknak a dominanciája jelentős eltérés mind a nyelvjárási, mind pedig a közszlengből való közzói származékokkal szemben: azok esetében ugyanis elsősorban a személynevek (közülük is a férfi vagy női keresztnévi alakváltozatok) jelennek meg legtöbbször (Takács 2007: 46–51, Parapatics 2012: 164), míg a börtönszlengben a személynéven kívüli egyéb névtípusok köznévvé válása a legjellemzőbb.

Az intézménynevek köznevesülését viszonylag ritkának tartja Hajdú Mihály (2003: 76), s csupán egy példát hoz rá: szerinte a *Triangel* 'három angyal' elnevezésű német mulató nevéből alakult ki a **tangel* > *tingel-tangel* > *tingli-tangli* 'könnyű fajsúlyú zene' jelentésű szó (vö. ESz. *Tingeltangel* 'alacsony színvonalú zenész szórakozóhely'). A börtönszlengből származó példák alapján azonban azt mondhatjuk, hogy az általa feltételezettnél lényegesen gyakoribb ez a változás az intézménynevek körében, s a Hajdú által felhozott példával szemben (*tingli-tangli*) ilyen esetekben a hangtani jellegű változás a tulajdonnéven ritka.

Az előzőekhez hasonlóan a márkanevek közzóvá válása is – mind a két vizsgált szótár anyaga, mind pedig a szakirodalmi áttekintés (J. Soltész 1959: 468, Takács 2020a) alapján – jóval gyakoribbnak tartható a Hajdú által feltételezettnél (2003: 77). Csupán a két börtönszlengszótárát átvizsgálva 29 olyan márkanevet találunk, melynek közzói jelentése is van, s a köznyelvben is folyamatosan tapasztaljuk a márkanevek köznevesülését. Ezek közül a régebben köznevesült vagy szélesebb használati körű alakok már megjelentek etimológiai szótárban is, pl. *termosz* 'hőpalack' (1929-ben jelent meg először közzóként), *mirelit* 'fagyasztott élelmiszer' (1955), *kóla* 'üdítőital' és *xerox* 'fénymásológép, vagy azzal készített másolat' (1972), *walkman* 'sétálómagnó' (1980 k.)' (ESz.), de az adatok legtöbb esetben – a használat ingadozása miatt – értelmező vagy etimológiai szótárban köznévként (még) nem szerepelnek, ahogy pl. a *barbi*, *cellux*, *dzsip*, *flex*, *kuka*, *közéért*, *rotring*, *szidol* sem.

2.2. A létrejövő közzói alakok hasonló szerkezeti típusokat mutatnak, mint más nyelv-változatokban. A származékok a következő morfológiai szerkezetekben jelenhetnek meg:

a) önállóan: *bea* 'homoszexuális', *ferkó* 'másokat kiszolgáló elitétl', *kintekunta* 'csicska', *terminátor* 'verekedős ember', *toldi* 'erős fogvatartott, aki a fogvatartottak közötti informális hierarchia csúcsán áll, menő', *szentinel* 'a betörő segítője, aki betörés közben őrt áll';

b) összetételben: *szőrmanci* 'női fegyőr', *frankójankó* 'becsületes, megbízható ember', *esztelenjóska* 'hülye', *palimadár* 'hiszékeny, becsapható';

c) képzővel: *hancúrmaniczik* 'közösül', *rambóskodik* 'beképzeltlen viselkedik', *le-rambóz* 'homoszexuálisnak mond', *liberós* 'kis termetű ember'.

Hajdú Mihály (2003: 77–9) adja meg a tulajdonnév közszóvá válásának jellemző típusai között leggyakoribbként azt, amikor minden formai változtatás nélkül használnak egy tulajdonnevet köznévként. Ilyen alakulásmóddal szerinte gyakran jönnek létre márkanevекből közszavak, pl. *jaffa*, *audi*, *ford*, és az elsősorban nyelvjárási adatokon alapuló elemzés is e típus gyakoriságát (30%) mutatta ki (Takács 2007: 59).

Sok esetben a névnek csak a kiejtése változott, az íráskép pedig igazodott a kiejtéshez: a vizsgált 350 adatból 130, azaz a tulajdonnevek körülbelül egyharmada (37%) esetében csupán hangtani jellegű változás volt a szó testén, pl. *Bastille* > *básztij*, *Bedeco* > *bedekó*, *Batman* > *betmen*, *Blereau* > *blőró*, *Beatles* > *bitlisz*, *Brodway* > *brodvéj*, *Franco Nero* > *frankónéró*. Ebből a szempontból a börtönszleng apellatív alakjai jelentős hasonlóságokat mutatnak a helsinki szleng köznevesült adataival (Sarhema–Takács 2018a: 219).

A nyelvjárási adatok közötti leggyakoribb szerkezet típus az az összetéltípus, melyben elő- vagy utótagként áll a keresztnévi alakváltozat (Takács 2007: 59), pl. *jancsikés* 'kiskés', *boncoskata* 'lobocos hajú kislány', *kevélygyurka* 'Zinnia' ÚMTsz.), lényegesen kevesebb adatot mutat a börtönszlengből származó anyagban, mint az önálló, változtatás nélküli vagy legfeljebb a magyar hangrendszerhez igazodó közszói előfordulások. A két szótár anyagában összetéltípusú utótagként általában keresztnévek jelennek meg, pl. *acélmaris*, *dumafranci*, *figuramanci*, *fikamatyi*, *géppityu*, *himihumipali*, *kisjózsi*, *macskajancsi*, *menőjenő*, *sikamatyi*, előtagként viszont elsősorban más névtípusok jellemzőek, pl. családnév (*hitlerszalonna*, *petőfileves*) vagy márkanév (*amószappan*, *csongorszivar*).

2.3. A szleng szókinccse az adott kiscsoport tagjai számára fontos reáliák megnevezésére és újranevezésére (relexifikáció) szolgál, azaz a már elnevezett dolgokat újabb és újabb nevekkkel látja el minden látható „praktikus” ok nélkül. A szleng „szótültermelésének” következtében egy-egy fogalom megnevezésére egész szinonimasorok jönnek létre (hiperszinonimitást kialakítva ezzel), s a különböző szlengtípusok (reáliák különbözősége miatt) eltéréseket mutatnak a szinonimasorok tematikáját tekintve (Kis 2010, vö. Sarhema–Takács 2018a: 219–220).

Az egyes szlengtípusok jellemző attrakciós központjai általában azok, amelyek legalább tíz szlengszinonimát mutatnak (vö. Kövecses 2010: 303–336). A börtönszlengben kiemelt jelentőségű a hierarchia kifejezése, a börtönőr vagy fegyőrnő és a kábítószerhez kapcsolódó fogalmak megnevezése, illetve a szexhez és az áruláshoz kapcsolódó fogalmak. E területek fontosságára utal, hogy az egyébként is bő szókinccsben tulajdonnévi eredetű alakokat is nagy számban találunk. A börtönszleng apellatív alakjainak jellemző attrakciós központjai:

a) börtönbéli hierarchia kifejezése: *dzsoker*, *dzsémzbandi*, *ferkó*, *kintekunta*, *macskajancsi*, *menőjenő*, *mikrobi*, *obivankenobi*, *zsan*, *zsanmari*, *terminátor*,

b) börtönőr/fegyőrnő: *dzsina*, *dzsoki*, *bálintgazda*, *gábor*, *garszija*, *gumimaci*, *rambó*, *hófőhérlke*, *hókuszpók*, *barbi*, *lina*, *luca*, *ludmilla*, *szőrmanci*, *robébi*, *holleányó*,

c) kábítószer: *ádám, antaljózsi, dzsozi, frédibéni, gina, hófehérke, hofi, hofman, ica, ilonka, ricsi,*

d) börtön, fogda: *akadémia, klinika, cifrapalota, grandhotel, básztij, sósutca,*

e) homoszexuális férfi: *bea, gabika, homérosz, júlia, juliska, rambó, szamanta,*

f) nő: *bakasári, emanuel, eszmeralda, figuramanci, maca, picsavera,*

g) áruló, besúgó, vamzer: *gerép, júdás, matahari, donibraskó.*

A börtönszlangban is sok esetben jelenik meg a köznyelv vagy -szlang valamelyik köznevesült eleme, ám sokszor azoktól eltérő jelentéssel (vagy azzal is), pl. *barbi* 'buta, de csinos nő' (Kövecses 2010) – '(férfi) fegyőr, smasszer' (BörtSzl.), *bambi* 'üdítőital', 'szeszisital fedőneve' (Hogymondom), 'üdítőital' (BörtSz., Sittesduma) – 'gyámoltalan, félénk' (Sittesduma), *mikulás* 'ismeretlen ember', 'kábitószerárus' (Szűts 2008) – 'menstruáció' (Parapatics 2008) – 'korrupt börtönőr' (BörtSzl.).

A börtönszlangban a jelentésbővülés jellege, iránya sok esetben eltér a köznyelvben jellemzőtől. Például a köznyelvi *Zetor* 'traktormárka' jelentésű tulajdonnévből kategóriajelölő lett (*zetor* 'traktor', J. Soltész 1959: 467), a *Hypo* fertőtlenítőszer-márka nevéből általános jelentésűvé vált (s némileg alakja is megváltozott, vö. *hipó* 'fertőtlenítőszer', *kihípoz* 'fertőtlenít'). A börtönszlangbeli adatok esetében viszont az egyes > általános jelentésváltozási irány nem mindig egyértelmű, pl. a *Bedeco* kakaómárka nevéből alakult *bedekó* közszó jelentése 'szeszisital', a *Gorenje* hűtőgépmárka nevéből *gorennye* 'férfi, főszer', a *Robébi* 'csecsemőtápszer' nevéből *robébi* 'fegyőrnő' jelentésű alakok jöttek létre. Ez arra utalhat, hogy a tulajdonnévhez ebben a nyelvhasználati közegben más mikrojegyek (is) kapcsolódnak, mint a köznyelvben. Ez pedig visszavisz minket Szabó Edina gondolatához (2001: 582), miszerint „a börtönt nem szabad csak egy rácsokból álló intézménynek tekinteni, hanem társadalmon belüli társadalomként kell szemlélni”. Ebben a saját szabályok szerint működő, zárt világban nagy szerepük van a zárkaközösségeknek, a börtön világához tartozás kifejezésében és a hierarchikus viszonyok kijelölésében pedig a sajátos szókinccsnek és nyelvhasználatnak.

3. A börtönszlangból származó apellativizációval keletkezett szókinccset vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a hasonlósági névátvitel ebben a szlengtípusban igen produktív szóalkotási mód, elemei ugyanis a szakszlang minden attrakciós központjában gazdagon megjelennek. Azonban a nyelvjárási és köznyelvi szótárakban elsősorban a keresztnévi eredetű szókinccs a domináns (Takács 2007: 46–51, Parapatics 2012), a két vizsgált szlengszótárban viszont főleg egyéb tulajdonnévfajtákhoz (elsősorban család-, hely- és márkanevekhez) kapcsolódik közszói jelentés is.

Míg a köznyelvi és nyelvjárási adatok legnagyobb része összetétel tagjaként köznevesült, addig a börtönszlangból származó adatok nagy részében (244-ből 130

esetben) a tulajdonnéven legfeljebb hangtani változás történt, egyéb (pl. morfológiai) változás nem. Mivel ugyanez a jellegzetessége a helsinki finn szlengnek is, úgy vélem, az apellativizációval kialakult szlengszavaknak ez a sajátosága nem az egyes nyelvek nyújtotta morfológiai lehetőségekhez kapcsolható, hanem magával a nyelvhasználat körülményeivel, annak sajátos módjával – azaz a szlenggel mint nyelvhasználati és beszédmóddal – függhet össze.

[Takács Judit 2020. Köszövé vált tulajdonnevek a börtönszlengben. In: Fóris Ágota – Bölcskei Andrea – Heltai János Imre (szerk.), *Nyelv, kultúra, identitás. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a 21. századi információs térben. IV. Szociolingvisztika, névtan, nyelvtörténet.* Akadémiai Kiadó. Budapest.]

Finn–magyar kontrasztív névtani terminológiai vizsgálatok a személynévajták köréből

A magyar névtani terminológiai kutatások terén folyó élénk munkálatokat az utóbbi években számos szakcikk, monográfia és tanulmánykötet (közülük a legújabb összefoglalás: Böleskei–Farkas–Slíz 2017), illetve a témával kapcsolatban szervezett konferencia jelzi. A magyar névtipológiának más nyelvekével való összevetése számos elméleti és gyakorlati eredménnyel jár a magyar onomasztika számára is (l. Farkas 2017: 40), de míg a nemzetközi és a magyar terminológia bizonyos kiemelt szempontok alapján való összevetésére akár az utóbbi években is viszonylag sok anyagot találunk (pl. Hári 2010, Slíz 2014c, Tóth 2015), a névrendszerek szisztematikus összehasonlítása csak ritkán kerül a kutatók figyelmének előterébe. Eddig ilyen vizsgálat csak szláv–magyar vonatkozásban készült (Bauko 2012).

Tanulmányomban (némileg hiánypótló jelleggel) finn és magyar névtani terminusok megfeleltetési problémái kapcsán végzek kontrasztív szempontú vizsgálatokat. Az első részben a finn személynévtani és terminológiai kutatások történetét tekintem át, majd vizsgálatom körét a személynévajtákra szűkítve azt mutatom be, hogy a két nyelv szakkifejezései milyen mértékben (és hogyan) feleltethetők meg egymásnak. Emellett a névrendszerek összevetésekor felmerülő belső ellentmondásokra és eltérésekre is rá kívánok mutatni néhány nem hivatalos finn névfajta elemzése kapcsán.

1. Az ezredfordulóig zajló finn névtani kutatások összegzését adta az *Onomastica Uralica* lapjain Terhi Ainiala és Ritva Liisa Pitkänen (2002). A nagy hagyományú helynévkutatás eredményei mellett az elmúlt évtizedekben a személynévtan terén is számos elméleti alapvetés született, és néhány kisebb részterület monografikus feldolgozását is elvégezték. Az elmúlt időszak nagyobb összefoglalásai, összegző munkái közül Sirkka Paikkala családnevekkel kapcsolatos monográfiája (2004), Eero Kiviniemi keresztnévvel foglalkozó kötete (2006), valamint Terhi Ainiala, Minna Saarelma és Paula Sjöblom (2008) monográfiája kiemelkedő jelentőségű. Ez utóbbi alapvető jellegére utal, hogy a számos finn mellett két magyar nyelvű ismertetés is született róla (Hoffmann 2008a, Takács 2008b).

A finn onomasztika állásáról és aktuális eredményeiről a hatvanas évek óta magyar nyelvű ismertetések révén is folyamatosan kapunk híreket; először A. Kövesi Magda (1961), később pedig többek között Keresztes (1972), Mizser (1979), Hoffmann (1983, 1990, 2001, 2002, 2008a, 2008b), Nyirkos (1997, 2005) írásai alapján, de az utóbbi években számos finn névtani (elsősorban személynéveket érintő) témájú tanulmány is megkönnyíti a témában való tájékozódást (pl. Maticsák–Buzgó 2013, Buzgó 2013).⁴

⁴ A finn névtanról szóló további szakirodalmat és ismertetéseket l. Hoffmann 1983: 79, 2001: 226, 2008a: 217.

A legújabb finn névtani kutatások eredményeinek nemzetközi megismertetését nagymértékben segítette, hogy a fentebb említett Ainiala–Saarelna–Sjöblom-féle monográfiának angol nyelvű fordítása is megjelent (2012).

A finn és magyar névtani kutatások különbségei nemcsak a kutatások alapjaként rendelkezésre álló, nagyságrendileg eltérő névanyagban,⁵ hanem némileg módszertani, elsősorban pedig szemléleti eltérésekben ragadhatók meg. Az elméleti kutatások fel lendülése nyomán Mauno Koski az 1960-as években induló „új névtani iskoláról” írt (1977: 218–224), melynek legfőbb kutatási iránya az elméleti alapvetések kijelölése és a terminológia egyértelműsítése volt.

A terminológiai kutatások megélnkülésének egyik első kézzelfogható jele a NORNA létrehozása volt (Nordiska samarbetskommittén för namnforskning, Nordic cooperative committee for onomastic research). A csoportot 1971-ben alapították hét északi ország (Dánia, Finnország, Feröer-szigetek, Grönland, Izland, Norvégia és Svédország) kutatói, hogy összehangolják és hatékonyabbá tegyék névtani kutatásaikat (erről részletesebben l. Györffy 2007). Ez az együttműködés magyarázza, hogy az új finn névtani iskolához kapcsolódó kiadványok közül kezdetben sok finn–svéd kétnyelvű kiadás volt, ahogy az 1974-ben megjelenő s a későbbi finn névtani terminológiai kutatások alapművének számító, Eero Kiviniemi, Ritva Liisa Pitkänen és Kurt Zilliacus által szerkesztett névtani terminológiai szótár is (1974).

Ez volt az első tudományos névtani szakszógyűjtemény, mely (elsősorban német és skandináv mintákat szem előtt tartva) egységesítette a finn szakszavak használatát, hiszen korábban mindenki saját szemléletének megfelelően használta azokat (Ainiala–Pitkänen 2002: 99). A rövid, összességében 112 oldalból álló kiadvány első felében finn, második részében pedig svéd nyelven szerepelnek és kapnak rövid (néhol kifejezetten lakonikus) értelmezést a legfontosabb névtani terminusok, s ezekhez mindkét részben megadják a szakkifejezésnek a kötetbeli másik nyelvben használatos megfelelőjét is.

A szerkesztők az 1894 óta megjelent csaknem félszáz finn és svéd nyelvű (de finn névtani anyagot feldolgozó) onomasztikai kiadvány terminológiai szókincsét gyűjtötték össze. Az ezekben szereplő körülbelül 300 szakszó elsősorban a hely- és személynév-tanhoz, illetve a névelmélethez és -tipológiához kapcsolódik.

A szerzőknek hármias céljuk volt: egyrészt az alapvetőnek tekintett finn névtani szakkifejezéseket kívánták összegyűjteni és definiálni, másrészt sok esetben új terminust

⁵ A finn névtani kutatások alapjául igen gazdag névanyag szolgál, melynek összeállítását és gondozását a Honi Nyelvek Kutatóintézetének (Kotimaisten Kielten Tutkimuskeskus) szervezetén belül önálló névtani archívum végzi. A 19. század óta folyó gyűjtőmunka eredményeként 2,6 millió helynévről készült névcédula, a névanyag már digitálisan feldolgozott része pedig helynévbankban érhető el a kutatók számára, sőt nagyjából ugyanennyi térinformatikai eszközökkel is kezelhető. A személynévek kutatását több évtized óta hatalmas adatbázisok segítik, amelyek a hivatalos szervek lakossági nyilvántartásain alapulnak. (Hoffmann 2008a: 219–220; részletesebben l. Ainiala–Saarelna–Sjöblom 2008: 43–60, 2012: 38–44.)

is javasoltak (vagy meglévő terminus újszerű használatát szorgalmazták), végül pedig feladatuknak tartották a finn és svéd terminológia közti átjárhatóság megteremtését is: ezt szolgálta a két nyelv névtani terminusainak a szócikkeken belüli kölcsönös megfeleltetése [Kiviniemi–Pitkänen–Zillacus (szerk.) 1974: 3].

A kötetben sok új, a szerkesztők által alkotott és ekkor bevezetett szakkifejezés jelenik meg (pl. *nimitaito* 'névkompetencia, névtudás', *nimenosa* 'névrész'), és külön kiemelik a svéd eredetű tükörfordításokat is (pl. fi. *perussana* ~ sv. *grundord* 'alapszó'; ilyenkor csak a címszó svéd megfelelőjét adja meg a szótár).

Bár már maga a gyűjtőmunka is elismerésre méltó összegzés lenne, a kötet szerkesztői ezen túlmenően a kifejezések további használatára is tettek javaslatokat: kiemelték közülük a kötet anyagának nagy részét kitevő gyakori elemeket, melyeket további használatra ajánlottak (pl. *etunimi* 'utónév', *suosikkinimi* 'divatos név', *nimenanto* 'névadás'), a szakszavak egy részét viszont ritka, alkalmi használatuk vagy egyéb ok miatt nem tartották megfelelőnek (pl. *toivenimi* 'kívánságnév', *korkonimi* 'csúfnév', *kokkanimi* 'uaz'). A kiadvány a rokon értelmű szakkifejezések közötti választás során is el kíván igazítani: az *onomastiikka* és a *nimistöntutkimus* például ajánlott, míg az *onomatologia* nem támogatott szakkifejezésként szerepel a kötetben. Az egyes terminusok pontosítását sok esetben példák és táblázatok is segítik.

Ez a kötet lett az alapja a Tieteen kansallinen termipankki (TTP, Nemzeti Tudományos Terminusbank) nevű szakszógyűjteménynek, melyet 2012-ben egy Wikipédia-aloldalon indítottak el. Ez kezdetben csak három tudományterület (a botanika, a nyelvészet és a jog) terminológiájára épült, a folyamatos bővítéseknek köszönhetően azonban mára a nyelvészetén kívül 42 másik tudományterületet is felölel, a nyelvtudományon belül pedig csaknem 5000 szakkifejezést ad közre és definiál.

Az online terminusgyűjtemény legfőbb különbsége a korábbi terminológiai gyűjteményhez képest, hogy míg az 1974-es kiadványban a szakszavakhoz legfeljebb csak rövid, párszavas finn nyelvű értelmezés, illetve azok svéd meghatározása tartozott, addig a TTP oldalán szereplő nyelvészeti szakszavakhoz a legtöbb esetben a finnen kívül angol nyelvű definíciók is kapcsolódnak, lehetővé téve ezzel a terminusnak a svéden kívül más nyelvű kifejezésekkel való pontos egyeztetését is.

2. A tulajdonnév nemcsak nyelvi, hanem kulturális és antropológiai univerzálé is, azaz aligha képzelhető el olyan nyelv és kultúra, amelyben ne lennének tulajdonnevek (Szépe 1970: 307–308). A kulturális tényezők azonban nemcsak a nevek rendszerét, hanem a rendszer elemeit is nagyban meghatározzák. Ahogy Hoffmann írja, „a névhasználat legalább annyira kulturális, mint nyelvi kérdés” (2010: 52), s emiatt a névrendszerben bekövetkező változások vagy a különböző nyelvek névrendszerei között feltárható eltérések is elsősorban kulturális, nem pedig nyelvi hatásokkal magyarázhatók (Tóth 2016: 39–40).

Edwin D. Lawson szerzőtársaival az általam vizsgáltaknál lényegesen szélesebb körben vetette össze a különböző nyelvek (köztük a magyar) névrendszerét (2016), 15 nyelv személynévrendszerét vizsgálva a névfajták használati körének szempontjából. Összevetésének eredményeképp megállapított a nyelvek szinte mindegyikére jellemző, általánosnak tartható jelenségeket és tendenciákat: a keresztnemeknek (egyénnemeknek) nagyobb gazdagságával számolhatunk manapság, mint a korábbi időszakokban; a vizsgált nyelvekben az apanévi eredetű név (patronimikum) és a családnév erős összefüggéseket mutat; a vallás szerepe a korábbiaknál kevésbé jelentős a gyermekek elnevezése során, a média szerepe viszont egyre fontosabb tényezőjévé válik a névadásnak; a házassági nevek között a kötőjeles formák egyre gyakoribbak. Hangsúlyozza viszont, hogy az egymáshoz kulturálisan is közelebb álló nyelvek, például a brit és amerikai angol vagy a német és a holland névadási és -használati szokásai a többihez képest nagyobb hasonlóságokat mutatnak (Lawson 2016: 195).

Bár látható, hogy a névrendszerek összevetése akár sok nyelv és számos elemzési szempont bevonásával is megvalósítható, az ehhez hasonló vizsgálatokhoz (a kulturális eltérések okozta különbségeken túl) azért is kapcsolód(hat)nak nehézségek, mert magának a tulajdonnévnek sem lehet általános, minden nyelv számára elfogadható, egységes rendszerezését adni: a tulajdonnév fogalma sem azonos valamennyi nyelvben, csoportosításuk és a kisebb kategóriák kialakítása pedig különösen eltérő lehet (Hajdú 2003: 150). Ez a gondolat egybecseng a Nimistöntutkimuksen peruseet személynév-tani részét jegyző Minna Saarelma megfigyelésével, aki szerint a különböző nyelvek személynemekre vonatkozó terminológiája rendkívül különböző lehet, akár annyira is, hogy nem fordíthatók le egyenesen egyik nyelvről a másikra, sőt sokszor nem is feleltethetők meg egymásnak. Legjobban saját nyelvi környezetükben és az ehhez tartozó névrendszerben értelmezhetők (Ainiala–Saarelma–Sjöblom 2008: 176).

Úgy vélem, hogy az általam vizsgálat alá vont két nyelv esetében sem csupán és elsősorban a terminológiai eltérések, hanem az azok mögött álló névleírasi és fogalmi kereteket érintő különbségek teszik nehezen összevethetővé az egyes névfajtákat. E tekintetben a legfőbb eltérés az, hogy míg a finn osztályozási rendszerről tudjuk, hogy igen erősen érvényesíti a kulturális és szociológiai szempontokat, addig a magyar (egészen a legutóbbi időkig) a névfunkciókat (és egyes fajtákon belül a morfológiai szempontokat) tekintette a legfőbb csoportosítási elvnek.

Ennek megfelelően a magyarban a személynemek rendszerét is névfunkciók szerint tagoljuk: eszerint különböztetjük meg a családnévet, keresztnévet, ragadványnevet, becenevet és egyéb kisebb személynévi kategóriákat (pl. hívónév, szólítónév, álnév stb.) (Hajdú 2003: 151–153, Slíz 2010). A magyar névtipológiában is erőteljesen megjelenő szinonimitás kapcsán (l. Farkas 2011) Hajdú kiemeli, hogy bár a terminusok között minden nyelvben találunk párhuzamokat és ellentmondásokat, a magyar névtan használja legkevésbé következetesen például a *vezetéknév* – *keresztnév*, *előnév* – *utónév*, *családnév* – *egyénnév* korrelatív terminusokat (2003: 153).

A finn rendszerezés viszont jól tükrözi azt a szemléletet, hogy a nevet nem pusztán az egyén azonosítására és elkülönítésére szolgáló címkének tekintik. A személynevek osztályozására erősen rányomja a bélyegét Konrad Kunze kulturális alapú névkategorizációjának (2003) hatása. Eszerint a személynév nem tekinthető pusztán identifikációs célú címkének, hanem kulturálisan igen erősen beágyazott nyelvi elem: kifejezi ugyanis viselőjének valamely csoporthoz, nyelvhez, valláshoz, kultúrához stb. való tartozását is; ezzel magyarázható erős kulturális meghatározottsága. A finn szerzők ezt a gondolatmenetet követve a személynévrendszerek különbségét is elsősorban a kultúrák eltérő jellegével, nem pedig a nyelvi különbségekkel magyarázzák (Ainiala–Saarelma–Sjöblom 2008: 169). Ez az oka annak, hogy a finn névtudományban mind általában a tulajdonneveknek, mind pedig a személyneveknek a kulturális és névhasználati szempont a legfőbb csoportosítási elve. Ez a szemlélet szinte kivétel nélkül való a finn onomasztikában (kivétel pl. Koski 2004), ezt képviseli markánsan az Ainiala–Saarelma–Sjöblom szerzőhármás monográfiája (2008) is, melynek osztályozási rendszerét részletesebben is ismertetem.

A finn névfajták kulturális alapú osztályozásának négy fő kategóriája a személy-, az állat-, a természeti és a kultúrnevek⁶ csoportja (Ainiala–Saarelma–Sjöblom 2008: 27) (henkilönnimi, eläintennimi, luontonimi, kultuurinimi), a személynevek két fő fajtája pedig az egyénekre vonatkozó (yksilöihin viittaava henkilönnimi) és a kollektív nevek kategóriája (kollektiivinen henkilönnimi). Kollektív (csoport által viselt) névnek minősül ebben a felosztásban a családnév (pl. *Hakkarainen, Smith*), a klánnév (pl. *McDonald*) és az egyéb csoportokat megnevező névfajták (pl. *Manchester United, Abba*) (Ainiala–Saarelma–Sjöblom 2008: 176). Egyénhez tartozó nevek az emberek, illetve az emberekhez hasonló egyének (pl. fiktív személyek és mitológiai lények) nevei, ám az előbbin belül a további alcsoportokat már aszerint jelölik ki, hogy az adott névfajta az egy- vagy többnevűsége alapuló rendszer része-e, illetve mennyire tekinthető a hivatalos névhasználat elemének (Ainiala–Saarelma–Sjöblom 2008: 170–171).

Az egynevűsége alapuló névrendszer egyénre vonatkozó névfajtája az egyéni név (päännimi) és a ragadványnév (lisännimi), ez utóbbin belül pedig a leíró ragadványneveket, az apai és anyai eredetű neveket és a klánneveket említik. A többbelemű névrendszeren belül megjelenő személynévfajták egymáshoz való viszonyát az alábbiakban foglalhatjuk össze:

⁶ Meg kell jegyeznünk, hogy bár a *kultuurinimi* 'kultúrnev' fogalom igen régi eleme a finn névtani szakzókincknek (ajánlott szakkifejezésként már a Kiviniemi–Pitkänen–Zilliacus-féle 1974-es szótárban is szerepel), terminusként való használata azonban igen problematikus. Különösen a névfajták kategorizációjának kulturális meghatározottságát valló finn névtan esetében értelmezhető nehezen ez a kifejezés, így jogosan kaphatott több helyről is bírálatot (l. Hoffmann 2008a: 219, 223–224, 2008b: 7–8; Koistinen 2009: 311; Seppälä 2013).

egyévre vonatkozó nevek	viralliset nimet (hivatalos nevek)	epäviralliset lisänimet (nem hivatalos megkülönböztető nevek)
	<i>etunime(t)</i> – keresztnév/nevek	<i>primaari lisänimi</i> – elsődleges megkülönböztető név
	<i>välinimi</i> – középső név	<i>sekundaari lisänimi</i> – másodlagos megkülönböztető név
	<i>sukunimi</i> – családnév	<i>muut epäviralliset lisänimet</i> – egyéb nem hivatalos megkülönböztető nevek

1. táblázat: A finn személynévfajták

A többnevűség keretein belül az egyénhez tartozó nevek között elkülönítik a hivatalos és nem hivatalos névfajtákat és megnevezéseket. Hivatalos az *etunimi* 'keresztnév' (szó szerint 'előnév'), a *välinimi* 'középső név' és a *sukunimi* 'családnév'. Meg kell jegyeznünk, hogy a finn *etunimi* 'előnév' terminus a magyartól eltérő finn névsorrendre utal: keresztnév + középső név (tkp. második keresztnév) + családnév. A keresztnévhasználat magyartól eltérő sajátossága az is, hogy míg Magyarországon maximum kettő, addig Finnországban legfeljebb három keresztnév adható: a két keresztnév szinte általános, és a három keresztnév is igen gyakori (erről l. Takács J. 2014). Eltérő a két nyelv szemlélete a családnevek kapcsán is: a finnben ezt a névfajtát speciális megkülönböztető névnek tartják, mely állandóvá és öröklődővé vált (Paikkala 2004: 633).

Az egyén összes kereszt-, középső és családnévén kívüli elnevezését nem hivatalos megkülönböztető névként (epäviralliset lisänimet) határozzák meg, melyek közül elsődlegesnek (primaari lisänimi) tartják a ragadványneveket, a másodlagos megkülönböztető név (sekundaari lisänimi) terminus pedig az egyén valamelyik hivatalos (kereszt- vagy család)nevéből kialakult (igen tágan értelmezett) becenevekre vonatkozik. Az ezekbe nem sorolható kisebb névfajtákat az egyéb kategóriába (muut epäviralliset lisänimet) sorolják (Ainiala–Saarelna–Sjöblom 2008: 169–175).

A személynevek csoportosítása során ellentmondásos módon bizonyos elemek a rendszer több pontján is megjelennek: a klánnév egyszerre szerepel egyévre vonatkozó egyelemű névként és a kollektív nevek egyik altípusaként, a családnév kategóriája pedig a kollektív és az egyénhez tartozó hivatalos nevek csoportján belül is előfordul. Ez az ellentmondás rámutat a finn személynév-rendszerezés alapvető problémájára, a kategóriák kijelölésére vonatkozó egységes elvek hiányára. A finn kategorizáció a hivatalos és nem hivatalos neveket például a névhasználat szintjén különíti el, de alsóportjajaik már részben szerkezeti, részben pedig funkcionális alapon vannak meghatározva (Hoffmann 2008b: 8). Ez a szempontkeveredéseket is felmutató és nyelven

kívüli szempontokat súlyukon felül is figyelembe vevő szisztéma jogosan kapott több oldalról is kritikát (pl. Hoffmann 2008a, 2008b; Koistinen 2009).

A műszavakkal kapcsolatos elsődleges elvárásunk az egyértelmű, pontos nyelvi megjelölés (Slíz 2012c: 150), s ez nem teljesül például az alapvető kategóriát megjelölő, a finn névtipológiában több helyen is megjelenő *lisänimi* esetében. E terminusnak a magyarban kezdetektől többféle megfelelője lehetséges (pl. *ragadványnév*, *megkülönböztető név*, *ragadéknév*, *mellék-név*) (Nyirkos 2005: 150), de leggyakrabban *ragadványnév*-ként adják vissza (l. pl. Mizser 1979; Nyirkos 2005; Hoffmann 2008a, 2008b).

Ha a *lisänimi* terminus és névfajta meghatározásakor az elsőként megjelent terminusgyűjteményhez fordulunk (Kiviniemi–Pitkänen–Zilliacus 1974), azt tapasztaljuk, hogy a kötet a *liikanimi*-hez irányít, azt pedig általában az utónévből vagy családnévből létrejövő, a névviselő tulajdonságaira utaló leíró névfajtaként határozza meg; pl. *Karhu-Kusti* 'Medve Kusti', *Puujaalka* 'Falábú', *Poskiparta* 'Szakállas arcú'. A későbbi definíciókban viszont már a névhasználati szempontok kerülnek előtérbe: eszerint minden olyan egyénhez kapcsolódó név *lisänimi*, ami nem az illető hivatalos utóneve, vagyis ebből a megközelítésből definiálhatjuk (a korábbi táblázatban használt terminusokkal egybehangzóan) megkülönböztető névként. Ez a névfajta a finnben hivatalossá is válhat (ilyen a családnév), és maradhat nem hivatalos használatú is (a becenevhez, ragadványnévhez, illetve az álnévhez hasonlóan) (Ainiola–Saarela–Sjöblom 2008: 174–175, TTP).

A megkülönböztető nevek altípusait jellemző terminológiai problémákra korábban a becenevekkel kapcsolatban utalt Eero Kiviniemi is (1982: 100–101). Kiemelte, hogy a névfajta morfológiai és funkcionális szempontú csoportosítása nem mindig esik egybe: ugyanaz a névalak különböző szituációban teljesen eltérő funkciójú is lehet (akár semleges vagy pozitív becézőnév vagy negatív jelentésű ragadványnév), a morfológiai alapú tipizálást tehát nem tartotta elégségesnek.

Kiviniemittől eltérően (és a finn onomasztikában szokatlan módon) erőteljes morfológiai szemlélettel közelített a névfajta meghatározásához (ezeken belül pedig elsősorban a becenevekhez) Mauno Koski (2004). Turku gimnáziumi tanári beceneveket bemutató írásában jelentős névelméleti alapvetéseket is tesz, melyben elsődleges és másodlagos nevekről beszél. Az elsődleges csoportba (*primaari nimi*) sorolja a keresztnév- és családnévet, másodlagosnak (*sekundaari nimi*) pedig ezek alakváltozatait tartja. A becenev (*lempinimi*) tehát nála alakváltozat és nem funkcionális kategória, melynek körébe egyaránt besorolja a pozitív jelentésű becézőneveket (*helittely-*) és a negatív töltetű csúfneveket (*haukkumanimi*) is (Koski 2004: 52). Ez a formális-morfológiai névleírási mód azonban a továbbiakban kevés követőre talált.

3. A továbbiakban példáimat kifejezetten az egyéb nem hivatalos megkülönböztető nevek (muut epäviralliset lisänimet) csoportjából véve azt kívánom bemutatni, hogy a kategorizáció szempontjainak különbözősége a finn és a magyar névrendszer ele-

meinek egyeztetését (és részben értelmezését is) alapvetően befolyásolja. Azért ezt a névcsoportot emelem ki, mert ezen belül még a többinél is esetlegesebbnek vélem a tipizálást, hiszen többféle, egymástól jelentősen eltérő szemléletű (névhasználati, strukturális-morfológiai, kommunikációs) rendszerezési szempont is megjelenik, ez pedig (többek között) a magyar terminushasználat bizonytalanságait is eredményezi. A névkategórián belül egyértelmű morfológiai jegyet nem tudunk meghatározni: szinte bármelyik, példaként szereplő név besorolható a névhasználat körülményeitől függően akár mind a négy altípusba is, és csak a kommunikációs és névhasználati helyzet felfedése mutatja meg, hogy pozitív (becézőnévi) vagy negatív töltésű (csúfnévi használatú-e) az adott név (a ragadványnevek esetében a magyarban is hasonló a helyzet, erről l. Bauko 2009: 6–8).

A finn kategorizáció alapján az egyéb nem hivatalos megkülönböztető nevek közé tartozik a *seläntakaisnimi*, a *lasten työnimi*, a *hoivanimi*, a *helittelynimi* és a *peitenimi* megnevezésű öt névfajta. Ahogy említettük, az egyes konkrét finn névadatok kivétel nélkül besorolhatók a magyar névkategóriák valamelyikébe (becenév, negatív hangulatú ragadványnév stb.), a fenti finn névfajták azonban a magyarban önálló névfajtaként nem szerepelnek, s a *peitenimi* 'álnév' kivételével nincs rájuk műszavunk (vagy nem egyértelmű), ezért e finn terminusok jelentését leginkább körülírással tudjuk megadni. Sokszor élnek ezzel a körülírással meghatározással a terminusok más nyelvi rendszerbe, például az angolba illesztésekor is: a *seläntakaisnimi* angol megfelelője, a *behind-the-back nickname* a finn terminus szó szerinti fordításával a névhasználati körülményekre utalva kívánja a terminust egyértelművé tenni (Ainiala–Saarelna–Sjöblom 2012: 134).

A *seläntakaisnimi* megnevezésű névfajta formális szempontból a kereszt- vagy családnévből alakult másodlagos megkülönböztető nevekhez köthető, pl. *Jukka* [férfinév] > *Jukki*, *Jakko* [férfinév] > *Jaska*, *Rebekka* [női név] > *Bekka*, *Petteri* [férfinév] > *Pekka*, funkcióját tekintve pedig negatív konnotációjú említőnév. Negatív konnotációjú ragadványnévként is értelmezhető, mert hasonlóak a névhasználati körülményeik (negatív asszociációik révén utalnak az elnevezett és elnevező/névadó kapcsolatának jellegére), de attól eltérő jellegzetessége, hogy kizárólag a megnevezett távollétében használjuk (Ainiala–Saarelna–Sjöblom 2008: 249). Erre a tartalmi jegyre utal kifejezően a finn elnevezés: 'háta mögötti név'.

A finn kategorizáció az egyéb nem hivatalos megkülönböztető nevek csoportjába sorolja a *lasten työnimi* megnevezésű névfajta is. A terminus értelmezéséhez nagymértékben szükség van nemcsak a kommunikációs helyzet, hanem a névhasználat társadalmi lehetőségeinek az ismeretére is. Ezzel a névfajttal a gyerekek nem a végleges, hanem a még születése előtt használt nevét, becézését adjuk meg. Szó szerinti jelentése: a 'gyermek munkaneve', azaz a magzat nem végleges, hivatalos névadás előtti elnevezését értik rajta. Sok esetben ezek tulajdonságjelölő nevek, pl. *Kaveri* 'Haver', *Rusina* 'Mazsola', *Ykkös* 'Első', *Alfa* (Ainiala–Saarelna–Sjöblom 2008: 252–253), *Minimimmi* 'Kis/Mini Mimmi', *Delfini* 'Delfin', *Kaamos* 'Kaamos' (szó szerinti jelentése 'félhomály, nappali

sötétség’) (Ojala 2017: 83). A terminus angol megfelelője (gyakorlatilag fordítása: *foetal nickname, newborn nickname* ’magzati becenév, újszülött becenév’) (Ainiala–Saarelma–Sjöblom 2012: 134) is erősen utal a névhasználatnak ezekre a körülményeire, de a magyarhoz hasonlóan az angol terminusok sem tekinthetők kiforrottnak.

Mivel ezt a nevet az előtt adják a gyerekek, hogy a hivatalos nevét megkapná (azaz még az anyakönyvezés, sőt sok esetben a gyermek születése előtt), nem alapulhat a hivatalos néven, nem a hivatalos név alakváltozata (Pakarinen 1995: 13), ám megfigyelhető, hogy ha korán, még a gyermek születése előtt eldöntik, mi lesz a hivatalos keresztnéve, akkor a *työnimi* sok esetben a későbbi hivatalos névnek valamilyen alaki variánsa lesz (Ojala 2017: 33).

Itt kell rámutatnunk arra, hogy a névhasználat társadalmi-kulturális körülményei (sőt sok esetben jogi szabályozása) erősen rányomhatja a bélyegét a személynevek kategorizációjára is: Finnországban a gyermek gondviselőjének a törvény szerint 60 napja van a gyermek születésétől kezdve, hogy bejelentse utódja nevét (W8). Születése után a gyermek neve az idegenek számára sokáig csak *vauva* (’baba’), a család pedig legbelsőbb ügyének, magánügynek tekinti a névválasztást. Amíg viszont a gyermek nem kapja meg a hivatalos, végleges nevét, általában a születése előtti korábbi becézését, a *lasten työnimi* megnevezésű névfajtát használják. (A finn és magyar névadási szokások és lehetőségek, illetve a hivatalos szabályozások különbségeiről részletesen l. Takács 2014.)

A csecsemők, kisbabák dajkanyelvi becézőinek elnevezése a *hoivanimi* (pl. *Anna* > *Annuliini*, *Nassakka*; *Hanna* > *Hannuli*; *Iida* > *Iidukka*; *Helmi* > *Helmiliini*; *Valteri* > *Valtsu*). A névfajta tipikus képzői a *-li*, *-liini*, *-kka*, *-tsu*, melyek egyben a leggyakoribb finn becézőképzőknek is számítanak (Vuola 2001, Ainiala–Saarelma–Sjöblom 2008: 250). Ez a névfajta a magyarban (funkcionális szempontból) leginkább a buszgatónévekkel rokonítható (Hajdú 2003: 683). A terminus angol megfelelője a *nursery nickname*.

A *hellittelynimi* szó szerint ’becéző-, becézgető név’. Ez a névfajta morfológiai szempontból létrejöhét rövidüléssel (*Marjatta* > *Jatta*, *Matta*; *Kalervo* > *Kalle*), becézőképzővel (*Leena* > *Leenukka*, *Maija* > *Maijukka*, *Emilia* > *Emppuli*) vagy akár névhelyettesítéssel, pl. *Epeli*, *Pikku Myy*, *Mussukka*, *Nöpönassu* (Ainiala–Saarelma–Sjöblom 2008: 173–174, 250), de egyértelmű morfológiai elkülönítő jegy e névfajta esetében sincs (Kiviniemi–Pitkänen–Zilliacus 1974: 15), az előbb elemzett nevektől legfeljebb használati körülményei segítségével (a megnevezettek körének pontosításával) különíthető el (Ainiala–Saarelma–Sjöblom 2008: 250).

4. Tanulmányomban elsődleges feladatommak tekintetem (a finn kategorizációra fókuszálva) a finn és a magyar személynévfajták összevetését, és annak bemutatását, hogy a szakkifejezések milyen mértékben (és hogyan) feleltethetők meg egymásnak. Legfontosabb megfigyelésem ezzel kapcsolatban az, hogy a finn és magyar személynévi

terminusok közötti legfőbb különbségek elsősorban a nyelvek eltérő névleírási és -fogalmi kereteiből fakadnak. Míg a finn névtipológiáról tudjuk, hogy a nevet nem pusztán identifikációs célú címkének, hanem kulturálisan erősen beágyazott nyelvi elemnek tekinti, ezért igen erősen érvényesíti a szociokulturális szempontokat, addig a magyar névtipológia a névfunkciókat (és egyes fajtákon belül a morfológiai szempontokat) tekinti legfőbb csoportosítási elvnek.

A finn terminológiában megfigyelhető logikátlanságok abból az igényből fakadnak, hogy a névfajták elkülönítéséhez egyszerre többféle (szociológiai, névhasználati, kulturális, funkcionális és szerkezeti) szempontot is figyelembe kívánnak venni. Végül a finn nem hivatalos megkülönböztető nevek néhány fajtájának és nevüknek a bemutatása, illetve a magyarral való egyeztetése kapcsán az is nyilvánvalóvá vált, hogy bár az egyes adatok szinte mindegyike besorolható a magyar névkategóriák valamelyikébe, a két vizsgált nyelv teljes személynévrendszerének ez a része csak bizonyos szempontok alapján, részlegesen vethető össze.

[Takács Judit 2017. Finn–magyar kontrasztív névtani terminológiai vizsgálatok a személynévfajták köréből. *Névtani Értesítő* 39: 131–141.]

Amikor *lackó elantalodik*: a *László* és az *Antal* közszói származékai és finn megfelelőik

A *László* és az *Antal* keresztnév vizsgálatát és apellatív alakjaiknak elemzését számos irányból megközelíthetjük. Vizsgálható – ahogy pl. a *László* kapcsán Kornyáné is teszi (2000) – a tulajdonnevek etimológiája, a hozzájuk köthető hagyományok és frazémák, az apellatív alakokhoz fűződő tipikus jelentéskörök, jelen tanulmányunkban azonban olyan megközelítési lehetőséget választottunk, mely a magyar nevek konnotációinak elemzésén túl (korábbi vizsgálatainkhoz hasonlóan, pl. Takács 2001, Sarhema–Takács 2018a) magával hozza a kontrasztív összevetés lehetőségét is: azokat a finn adatokat kívánjuk megkeresni, melyek szemantikai és morfológiai szempontból leginkább párhuzamba állíthatók a *László* és az *Antal* közszói származékaival. Először a két keresztnév jelentését, hagyományukat és elterjedtségüket vizsgáljuk meg a mai magyar névhasználatban, majd közszói alakjaikat mutatjuk be, végül pedig a szemantikai és morfológiai elemzés kapcsán példákat keresünk hasonló jelentésű és alakulásmódú finn adatokra.

1. A keresztnévek vizsgálata

1.1. A *László* férfi keresztnévnek régi hagyományai vannak a magyarban: a szláv *Vladisláv* névből fejlődött *Ladisló*, *Ladszló*, *Lacló* alakokon keresztül. Az eredeti szláv név jelentése 'hatalom és dicsőség', kultusza, divatja Szent László nyomán alakult ki, aki ezt a nevet feltehetőleg szláv származású édesanyja miatt kapta (Fercsik–Raátz 1997: 219).

A *László* a XVIII. században jelent meg a 15 leggyakoribb férfinév között (Kálmán 1996: 50), de igazán kedvelt és gyakori a XIX. század közepén lett. Gyakorisága az évszázad derekáig folyamatosan nőtt: 1967-ben ez volt a legdivatosabb fiúnév, de még az 1980-as évek közepén is csaknem 17 000 kislány kapta – ezzel akkor a legdivatosabb férfinévek között az 5. volt. Divatja azonban mára alábbhagyott: 2003-ban már csak a 15., 2016-ban a 20. (KnE. 196), 2020-ban pedig a 23. leggyakrabban adott férfi keresztnév (W3). Bár manapság már kevésbé divatosnak számít, korábbi divatjának köszönhetően nagy a megterheltsége: a legfrissebb adatok szerint a *László* a leggyakoribb magyar férfi keresztnévünk: első vagy második keresztnévként 2020 végén csaknem 340 000 magyar férfi viselte (W3).

Korábbi divatossága és gyakorisága, illetve régi hagyományai miatt sok becéző alakja is létrejött (a finn és magyar becézőnévi alakok összevetéséről l. Sarhema–Takács 2018b), pl. *Laci(ka)*, *Lackó(ka)*, *Packó*, *Lacó(ka)*, *Laca*, *Lacus(ka)*, *Ladisló*, *Lackócska*, *Lacinkó*, *Lászlóka*, de számos ikerítéssel alakult, abból kivált becéző alak is megjelent, pl. *Laca-Baca*, *Laci-Maci*, *Lackó-Packó*, *Paci-Maci*, *Lackó-Fickó*, *Maci*,

Fickó (Fercsik–Raázt 2017: 221–222). A *László* és alakváltozatai is gyakran váltak családnévvé: a *Lac*, a *Laca*, a *Lacfi*, a *Laci*, a *Láci*, a *Lack*, a *Lacka*, a *Lackfi*, a *Lacki*, a *Lackó*, a *Lackos*, a *Lacó*, a *Lacók*, illetve a *László*, *Lászlófi*, *Lászlófia*, *Lászlópál* családnevek is ebből eredeztethetők (RMCSnSz., Hajdú 2010). A legfrissebb adatok szerint ma Magyarországon közel 20 000-en viselik a *László*-t családnévként (W3).

Szent László királyunkhoz számos legenda, a június 27-ei László-naphoz pedig hiedelmek és frazémák sora kapcsolódik. A *Felül Laci a nyakába /Laci ül a hátára* szólást a László-napkor gyakori hőségre utalva a nyári melegben elpilledő, lomhán dolgozó emberre használják (Fercsik–Raázt 1997: 225), Arany János is használja a „felült Lackó a béresek nyakára” kifejezést a Toldi első énekében, és jegyzeteli is az alábbi értelemben: „Így gúnyolja tréfásan a magyar paraszt azon mezei munkást, ki a nap és a dolog hevétől bágyadtan a munkára ráunt” (W2). Az előbb idézett szólással függ össze az *árulja a lacikörtét*, illetve a *nyakába ül a lacikörte* kifejezés, melynek jelentése: ’a nyári hőségben, mezőn végzett munka közben erőt vesz rajta a lustaság’ (SzegSz.), aki pedig úgy örül, mint *Vak Laci a fél szemének*, az a jelentéktelen dolognak is nagyon örül (Fercsik–Raázt 1997: 225).

Bernáth Béla (1986: 165) is idézi O. Nagy Gáborhoz kapcsolódva (1965: 206) az eddigi magyarázatokat, mely szerint „akire felült *Lackó*, arra a lankasztó nyár eleji hőség nehezedik rá úgy, hogy mintegy ember súlyú terhet hordva a hátán, képtelennek érzi magát a munkára”. A szólást azonban Bernáth nem a névnap körüli nagy meleghez, hanem a *Laci* ’lusta, ernyedt, rest’ közszoói értelmezéséhez kapcsolja (1986: 166). A *Laci*-nak ’ernyedt’ jelentését a SzegSz. is megadja, s ugyanehhez kapcsolódnak a *lacidodik* ’kezd elernyedni’ és az *ellacidodik* ’elernyed, ellustul’ alakok is (SzegSz.).⁷

A Szent László-legenda egyik elemével magyarázható a *Szent László pénze* kifejezés ’apró kavics’ jelentése: a magyarok László király vezetésével üldözőbe vették a kunokat, azonban Kapolcs, a kunok vezére a magyar lovasok lassítása érdekében a földre aranyat szóratott. Ezeket a kapzsi katonák el is kezdték összeszedni, de a lovagkirály Istenhez fohászzkodott segítségért, s az arany érmék apró kavicsokká változtak. Hozzá köthető a keresztesfű (*Genitiana cruciata*, más néven kígyótárnics) népi *Szent László füve* elnevezése is, mely a legenda szerint a pestis tizedelte magyar sereg gyógyszere volt (KnE. 201).

1.2. Az *Antal* latin eredetű név, mely a római *Antonius* nemzetség nevéből származik. Jelentését a görög *anthos* ’virág’ vagy a ’fejedelem, elöljáró’ jelentésű szóból vezetik le. Bár a korábbi évszázadokban gyakori keresztnév volt a magyarban, a 20. század közepétől ez is elvesztette népszerűségét: 2003-ban még a 87. helyen volt az újszülöttek névstatistikájában, 2006-tól viszont már egyáltalán nem szerepel a 100 leggyakoribb név között (KnE. 52). 2020 végén a 44. legmegterheltebb férfi keresztnév volt, az *Antal*-t 36 000 férfi

⁷ Bernáth magyarázatát a *laci* és *lackó* ’penis’ jelentéséről l. 1986: 166–169.

viselte első vagy második keresztnévüként (W3). Leggyakoribb becézői az *Anti(ka)*, *Anton*, *Tancsi*, *Tani*, *Toncsi*, *Tóni(ka)*, *Toni* és *Tucsi*, rokon nevei pedig a régi magyar becézőből önállósult *Antos*, az *Andon* és az *Anton* (Fercsik–Raátz 1997: 134–135). Családnévként manapság nem számít gyakorinak (16 000 viselőjével az 50. leggyakoribb családnévünk) (W3). Az *Antal* családnévként apanév, alakváltozata az *Antall*, *Antaly* és *Antali*, amelyek közül a két utolsó főleg a palóc nyelvterülethez köthető (Hajdú 2010).

A január 17-ei Antal-naphoz számos hiedelem és népszokás fűződik. Ezek közül a legismertebb, hogy a *Szent Antal tüze*-nek is nevezett orbáncot csak január 17-én és június 13-án (a két Antal-napon) lehetett gyógyítani. Ha pedig valakinek az orbáncból vagy más bőrbetegségtől, esetleg az italtól piros volt az arca, azt mondták rá, hogy *kiverte Szent Antal tüze*. Gyakran fordul elő szólásokban negatív jelentésben, pl. *Megjött Antal Budáról*, azaz 'nevetséges kifogásokat hoz fel saját védelmére valaki', aki pedig *Antal harasztjára bocsát valakit*, az mást bizonytalan, veszélyes helyzetbe hoz. Ha a látszat kedvéért csinál meg valaki valamit, arra azt mondják: *Tessék-lássék, hogy Antal is böjtöl*, a garázda emberre pedig azt: *Maszlagos, garázdás, mint Antal Budában*. A bosszúálló ember jellemzésére használták a *Vagyon módja benne, mint Antalnak az ebütésben* mondást (Fercsik–Raátz 2017: 134).

2. Az apellatív alakok vizsgálata

2.1. A *László* keresztnévünk apellatív alakjai elsősorban az alakváltozatokból jöttek létre. A Kiskunságban *laca* a kisebb vízborította területek elnevezése (ÚMTsz.). Debrecenben *lackó* (MNy. 32: 255), a Kemenesalján pedig *lackós* (uo.) a fáradt ember, máshol viszont (Ada, Makó) a lustát vagy az olyan embert hívják *lackós*-nak, aki nehezen viseli a meleget (Hódmezővásárhely, ÚMTsz.). Gyulán *lackó* vagy *lackószar* a koronaakác szentjánoskenyérhez hasonló, a gyerekek által szívesen fogyasztott hüvelyes termése, a *lackókörte* azonban a *Kell-e lackókörte?* kifejezésben nem körtefajtára utal, hanem tréfás kérdés arra vonatkozóan, nem álmos-e valaki (ÚMTsz.).

A *laci*s alaknak is van 'fáradt' jelentése a Kiskunságban (ÚMTsz.), de ez az alakváltozat leggyakrabban önállóan szerepel a diáknyelvben 'lusta' (Matijevics 1972) vagy 'fáradt' jelentésben a népnyelvben (ÚMTsz.). Ez utóbbihoz kapcsolódik a *laci*sodik ige 'a nyári forróságtól elernyed, lustálkodik' jelentése is (SzegSz.).

A *laci* a sintér vagy halászzattal, madarászattal foglalkozó ember elnevezése (ÚMTsz.), Bernáth pedig kis vízmergető, ezüstnemű elmosogatására való vizes edényke, italhűtő edény jelentését hozza és erotikus értelmezést társít hozzá (1986: 169–170). Hozzáteszi a MTsz. *apacs* szócikkére hivatkozva, hogy a máshol *apacs*-nak vagy *jankó*-nak nevezett hálótoló rudat Kecskemét környékén *laci*-nak nevezik (Bernáth 1986: 170).

Szegeden *nádlaci*-nak nevezik a pákászt (SzegSz.). A félszemű embert hívják *Vak Laci*-nak is (MNy. 32: 256, Nyr. 28: 4), a haszontalan, semmirekellő ember (ÚMTsz.,

MNy. 61: 100), a piacokon a lacikonyhák körül ólalkodó, naplopó (ÚMTsz.) vagy éppen csintalan gyerek megszólítása és elnevezése pedig Gyulán *lacibetyár* (ÚMTsz.). Akit *lelacibetyároznak*, azt semmirekellőnek, naplopónak nevezik (SzegSz.). A köznyelvben a *lacibetyár* csirkefogót, naplopót vagy csintalan, pajkos, huncut személyt, általában gyereket jelent (ÉrtSz.). A rosszálló elnevezések körébe tartozik a *lacibetyárköpés* kifejezés is, mely Szegeden a rossz, hitvány pálinka gúnyos elnevezése (SzegSz.).

Szójátékon alapul a diáknyelvi *smacilaci* kifejezés, mely a *smaca* 'barátnő' és a *smaci* 'puszi' jelentésű szavak hatására jöhetett létre (Hajdú 1999: 59), a tolvajnyelvben pedig valószínűleg a *latyizni* 'szerelmeskedni' jelentésű ige hangzása motiválta a *lacizni* (hasonló jelentésű ige) kialakulását (Jenő–Vető 1900). Ugyancsak szójáték vagy rezemantizáció állhat a *lászlós* 'zászlós' jelentésű katonai szlengből származó kifejezés kialakulása mögött is (Kis 2008).

A *laci* a nyelvjárásokban számos tárgyféle neveként is szerepel, pl. jelent italhűtő és vízmeregető edényt (ÚMTsz.), evőeszközök (ÚMTsz.) vagy ezüstnemű elmosogatására szolgáló edényt (MNy. 32: 257). A halászháló két végén lévő rúd neve is *laci*, más néven apacs (ÚMTsz.), és bizonyos területeken ez a szabadban lévő főzőhely, konyha elnevezése is (MNy. 1: 372).

A TESz. szerint összetételekben a becézett keresztnévi előtagok tréfásan lekicsinylő jelentésűek (l. a *laci* címszónál): ez a jelentésárnyalat jelenik meg a *laciasztal* 'gyerekasztal' jelentésű ormánysági szóban (OrmSz.) és a *laciház* kifejezésben is: ez tanyasi melléképület, amely nyári konyhából és belőle nyíló szobából áll, mely általában a fiatal pár alvóhelye (SzegSz.). A szabadtéren felállított kemence neve a *lacikemence* (ÚMTsz.).

A *laci* és a *lacikonyha* (*lacikonyhája*) általában valamilyen alkalmi, általában szabadtéri főzőhelyet jelent (ÚMTsz.) (amit a TESz. szerint talán a László-nap körüli nagy meleg miatt állítanak szabad téren fel), ritkábban pedig külön épületben lévő nyári konyhát, közkonyhát vagy vásári konyhát (MNy. 3: 298).

A köznyelvbe a *lacikonyha* és az abban készülő sült hús (*lacipecsenye*, MNy. 32: 257, KnE. 201, ÉrtSz.) elnevezése is bekerült. A *lacikonyhára* *Latzi konyha* alakban már 1688-ból van adat, akkor még 'szegényes, olcsó vendéglő' volt a jelentése (TESz.), később alakult ki 'vásáron felállított sátor, bódé' (1785) és 'főzésre, sütésre felállított kisebb helység' jelentése (1935). A köznyelvben régies és népies stílus kapcsolódik a szóhoz (ÉrtSz.). A *lacipecsenyére* 'lacikonyhán sült hús' értelemben az első adatunk 1899-ből való (TESz.), manapság bő zsírban, hirtelen sült, rendszerint két szelet kenyér közé téve elfogyasztott pecsenyét értünk rajta (ÉrtSz.).

2.2. Az *Antal* keresztnévet tartalmazó frazémák egy része az *Antal* valamelyik emberre vonatkozó vagy valamilyen tulajdonságú embert megnevező közszoói alakjához kapcsolódik. E névből ugyanis számos negatív jelentéstartalmú vagy egyenesen megbélyegző közszoói alak is létrejött. Szólásokban az *antal* sokszor utal bolond(os) vagy esztelen emberre, mint pl. az *Antal a fejed* kifejezésben. Gombocz Zoltán Jelentéstanában a tu-

lajdonnevek jelentése kapcsán röviden a köznevesülés jelenségét is érinti. A tulajdonnévi eredetű köznevek között egyik példája éppen vizsgált nevünk: az *Antal*⁸ közszói alakjának szerinte 'döre, esztelen' jelentése van (1926/1997: 159), Szendrey Zsigmond (1936: 254) pedig a *paprikajancsi* 'főleszű, hóbortos, eszelős, bolond' jelentésű kifejezés egyik keresztnévi eredetű szinonimájaként említi a következőkkel együtt: *balázs, bandi, bódi, gazsi, jakab, bence, istók*.

Bár ahogy korábban láttuk, manapság már sem gyakori, sem divatos névnek nem számít az *Antal*, mégis szinte minden alakváltozatának létrejött közszói jelentése is: *antal* 1. 'bohó, hóbortos, bolondos' (TESz., Szendrey 1936: 254), 2. 'kancsóféle' (Nyr. 10: 407); *antalka* 1. 'együgyű ember', 2. 'temető' (ÚMTsz.); *antalkó* 'átalag, kancsóféle' (MNy. 1: 373); *tónika* 'fatölcsérféle Veszprém megyében' (Szendrey 1936: 257).

Ezek közül legkorábról az *antal* 'buta' jelentésére van adatunk Heltai Gáspártól (*antal a fejed*, 1552), az ebből létrejövő *antalkodás* (1598) és *elantalodnak* kifejezések első adatai pedig későbbi időszakhoz köthetők (1702) (TESz.). Bár tanulmányunkban ezeket a származékokat egyértelműen a keresztnévhez kötjük, abból származtatjuk, az *antal* közszt a TESz. magyar fejleménynek, de nem egyértelműen ehhez a névhez kapcsolódónak tartja (l. az *andalodik* címszónál). Keresztnévhez kötését támogatja viszont, hogy a latin *Antonius* keresztnév egyes újlatin nyelvű származékainak is kialakult hasonló közszói jelentése, pl. prov. *tonio* 'buta nő', fr. *toni* 'buta ember' (TESz. *antal* címszavánál).

A névnap ünnepléséhez kapcsolódik az *antaloz* 'Antal névnapot ül, vagy részt vesz rajta' jelentésű ige (SzegSz.), az *antal* 'hóboros, bolondos' jelentése pedig az *antalkodik* 'bolondozik', *el(neki)andalodik* 'együgyűvé válik, elbutul' (Nyr. 28: 5), továbbá az *antalul* 'ostobául, esztelenül', *antalkodás* 'döreség, esztelenség' (Nyr. 10: 406) kifejezésekben érhető tetten. Az *(el)andalodik* igének van *(el)andalodik* alakváltozata is, melyre az első adat még 1660-ból származik: „Nekiandalodott s-tompult; elannyira hogy nem tudta eszénec hasznát venni”, jelentése pedig 'bambává válik' (TESz.). Később ez a jelentés egyre kevésbé pejoratívvá vált: 'gondolataiba merül' (1759), 'rábámul' (1785), 'elkóborol, ballag' (1788) 'száját tátja' (1800) (TESz.). Az *andalít* 'ábrándozásba ejt', 'elbolondít' (1792), 'megnyugtat' (1843) jelentésű ige feltehetően ugyanabból a tőből származik, mint az 'ostoba, döre' jelentésű *antal* melléknevünk (TESz., EWUng.), de az *andalodik*, *andalít*, *andalog* szócsalád alapja valószínűleg nem maga az *Antal* keresztnév (vö. *andalodik* TESz.).

Az *Antal* az egyik név olyan férfinevünk, melynek legtöbbször igei származéka alakult ki (l. Takács 2007: 74), de önálló előfordulásán kívül közsztóként összetételi előtagként is megjelenik az *antalkörte* elnevezésben, mely egy augusztus végén, szeptember elején (tehát nem Antal-nap környékén) érő körtefajta neve (ÚMTsz.). Valószínűleg nem a keresztnév hatására alakulhatott ki, hanem a hangzás hasonlósága játszhatott közre az *anti* 'anatómia' jelentésű tantárgynév kialakulásakor a vajdasági diáknyelvben (Matijevics 1972).

⁸ A tanulmányban az adatok lejegyzése során az eredeti források helyesírását követjük.

3. A *László* és az *Antal* finn megfelelői

3.1. Ha a nevek eredetét vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy a finnben nem találjuk meg a *László* tökéletes megfelelőjét. A *Ladislaus* keresztnévként igen ritka használatú, kevesebb mint 40 alkalommal jelenik meg.⁹ Hangzását tekintve a *László* finn megfelelőinek tekinthető a *Lasse*, *Lassi* és *Lauri*. Ezek a nevek azonban a latin *Laurentius*-ból származnak (Saarelma 2007: 54), amelynek magyar megfelelője *Lőrinc* (KnE. 443). Közülük a *Lasse* névnek jelenleg 13 834, a *Lassi*-nak 6 685, a *Lauri*-nak pedig 67 362 viselője van. Ez utóbbi, a *Lauri* volt az ötödik leggyakoribb fiúnév 1900 és 1990 között, főleg 1900 és 1939 között volt divatos, akkor 26 694 fiú neve lett. de 1990-től kezdve már nincs a tíz legnépszerűbb keresztnév között. Divatjának csökkenését jól mutatja, hogy 2000–2019 között már csak 10 116 fiú kapta ezt a nevet (W4). Bár a *Lauri* nem ugyanabból a latin formából származik, mint a *László*, hangzása és használatának körülményei, pl. gyakorisága alapján a *Lauri* tekinthető a *László* legközelebbi finn megfelelőjének.

A latin *Antonius* névből származó finn keresztnév az *Anton*, *Antto*, *Anttoni* és *Toni* (Saarelma 2007: 51), eredetük alapján ezért ezek tekinthetők *Antal* finn megfelelőinek. A hangzásában az *Antal*-hoz legközelebb álló *Antti* név András apostol nevéből (*Andreas*) jött létre (Saarelma 2007: 29). Az *Anton* névnek 19 296, az *Antto*-nak 734, az *Anttoni*-nak 2 279, a *Toni*-nak 18 540 névviselője van, ám sokkal többen (83 609) viselik első vagy második keresztnévként Finnországban az *Antal*-hoz nem kapcsolható *Antti* nevet. Ez a keresztnév igen gyakorinak számít: 1899 előtt ez volt a hetedik leggyakoribb férfi keresztnév, és népszerűsége a 20. század során egészen az ezredfordulóig folyamatosan nőtt (akkor összesen 23 317 viselője volt) (W4).

3.2. A finn megfelelők közszoí származékai

A magyarban az *Antal* és *László* keresztneveknek számos közszoí alakja kialakult, igeként és frazémákban is gyakran megjelennek. Számos mondás és frazéma kapcsolódik például a *László*-nap környéki hőséghez, a finnben viszont hasonló jelentéssel, időjárásra vonatkozó hiedelmekkel kapcsolatban a *Jaakko* névvel találkozunk. Egy közismert finn hiedelem szerint a névnapján (június 25-én) *Jaakko* hideg követ dob a vízbe (*Jaakko heittä kylvän kiven veteen*), ami után a víz lehül, nem lehet már úszni benne. A *Jaakko* és a *László* név hasonlóságait erősíti, hogy mindkettő használatos a nyelvjárásokban 'lusta' jelentésben (l. SMS *Jaakko* címszavát; a *László* hasonló alakjait pedig a 2.1. pontban). A *Jaakko* névből közszoí jelentésű összetétel is kialakult: a *laiskajaakko* jelentése 'lusta', s ez a köznyelvi 'lusta' jelentésű *laiska* kifejezés nyelvjárási megfelelője

⁹ A forrásként használt Digi- ja väestötietovirasto (Digitális és Demográfiai Információs Hivatal) (W4) a személyes adatok védelme érdekében nem ad meg pontos számadatokat a ritka nevek viselőivel kapcsolatban. Egy-egy név kapcsán csak annyi információt kapunk, hogy a névvisezők száma 40 alatt van, ám ez azt is jelentheti, hogy az adott nevet csupán 1-2 ember viseli.

(KS), a lappföldi Kittilä faluból pedig nyelvjárási adatként egy *jaakkoilla* 'lustálkodni' jelentésű igét is feljegyeztek (SMS). Az apellatív alakok és a nyelvjárási használat alapján a *László* finn megfelelőjének leginkább a *Jaakko*-t tekinthetjük.

Míg a *László* finn párját elsősorban hangzása és néphagyományokhoz kapcsolódó, valamint nyelvjárási használata alapján, az *Antal* párját leginkább a közszói jelentések irányából közelíthetjük meg. Az *Antal* közszói alakjaihoz ugyanis igen sok pejoratív, megbélyegző jelentés társul ('hóbortos, bolond, eszelős, tompa agyú, bamba'), ezért ehhez szemantikai szempontból leginkább a hasonlóan negatív közszói jelentéseket mutató buta férfit vagy embert jelentő keresztneveket köthetjük, például az *Erkki*, *Tauno*, *Urpo* és az *Uuno* neveket (Paunonen–Paunonen 2002: 15). Ezeket a keresztneveket 'buta, hülye' értelemben elsősorban a helsinki szlengben és a köznyelvben használják, a nyelvjárásokban megjelenő *vanha erkki* ('öreg erkki') kifejezést pedig az ördögre használják (SMS).

Az *uuno* szónak a szlengen kívül a finn nyelvjárásokban is van 'buta', 'lassú gondolkodású, tompa agyú' és 'bolondos' jelentése is az 1930-as évek óta (Sarhema 2021). Az *Uuno* keresztnévből származtatható két ige is, pl. az *uunotaa* 'butának (szó szerint uunnónak) gondolni valakit' (Hämäläinen 1956: 207), további jelentései: 'átverni valakit', 'megtéveszteni valakit', 'viccelni', 'elrontani valakinek a szórakozását' (l. Paunonen 2000 az *uuno* címszónál). Ezek a jelentések a *pali* szlengbeli közszói alakjaihoz hasonlíthatók (Sarhema–Takács 2018a). Az ugyancsak e névből származó *uunoilla* ige jelentései: 'bolondul/bután viselkedni' (szó szerint *uuno* módjára viselkedni), 'bolondozni', 'üvöltetni' (Hämäläinen 1956: 207; az *uuno* további közszói alakjairól l. Sarhema 2021). Az igei származékok alaktani és szemantikai hasonlóságai, főleg a pejoratív jelentések alapján az *Uuno* tekinthető leginkább az *Antal* finn megfelelőjének.

4. A tanulmányban az *Antal* és a *László* keresztneveket vizsgáltuk meg: eredetük és hangzásuk, valamint az ezekből kialakuló közszói származékok alapján igyekeztünk megtalálni a finn megfelelőiket. Megállapítottuk, hogy nincs olyan finn keresztnév, amely ezekkel a magyar keresztnevekkel minden szempontból párhuzamba állítható lenne. Egyes szempontokat kiemelve azonban találhatunk jelentős egyezéseket a magyar és finn keresztnevék között, elsősorban a jelentésekre koncentrálnva számos hasonlóságot fedezhetünk fel.

A nevek hangzása és gyakorisága alapján a *László* – *Lauri* és az *Antal* – *Antti* névpárokot állíthatjuk szembe, még akkor is, ha ezek nem köthetők etimológiailag egymáshoz. Ha azonban a nevek nyelvjárásokban való megjelenését, népszokásokhoz való kapcsolódását nézzük, akkor a *László* nevünk sok szempontból hasonlít a finn *Jaakko*-hoz, az *Antal* megfelelői viszont leginkább az *Erkki*, *Tauno*, *Urpo* és *Uuno* férfinevek közül kerülhetnek ki, elsősorban ezek finn szlengben és köznyelvben használt pejoratív, negatív jelentésű apellatív alakjai miatt.

[A Maria Sarhemaaval finnül írt *László ja Antal* suomeksi ja unkariksi című tanulmány (Folia Uralica Debreceniensia 28: 307–318) átdolgozott és kiegészített, magyar nyelvű verziója.]

Szveta és a karjalai pirog

Átváltási műveletek és fordítási megoldások Sofi Oksanen Sztálin tehenei című regényének magyar fordításában

„A fordító nem szavakat, hanem kultúrát fordít. Bár teljesíthetetlen, de törekedni kell rá” (Horváth 2014: 106). Sokszorosan is igaz ez a megállapítás Sofi Oksanen Sztálin tehenei című regényével kapcsolatban, melynek központi motívuma a főszereplő kultúrákközöttsége: Anna minden problémája abból fakad, hogy titkolnia kell észt gyökereit a tipikus finn kisvárosban, két világ, két kultúra, apja és anyja világa között rekedt, s kultúrákközöttségét jól kiemeli a regény számos finn és észt kultúraspecifikus kifejezése.

A regény központi motívuma az étel és az evés. A főszereplő bulimarexiában szenved (ami a bulimia és anorexia keveréke), élete az evés és annak kontrollja körül forog, s ezért igen sok ételnevet (s köztük nagyszámú finn és észt reáliát is) találunk a regényben, melyek fordítása során számos átváltási művelettel találkozhatunk. A fordítóra azonban nemcsak az ró nehéz feladatot, hogy kiválassza az egyes reáliák átváltásakor leginkább megfelelő megoldást, hanem az idegenítés és honosítás (vö. Venuti 1995) alkalmazásának lehetősége is, mely nagy szerepet játszik a főszereplő életét jellemző kettősség bemutatásában. Néhány keresztnév is megjelenik a regényben a szokásostól eltérő, közzsói funkcióban, szótárszerűen leírható jelentéssel, s tanulmányomban azon túl, hogy bemutatom a finn és észt reáliatípusú ételnevek magyarra fordításának jellegzetességeit, igyekszem a tulajdonnevek közzsói használatának motivációit is feltárni.

1. Oksanen regényeiben a test és lélek összefüggéseibe kapunk betekintést (Györe 2014: 179), mindhárom nagy regényében (a Sztálin teheneiben, a Tisztogatásban és a Baby Jane-ben) is központi fogalom a kontroll és a szégyen. Györe szerint azonban a Sztálin tehenei Annája duplán is traumatizált: traumája egyrészt származásából (szülei finn–észt vegyes házasságából), másrészt e származás elhallgatásának kényszeréből, a titkolózásból fakad (Györe 2014: 180).

Annáról annyit tudunk, hogy 1977-ben született (a regény idejében 25 éves) fiatal lány, aki „tősgyökeres finn kisvárosban” él, s akinek édesanyja, Katariina elhagyja hazáját, az akkor a Szovjetunióhoz tartozó Észtországot, hogy egy „nyugatinak” számító finn férfi felesége legyen. Idegenként él azonban a számára hideg, elfogadhatatlan Finnországban, mert férje továbbra is Moszkvába jár dolgozni, s ott orosz nőkkel csalja, hazatérve pedig családjá idegenként fogadja. Az anya magára maradvá, egyedül neveli Annát, akit rákényszerít, hogy a könnyebb beilleszkedés érdekében tagadja meg észt gyökereit:

(...) semmiképpen sem akarja, hogy ruszkinak bélyegezzék meg gyermekét, mert mit szépítsük, a ruszki már csak ruszki marad. Finnországban nem ajánlatos fennen hirdetni, hogy valaki ész. (Oksanen 2011: 39)¹⁰

A finn társadalom minden észtet (és a Szovjetunió tagállamaiban élő egyéb nemzeti-séget) oroszoknak tart, bár Anna észtkon rokonai „nem hiszik el, amikor anya elmeséli, hogy a finnek oroszoknak tartják az észteket, ugyanolyan ruszkinak, mint a többi ruszkit” (Oksanen 2011: 39), s különösen romlott erkölcsűnek tartják az észtkon nőket.

Annának titkolnia kell Finnországban, hogy anyja észtkon, sőt anyja nem is beszél hozzá észtkon, nem adja tovább anyanyelvét. Katariina egy számára idegen nyelven, finnül beszél lányához, s ahogy Györe megállapítja, Annának ezért nincs is anyanyelve, csak ritkán látott, szeretetre képtelen apjához fűződő apanyelve (2014: 184). Mivel Katariina nagyon vágyik haza, sokszor utaznak lányával Észtkországba, s ezeket az utazásokat átlengi az illegáltság, a veszély, a titok, a csempészés hangulata. Mindig résen kell lenni, vigyázni kell, nemcsak „itthon”, Finnországban, de „otthon”, Észtkországon is. Ez az állandó készenlét, az ellenőrzés igénye erősen megjelenik Anna életében is a saját teste feletti kontroll vágyaként. Ahogy írja: magát alapvetően bulimiásnak tartja, anorexiája csak hab a tortán (Oksanen 2011: 153).

Az evészavar gyakori téma a finn ifjúsági regényekben is, s ezek háttérben legtöbbször az identitáshoz kapcsolódó kérdések állnak, így ezek az alkotások az ifjúsági irodalom egyik hagyományosan népszerű vonulatába, az identitáskeresés tárgyalásába illeszkednek – írja Bába (2014: 6). Az irodalomkutatás a korábbiakban az ételtematikát érintően elsősorban az éhínség, éhség ábrázolását hangsúlyozta a finnországi irodalomban, s ezzel kapcsolatban az vált sztereotípiává, hogy az étel nem játszik benne olyan fontos, központi szerepet, mint például a dél-európai irodalmakban. Az evészavarok tárgyalása az 1980-as évek közepén jelent meg a finnországi szépirodalomban, párhuzamosan a nyugati társadalmakban (Kainulainen–Parente–Čapková 2006). A két betegség, az anorexia nervosa és bulimia nervosa tüneteiről, lefolyásáról és magyarázati modelljeiről részletesen szól Bába Laura (2014: 56–65).

A Sztálin teheneiben több mint kétszáz étel neve jelenik meg, melyek egy része (kb. hatoda) reália. Ezek pedig egyszerre eszközei a két kultúra pontos bemutatásának – melyek közül az egyikhez nem tud, a másikhoz pedig nem akar kapcsolódni a főszereplő – s Anna saját teste fölötti kontrolljának is.

¹⁰ A kiemelt és szó szerint idézett szövegrészek a magyar fordításból valók (l. a forrásoknál), a reáliák finn és észtkon megfelelőit pedig az eredeti finn kiadás alapján (Oksanen, Sofi 2003. *Stalinin lehmät*. Werner Söderström Osakeyhtiö. Helsinki.) közlöm.

2. Klaudy Kinga a reáliákat (más terminussal ekvivalens nélküli lexika, kultúraspecifikus szó, kulturálisan kötött kifejezés) a fordításkutatók egyik kedvenc témájának tartja (2013: 85), meghatározásukra azonban nem létezik egyetlen, a fordítástudományban mindenki által általánosan elfogadott definíció.

A fordítás során az információvesztés elkerülhetetlen, ezekre a veszteségekre gyakran a lefordíthatatlanság különböző eseteiként utalnak (Vermes 2013: 199). A nyelvi és a kulturális fordíthatatlanság fogalmát Catford (1965) alakította ki, s ez utóbbin azt érti, amikor egy elem fordítását a forrásnyelvi és célnyelvi kultúra közti fogalmi különbség teszi lehetetlenné.

Klaudy (1997: 37) szerint a reáliáknak szűkebb és tágabb értelmezéséről beszélhetünk. A szűk felfogás szerint kizárólag az egy-egy kultúrára, nyelvközösségre jellemző és egy másik kultúra számára ismeretlen fizikai tárgyak (és elnevezéseik) tartoznak ide. Tágabb értelemben meghatározhatók úgy is, mint olyan fizikai tárgyak (eszközök, öltözékek, ételek stb.), illetve kulturális fogalmak, jelenségek és kifejezések, melyek az adott forráskultúrában megtalálhatók, a célkultúrában viszont nem (Leppihalme 2011: 126).

Forgács szerint (2004) kulturálisan kötött kifejezésnek tekinthetünk minden olyan nyelvi jelet vagy jelkapcsolatot, amely egy adott korban, a jelhasználók egy csoportjának életével, nyelvének rendszerével oly mértékben összefügg, hogy az adott csoport számára többlettartalommal bír. Ez az emocionális töltet az adott csoport tagjaiban közel azonos asszociációkat kelt. Tanulmányomban a reáliák fogalmát tágabb értelemben használom, amelybe nemcsak egy adott kulturális közösségre jellemző sajátosságok tartoznak, hanem mindaz, ami egy nép vagy népcsoport kultúrájával összefüggésben áll: történelemével (pl. titulusok), földrajzával (pl. tájegységek), vallásával (pl. ünnepek), politikai életével (pl. hatalmi szervek elnevezései), szokásaival (pl. táncok) (idézi Simigné Fenyő 2006: 105).

Későbbi munkájában Klaudy a reáliák kapcsán kiemeli a fogalomhoz kapcsolódó konnotáció fontosságát: a reália „valamely kultúrára sajátosan jellemző jeltárgy vagy fogalom és annak elnevezése, amelynek a másik kultúrában nincs megfelelője, vagy más a konnotációja” (2013: 86). A reáliák kulturális kötöttsége indokolja a kulturális reália fogalmának bevezetését: e kifejezéssel jelölhetünk minden olyan nyelvi megnyilvánulást, amelyben kifejeződik egy adott kultúrközösség sajátos élmény- és ismeretanyaga, tárgyai, fogalmai, mentális, emotív sémái, amelyek az adott kulturális kontextusban speciális jelentéssel bírnak (Valló 2000: 45). Ezek átváltásakor a fordítónak nem szigorúan vett nyelvi, hanem a kulturális kontextus létrehozására vonatkozó problémákkal is meg kell küzdenie (Pusztai-Varga 2008: 87).

Mivel a reáliák (főleg tágabb értelemben, kulturémaként értelmezve) a célnyelvi közönség számára ismeretlen fogalmakat jelölnek, a fordító egyfajta kultúráközvetítő szerepet is betölt, ezért a nyelvtudás mellett különböző kulturális és interkulturális kompetenciákkal is rendelkeznie kell. Tellingier szerint (2005: 123) mindenkinek, aki fordítással foglalkozik, szüksége van arra, hogy a forrásnyelvi és a célnyelvi kultúrával

kapcsolatos „háttérismeretekkel”, vagyis nyelven kívüli információkkal is rendelkezzen. Ennek birtokában tud arról is dönteni, miként oldja meg az egyik nyelvben létező, de egy másik kultúra számára ismeretlen reáliák fordítását.

A fordítónak először is azt kell eldöntenie, hogy a lefordítandó, forrásnyelvi kultúrához kötődő reáliák milyen jelentést hordoznak, illetve milyen szerepet töltenek be az adott szövegben. Ennek tudatában kell mérlegelnie, mi a feltétlenül megőrzendő, és mi a mellőzhető, elhagyható információ. Ezek a szavak, kifejezések szintjén meghozott döntések viszont gyakran akár szövegszintű változásokhoz is vezethetnek a fordításban (Körömi 2016: 91).

Klaudy (2013: 86–88) Móricz Zsigmond Rokonok című regénye segítségével mutatja be, hogy a reáliák fordítása nemcsak nyelvi, hanem ezeken túlmutatóan kulturális kérdéseket is felvet, fordításuk során a fordító munkáját a nyelvi és kulturális aszimmetria egyszerre nehezíti. A kulturális aszimmetria leküzdésére irányuló fordítói magatartások jól leírhatók a Venuti által kialakított (1995) honosítás/idegenítés (domestication/foreignisation) fogalmak kettősségével. Honosításról akkor beszélünk, ha a fordítónak az a törekvése, hogy minimalizálja a fordított szöveg idegenségét, ezért kiiktatja (azaz valamilyen módszerrel átváltja) a forrásnyelvi reáliákat, idegenítésről pedig akkor, ha a fordító szándékosan megtartja az eredeti szöveg idegenségét azáltal, hogy benne hagyja a forrásnyelvből származó kultúraspecifikus kifejezéseket (Venuti 1995: 18–20, Venuti 2001). Első esetben kisebb, míg idegenítés esetében nagyobb erőfeszítésre van szükség az olvasó részéről, ám a két technika közötti választás csak általában indokolható a két nyelv és kultúra közötti egyirányúsággal vagy kiegyensúlyozatlansággal (vö. Klaudy 2013: 87–88).

Úgy vélem, vizsgált regényünk esetében sem elsősorban a Klaudy által felvetett, előbb idézett kultúrák közötti információhiánnyal/-különbséggel magyarázhatjuk az idegenítés szisztematikus alkalmazását, hanem a szerzőnek azzal a módszerével, hogy a finn nyelvű szövegben észl nyelvű reáliákat helyezett el, s a fordító ezeket átváltás nélkül megtartva tudta a magyar olvasóban is kialakítani az idegenség, ismeretlenség érzését az észl kultúrával kapcsolatban.

3. A regény reáliáinak fordításai

3.1. A továbbiakban a regény finn kultúrához kapcsolódó reáliáiról fogok szólni, az észl reáliákat csak az ételek kapcsán említem. A finn szokások, hagyományok köréből említhető reália a *pikkujoulu*, a *suvisauna* és a *vihta*. A fordító helyesen érezte, hogy ezek mindegyike hozzájárul a finn életmód és környezet pontos bemutatásához, ezért általában nagy pontossággal, a csak a célnyelvet ismerő számára is érthetően fordította.

A *pikkujoulu* az advent idején, a karácsony előtti hetekben a munkahelyeken és társaságokban rendezett összejeövetelt jelenti, melyet leggyakrabban kiskarácsonyi

ünnepségnek (esetleg összejövetelnek vagy – ahogy a vizsgált szövegben is tették – bulinak) szoktak fordítani. A regénybeli fordítás – már csak a hagyományoshoz való kötődés miatt is – megállja a helyét.

A Nyugat-Finnországban *vihta*, keleten *vasta* néven előforduló tárgyra nem létezik szó a magyarban. A regényben *vihta*-ként említik azt a friss (általában nyírfa-) hajtásokból készített csokrot, mellyel a szaunázók a szaunázás szünetében magukat ütögetik. Hagyományosan *szaunavirgács*-ként fordítják, de a virgács annyira erősen kötődik magyar hagyományaink közül a mikuláshoz és vált a krampuszok egyik attribútumává, hogy ebben az értelemben való használata némileg megtévesztő. Szótárakban máshogy, leveles nyírfaágakból készült fürdőseprűként fordítják (Nyirkos 2009, Papp 1993), de értelmezéséhez és használatához ez az explicitáció sem visz közelebb (sőt a seprű talán még megtévesztőbb is, mint a virgács).

A *suvisauna* fordítása a regény magyar kiadásában pusztán csak szauna, pedig szó szerinti (*füstös szauna*-ként való) fordítása, ha a szöveg jelentéséhez nem is, de hangulatához mindenképpen hozzáadott volna.

3.2. A gasztrotranszláció, azaz a reália típusú étel- és italnevek fordítása kedvelt témája a fordításelmélettel foglalkozó szakirodalomnak (vö. G. Bogár 2004, 2011; Takács B. 2014). A vizsgált regény cselekményének fontos eleme az étel, az étkezés és az evés kontroll alatt tartása. Az ételek ugyanakkor mindkét (a finn és az észt) kultúra jellemzésének fontos eszközei, az ételnevekre ezért úgy tekintek, mint a kultúra bemutatásának, megismertetésének legfőbb eszközeire. A finn ételek közül reáliának tekinthető a *piirakka* és ennek típusai, a *korvapuusti*, a *lakritsi*, a *salmiakki* és a *makaronilaatikko*, az észt kultúrához kapcsolódók közül pedig a *blini*, a *pelmeny*, a *sprott*, a *hapukoor*, a *kohuke*, a *glasuurkook*, a *suupisted* és néhány kenyérféle.

A *piirakka* és a *piiras* a finn gasztronómia egyik jellegzetes ételtípusának szinonimája, mely azonban többféle ételt is jelöl, széles körben használt gyűjtőnév. Két fő típusa a vékonyra nyújtott rostésztából sütött, különböző töltelékkel (hús, burgonyapüré, répa, tejben főtt rizs) töltött tenyérnyi, ovális péksütemény, illetve a magyar gyümölcstortára emlékeztető, gyümölcsökkel töltött édesség. Fordítása már csak e miatt a kettősség miatt sem egyszerű. Szótárainkban is igyekeznek ezt a sokféleséget többféle ekvivalens megadásával jelezni: 1. (*gyümölcsös*) *lepény*, *rétes*, 2. *béles*, (*töltelékes*) *sütemény* (Papp 1993), *rétes*, *béles* (Nyirkos 2009), ám pusztán ezek alapján a meghatározások alapján az olvasó csak édes (pék)süteményre tud gondolni.

Az étel fordítása során újabb problémát jelent, hogy a *piirakka* az orosz *pirog* származéka (Kulonen 2001), etimológiája áttetsző, könnyen felfejthető, s ezt a szótár is átveszi (Jakab 2007). Ám a finn *piirakka* nem azonos a *pirog*-gal, sőt hasonlóságot is csak az egyik típusa mutat vele, akként való fordítása megtévesztő. Ennek ellenére azonban, ahol a finn szövegben *piirakka* vagy *piiras* szerepel (akár összetételben is,

pl *omenapiirakka*, 'almás piirakka', *tonnikalapiiras* 'tonhalas piirakka', *piirakkapalat* 'piirakka falatok'), a regény magyar fordításában legtöbb helyen *pirog*-ot találunk (*almás pirog*, *tonhalas pirog*, *pirogfalatok*), csak két esetben jelenik meg máshogy (*omenapiirakka* 'almás lepény', *lihapiiras* 'húsos lepény').¹¹

Egészen valószínűtlen, hogy a *pirog* és a *piirakka* különbségét ne ismerné a fordító, ám fordítása igencsak megtévesztő a magyar olvasó számára, mert a *pirog* (akár hangzása, akár az olvasó egyéb előismerete révén) az orosz kultúrához köthető, s a fordító ezzel azt sugallja, hogy valamilyen orosz ételt eszik a főszereplő, holott ezek az ételek a kötetben éppen a finn kultúra fontos elemei. Véleményem szerint érdemesebb lett volna a finn kultúrához kötődését transliteráció révén jobban hangsúlyozni, és akár eredeti alakjában, akár a magyar helyesírásnak megfelelően a fordításban *pirakka* alakban megtartani.

Az étel egyik jellegzetes típusa a tejben főtt rizszel töltött *karjalanpiirakka*. Elnevezése szó szerint *karjalai piirakká*-t jelent, fordítása a regényben minden esetben *karjalai pirog*. Ez az egyik legjellegzetesebb finn étel, s ezt az is mutatja, hogy mikor a regénybeli Katariinát először viszi feleségéként haza a finn kisvárosba a férje, útközben ezzel kínálja meg, ezt mutatja meg neki először az ország jellegzetességei közül. Az Európai Unióban az 1600-as évek óta készített, hagyományos finn ételfajtaként tartják számon, melynek elkészítésének módja, összetevői szabályozva vannak (W5), első írásos említése pedig 1686-ból való.¹² Mivel pedig ilyen erős a kulturális kötöttsége, fordítása során az oroszhoz kötése, pirogként való fordítása nem megfelelő, ekvivalenseként a *karjalanpirakka* lenne helytállóbb, mely ugyan csak áttételesen utal az ételfajta karjalai eredetére, de az orosz ételnévtől eltávolítja.

A *korvapuusti* a *pirakkához* hasonlóan emblematikus étele a finneknek. Szó szerint pofont, fülest jelent (a sütemény fülkagyló alakjára utalva), ám szó szerinti fordítása hiba lenne. A magyarban legtöbbször adaptációval fahéjas tekeresként vagy csigaként fordítják, a két sütemény fahéjas-cukros töltelékének hasonlóságát kiemelve. Egyik esetben így jár el fordítónk is (*pakastekorvapuusteja*), bár elhagyta a finn kifejezésből a fagyasztott jelzöt (pakaste), másik alkalommal azonban kakaós csiga a fordítása, ami viszont adaptációként semmiképp sem fogadható el, mert figyelmen kívül hagyja a sütemény alakján kívüli másik fő jellegzetességét, a fahéjas ízesítést.

A *lakritsi* és a *salmiakki* két tipikus édessége a finneknek, melyek közül főleg az utóbbi gyakran éri meglepetésként a külföldieket. A *lakritsi*-t (a szövegben *lakku*-ként rövidítve is) *medvecukor*-ként, a *salmiakki*-t (*irtosalmiakki*, *salmiakkiaakosen*) pedig

¹¹ Figyelemre méltó, hogy az észben is meglévő *piiras*-t (*maitorahkapiiras* 'túrós lepény') szintén lepényként adja vissza a fordító. Ebben viszont a *maitorahka* pontos fordítása okozhatott gondot, hiszen a *rahka*/*maitorahka* nem azonos a túróval, de felhasználásának hasonlósága miatt célszerű így fordítani.

¹² Az ételfajta finn kultúrában és mindennapi életben betöltött fontos szerepét jól érzékelteti az a tény, hogy az első, teljes egészében finn nyelvű könyv csak 1543-ban jelent meg, a karjalanpiirakkát viszont már 1686-ban írásban is említik.

sósorszeszes cukorkaként fordítják a regényben. A *lakritsi* medvecukor fordítása igen gyakori és elfogadott forma, az adaptáció ez esetben jól megállja a helyét. A *salmiakki* viszont olyan ammónium-kloriddal ízesített, egyszerre sós, édes és mentolos (gyakran csípős) medvecukorszerű pasztilla, melyhez hasonlót nem tudunk a magyar édességek közül párhuzamba állítani. Emiatt az explicitáció lenne a legkézenfekvőbb megoldás ('finn különlegesség, egyszerre sós és édes szalmiákcukorka'), mely azonban a regény szövegébe terjedelme miatt ebben a formában nem illeszthető be. Adaptációval, sósorszeszes cukorkaként való fordítása azonban azért nem helyes, mert a forrásnyelvi és a célnyelvi kultúrához tartozó édesség nem feleltethető meg egymásnak, több információt adna az olvasónak, ha helyette a *szalmiákcukorka* vagy *-pasztilla* fordítással találkozna.

A *makaronilaatikko* egy hússal rakott tésztaétel neve, amit gyakran fogyasztanak otthon és a menzákon is a finnek. Valójában nem csak makaróniból készítik, bár ez a legtipikusabb ételhez használt tésztaféle, a tepsiben sütésre pedig a *laatikko* (m. ládika) elnevezése utal. Rakott makaróniként, adaptációval való fordítása teljesen helytálló.

Az észti kultúrára a tipikus észti ételek (*hapukoor*, *kohuke*, *glasuurkook*, *suupisted*) mellett az oroszból átvett ételek neveivel is utal a szerző (pl. *blini*, *pelmeny*, *sprott*). Ez a sajátosság jól mutatja a szovjet tagköztársaságként létező Észtország orosz kulturális hatásnak való erős kitettségét. A Finnországba beilleszkedni, megbélyegzett észti gyökereit titkolni vágyó Katariina azonban minden orosz szokást elutasít:

Apuci gúnyosan felnevetett, és oldalba böki Annát. Borostás álla zsírosan fénylett a csirkehústól. Az utóbbi időben minden olyasmit kézzel evett, amit korábban nem szokott – az oroszok előszeretettel veszik kézbe a csirkehúst, még a kijevei kotlettet is. Anya ki nem állhatta. Apuci továbbra is így eszik, szándékosan, bosszantásul, és egyszer csak kitalálja, hogy esténként inkább teát iszik, és napraforgóolajat vesz a sütéshez, mondván, hogy úgy *sokkal jobb*. Anya azt üvölti, hogy Finnországban nem iszunk csáját, és nem használunk *pászlamászlót*, és nem veszünk példát a moszkvai kurvákról, még ha hentergünk is velük, ezt a módit nem hozzuk haza. (Oksanen 2011: 264)¹³

Az észti nyelvbe és kultúrába azonban a szokásokon kívül számos orosz étel is bekeverült. Ezeket a legtöbb esetben alaki változtatás nélkül vették át (*sprott*, *blini*, *pelmeny*), a szerző dőlt betűvel kiemeli, de magyarázat nélkül közli őket, s a fordító is ugyanígy jár el, egyedül a *pelmeny* (a finn szövegben: *pelmenit*, *pelmenejä* 'pelmenyek') kapcsán tudjuk a transliteráció módszerét felidézni. Ezek az ételek erősen felidézik a nyolcvanas évekbeli Szovjet-Észtország hangulatát, megtartásuk a magyar fordításban is kulcsfontosságúnak tűnik, s hozzájárul az észti életmód idegenítéséhez:

¹³ A dőlttel való kiemeléseket a magyar fordítás tartalmazza.

Szavainkban pelmenyek, szamovárok és orosz csipkefüggönyök kolhozkek búgócsigaként pörögnek, ilyenrel játszottam valamikor gyerekkoromban a nagymamánál. (Oksanen 2011: 417)

Az észt világ lefestésének másik eszköze a tipikus észt ételek bemutatása. A szerző az észt kifejezéseket, s általában értelmezést is elhagyja. A *glasuurkook*-ról is csak a szövegkörnyezetből derül ki, hogy fondantbevonatos süteményszeletet jelent (a finn szövegben többes számban észtül: *glasuurkoogit*), s csak néhányszor találkozunk azal a jelenséggel, hogy pár mondattal később értelmezést kap egy-egy észt reália, pl. a *hapukor*-t (a finn szövegben észtül: *hapukoor*) később észt tejfölként említi a főhős, a *kohuke* értelmezése 'kicsi édes túrórudak' (f. *pieniä makeita maitorahkapatukoita*), a *suupisted* pedig 'valami apró rácsálnivaló'-t (f. *jotain pintä suuhun pantava*) jelent.

A kenyérfélék is jellemzői ennek a kornak és a világnak. A szövegben háromféle észt kenyérről esik említés: a fehér kenyérről, a kolhozkenyérről és a formázott kenyérről. Mindegyik finn neve mellett megjelenik az észt elnevezése is. A fehér kenyér a legjobb minőségű (f. *vaalea leipä, sai*), a kolhozkenyér (f. *kolhoosileipä, leib*) és a formázott kenyér (f. *vuokaleipä, vormleib*) pedig ugyanarra a kevésbé jó minőségű, néha állati takarmányként is használt kenyérfélére vonatkozott. Az észt kifejezések finn nyelvű szövegbe illesztése lényeges stíluselem, erőteljes idegenítő eszköz, a kifejezések fontosságára az is utal, hogy a szerző dőlt betűvel is kiemeli őket. A fordító megoldása, hogy az elidegenítő szándékot felismerve minden esetben változtatás nélkül, az eredeti tipográfiai megoldást is követve emeli át ezeket a magyar fordításba, igen szerencsésnek tartható.

5. A keresztnevek közsói használata és fordításuk

A köznevesülés azt jelenti, hogy a tulajdonnevet bizonyos helyzetekben elkezdjük közszóként is használni. A tulajdonnév jelentése kognitív szempontból úgy modellezhető, hogy elménkben a vonatkozási tárgy(ak)ról feldolgozott és tárolt információállomány, valamint a szóra vonatkozó (hangalaki, morfológiai, szintaktikai) sajátosságok hálózatot alkotnak, s a névre vonatkozó tudásunkat ezek a kapcsolatok hordozzák. A tulajdonnevek közsói használata során azt tapasztalhatjuk, hogy a névhez kapcsolódó új hálózati kapcsolat (mikrojegy) kialakulása és hangsúlyossá válása lehetővé teszi, hogy a mondani-való megfogalmazása/feldolgozása során egy tulajdonnév előhívásával a hasonlóságon vagy érintkezésen alapuló asszociációk révén valamilyen kapcsolódó köznévi jellegű jelentéstartalmat aktiváljunk. Azaz egy tulajdonnév használata kapcsán már nemcsak a tulajdonnévhez kapcsolódó mikrojegyek, de egyéb (közsói) jelentéselemek is aktivizálód(hat)nak – először csak egyénileg és kontextushoz kötődően, később pedig általánosulva is (Nánay 1996, vö. Sarhema–Takács 2018a).

Korábbi vizsgálataim alapján (Takács 2008c) elmondható, hogy az irodalmi nyelv kifejezetten gyakran él a tulajdonnevek közszóvá vált származékainak szövegbe emelésével. Használatuk nem véletlenszerű, kiválasztásuknak oka és funkciója van az irodalmi nyelvhasználat során, többletjelentés vagy sajátos hangulat, stílusérték kapcsolódik hozzájuk.

Sofi Oksanen regényében a *tatjana* (a finnben *tatjana*), *szveta* (f. *sveta*), *szvetlánák* (f. *szvetlanoja*), *natasák* (f. *natasat*) és a *loliták* (f. *lolitat*) kifejezés képviseli ezt a szócsoportot. Kik lehetnek ezek a gyakori orosz női nevekkal, de legtöbbször többes számban és névelővel említett személyek? Mindkét morfológiai jegy a nevek közszói használatát erősíti, hiszen a tulajdonnevekhez csak a plurália tantumok esetében kapcsoljuk a többes szám jelét (pl. Alpok, Kárpátok), és általában határozott névelő nélkül használjuk őket. A szerző ekképpen jellemzi őket:

Így aztán Anna a Viru Hotel éttermében a fehér asztalnál, halvány füstfelhőn keresztül nézi a tovalibbenő neccharisnyás, csipkeharisnyás, harisnyanadrágos lábakat, a csupasz lábszárakat, a túsarkú cipőket, a hajzuhatagokat, a parányi retikulókat, a külföldi – többnyire More – cigarettát tartó ujjakat és rajtuk a vörös lakkot, a vörös szájrúzszt, amely mögül orosz szavak ömlenek, a fodros blúzokat, a széles öveket és karsú derekakat. (Oksanen 2011: 65)

A női keresztneveknek közszóként gyakran van a magyar nyelvjárásokban és a köznyelvben is 'szerető' vagy 'prostituált' (pl. *maca*, *rodamári*, *kata*, *kati*, *böske*, *Dorka*), illetve 'kikapós, rossz erkölcsű nő' jelentése (*kata*, *lila*, *marinka*, *cifrakata*, *verbung-bora*, *kanca-sári*, *katona-sári*) (Takács 2007: 91). A finn regényben szereplők (a *Lolita* kivételével) gyakori orosz női nevek, melyek olyan szöveggörnyezetbe és kontextusba helyezve jelennek meg, amely egyértelművé teszi közszói használatukat és jelentésüket, pl.

Az a hevülettől vörös arcú férfi is, aki az imént kísért fel a hotelszobájába a családját, odamegy beszélgetni a *tatjánához*, aki úgy lóbálja a lábát, hogy a cipője talpára írt összeget láthassák az ügyfelek. A hevülettől vörös arcú férfinak szemlátomást megfelel a *tatjana* által kért összeg, mert a párocska eltűnik a Viru Hotel homályában (...). (Oksanen 2011: 65)

A *szvetlánák* és becézett alakja, a *szveta*, illetve a *natasák* a ruszki nők szinonimájaként jelenik meg:

Anya is felteszi a térdét a polcra, és egy lábszárnyival hátrébb kényszeríti a *szvetlánákat*. Dühödten merednek rá, és a szikrázó tekintetek mellett még orosz nyelvű szitkokat is zúdítanak rá, valahányszor a *ruszki nők* szandálból kibuggyanó csupasz lábujjaira lép (...) (Oksanen 2011: 180),

Miután alaposan megtanácskozta a barátjával, sőt a lányával is, *szveta* mégiscsak úgy dönt, hogy nem veszi meg, (Oksanen 2011: 180)¹⁴

jönnek, mint az orosz hatalom, anya mindig így mordult, mikor meglátott egy matuskát vagy gyévuskát, *tule kui Vene valistus*, lehetőleg jó hangosan, hogy a gyévuskák és matuskák és *natasák* és *szvetlánák* is meghallják. (Oksanen 2011: 392)¹⁵

Úgy vélem, a fordító messzemenően helyesen járt el, mikor (tükörfordítással) megtartotta az erősen expresszív jelentésű, közszói szinonimáiknál lényegesen bővebb jelentéskörrel bíró köznevesült keresztneveket a magyarra fordított szövegben is.

A kis *loliták* (f. pikkusiet *lolitikat*) kifejezés grammatikai megformáltsága (a többes szám) már jelzi a név szokásostól eltérő használatát, ám e használatnak nem csak a finnben vannak hagyományai. Lolita a Nabokov-regény kamaszlány főszereplője után lett jelképes elnevezése a kiskorú szeretőnek, esetleg prostituálnak:

Még mindig vannak szép számmal észt prostituáltak Finnországban, és a tallinni hajókkal még mindig átjárnak a kis *loliták*, de tőlem már nem kérdik, hogy mennyi (...). (Oksanen 2011: 419)¹⁶

6. Tanulmányomban Sofi Oksanen Sztálin tehenei című regényének magyar fordításában vizsgáltam két jelenség fordítástechnikai megoldásait. Azt tekintettem át, milyen módszerrel adja vissza a magyar fordítás az észt és finn kultúra bemutatására szolgáló, a regény központi motívumaiként is megjelenő reália típusú ételneveket, illetve az orosz nőkre vonatkoztatott köznevesült keresztneveket.

Az ételek mindkét kultúra bemutatásának és jellemzésének fontos eszközei, ám azt tapasztaltam, hogy a fordító más módszereket alkalmazott a két nyelv esetében. A finn reáliákat elsősorban adaptációval és a transliterációval adta vissza, míg az észt ételneveket (melyek a finn szövegben is észtül szerepelnek) az idegenítés eszközeként lényeges változtatás és (gyakran) magyarázat nélkül veszi át a magyar fordító. Bár a szövegekörnyezet legtöbb esetben egyértelműsíti, milyen ételről van szó, vitathatatlan, hogy ennek a technikai megoldásnak az a (feltehetően a szerző szándékával egybevágó) következménye, hogy hatására az észt világot idegennek érzi az olvasó – hiszen még az ételek neve sem érthető, idegenszerű.

A rendkívül erős stílushatású, expresszív jelentésű köznevesült keresztnevi alakokat a fordító minden esetben tükörfordítással adja vissza. A megoldást az teszi lehetővé,

¹⁴ A dőltsel való kiemelések a magyar fordításból valók.

¹⁵ A dőltsel való kiemelések a magyar fordításból valók.

¹⁶ A dőltsel való kiemelések a magyar fordításból valók.

hogy mind a finnek, mind a magyarok számára ismertek azok az orosz női nevek, melyek köznévként az orosz nőkre vonatkoznak, s maga a módszer, a keresztnév közszóként emberre vonatkoztatása sem ismeretlen egyik (sőt valójában egyetlen) nyelvben sem. A továbbiakban érdemes lenne a regény más nyelvű fordításait is áttekinteni abból a szempontból, hogy a többi fordító élt-e a tulajdonnévi eredetű köznevek megtartásából fakadó expresszivitás lehetőségével.

[Takács Judit 2018. Szveta és a karjalai pirog. Átváltási műveletek és fordítási megoldások Sofi Oksanen Sztálin tehenei című regényének magyar fordításában. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 18/2.]

Sztereotípiakutatás

Személynév – etnikai sztereotípiák – előítélet Egy vizsgálat háttere és tanulságai

A kategóriaalkotás gondolkodásunk egészét meghatározza, és lényeges szerepet játszik személyeszlésünk során is. A kategóriák egyszerűbbé teszik a megismert új jelenségek osztályba sorolását, olyannyira, hogy Allport (1999: 37) szerint az emberi pszichikum kategóriák segítségével nélkül képtelen lenne a gondolkodásra: „Képtelenek vagyunk arra, hogy a világ minden egyes dolgát önmagában is alaposan megismerjük. Rászorulunk a készen kapott, elnagyolt, bár széles és durva skatulyákra”.

Tanulmányomban a kategorizációt és a sztereotípiát szociálpszichológiai aspektusból, illetve a típusalkotás és a prototípuselmélet tapasztalatait felhasználva vizsgálom. Mivel az etnosztereotípiákkal kapcsolatban hasonló (dominánsan névtani) szempontú megközelítés ismereteim szerint korábban nem készült, részletesen áttekintem a témával kapcsolatos legfőbb szakirodalmi előzményeket is. A személynevek egy csoportja, a cigány¹⁷ etnikumhoz köthető nevek kapcsán elemzem a sztereotípiáalkotásnak és az előítéletek hozzájuk kapcsolásának folyamatát elsősorban arra koncentrálva, hogy miként válik a tulajdonnév sztereotípiaképző elemmé egy etnikai kategória alapjául szolgáló információként. A következő kérdésekre keresem a választ: **a)** hogyan válnak a cigány nevek etnikai sztereotípiák alapjaivá; **b)** befolyásolja-e az etnosztereotípiák felismerése a névvisezővel kapcsolatos értékítéletet; **c)** működik-e iskolai környezetben valamilyen irányú diszkrimináció a cigány (vagy annak tartott) nevet viselővel szemben.

1. A kategorizáció az a mindennapos és jellemzően nem tudatos tevékenység, amelynek során a környezetünkben található tárgyakat és eseményeket különféle, jelentéssel bíró „csoportokba”, vagyis kategóriákba helyezzük (Kövecses–Benczes 2010: 25). A hasonlók egy osztályba sorolása a meglévő közös tulajdonságokon alapul. Amikor egy új tárggyal, jelenséggel találkozunk, vagy új tapasztalatokra teszünk szert, besoroljuk ezeket a már létező kategóriákba (Kövecses–Benczes 2010: 38).

Kategorizáción alapul a tulajdonnév típusainak meghatározása is: a névfajtákat is hasonló tulajdonságaik alapján rendezzük, és soroljuk be őket a tipikus vagy kevésbé tipikusnak tartott tulajdonnévi kategóriákba (Tolcsvai Nagy 2008: 30). A tulajdonnév, akár csak a köznévként, valamilyen dolgot jelöl meg, s ugyanúgy kognitív tartományok komplex mátrixa. Értelmezésekor először típuspecifikációt végzünk, azaz kategóriába soroljuk (pl. családnév, keresztnév, helynév, márkanév), majd egyéb jelentéselemeket is tudunk hozzá kapcsolni (pl. személynév esetén nemzetiség, nem, vallás, társadalmi

¹⁷ Tanulmányomban a csoport megnevezésére a *cigány* és a *roma* terminusokat szinonimaként használom.

helyzet) (Slíz 2012a: 283). Bár a kategóriák egy kultúrán belül jelentős hasonlóságokat mutatnak, meghatározásukat nehezíti, hogy a kategóriaalkotót ért személyes hatások és benyomások jelentős egyéni eltéréseket eredményezhetnek az egyedek kategóriába sorolásakor (vö. Sharifian 2015: 43–45), illetve az ún. népi és szakértői kategorizáció is mutat eltéréseket az egyes névtípusok esetében (Tolcsvai Nagy 2013: 113–129; erről a családnevek kapcsán részletesen l. Slíz–P. Tóth–Farkas 2018a, 2018b).

A sztereotípiá Allport (1999: 245) szerint kategóriával társult, túlzáson alapuló nézet, melynek feladata a kategóriával kapcsolatos viselkedés igazolása (racionalizálása). Aronson (2008: 306) szerint a sztereotipizálás annyit jelent, hogy a csoportba tartozó bármely egyénnek hasonló jellemvonásokat tulajdonítunk, attól függetlenül, hogy a valóságban a csoport tagjai mennyire különböznek egymástól.

A továbbiakban a sztereotipizálás fogalmát említve Brewer nyomán a csoportsztereotípiákra utalok a sztereotipizált csoport tagjaként kategorizált személyek észlelése során (2001: 133). A sztereotipizálás folyamatának szerinte két előfeltétele van: egyrészt az adott szociális kategóriára vonatkozó hiedelemkészlet vagy mentális reprezentáció létezése, másrészt pedig az, hogy az adott személyt a kategória tipikus tagjaként határozzuk meg. A kategórián alapuló sztereotípiák kialakulását segíti a rendelkezése álló információk mennyisége, szembeűnő jellege, relevanciája, azaz sztereotípiá akkor jön legkönnyebben létre, ha az ítéletet alátámasztó, megkülönböztető információ jól hozzáférhető (2001: 135–136). Az etnosztereotípiák esetében például ilyen releváns információnak számít a csoportra jellemző (vagy annak vélt) személynév, mely még akkor is elég a határozott, kategóriaalapú ítélet megformálásához, ha csak úgy észleljük, hogy elegendő információ áll rendelkezésünkre a kategóriába sorolandóról, vagy ha az nem egyértelmű, illetve releváns (ez utóbbiakról l. a Brewer által idézett vizsgálatokat, 2001: 136).

Ebből az irányból tekintve a jelenségre azt mondhatjuk, hogy egyes tulajdonnevek azért válhatnak sztereotipikussá, mert az adott kategóriára jellemző voltak sokak számára elérhető és releváns (vagy annak tűnő) információ, bár ahogy Brewer rámutat (2001: 136): a kategóriatagokról való tudásunk, illetve benyomásaink ritkán egyeznek meg a kategóriasztereotípiákkal, és fordítva, a kategória képviselőivel kapcsolatos tapasztalatainkon alapuló benyomások sem generalizálódnak feltétlenül a kategória egészére.

Lawson (1996: 1744) azokat a nevek keltette pozitív vagy negatív sztereotípiákat, melyek sokak által ismertek, széles körben elterjedt képeknek („widely held images”-nek) nevezi, s elkülöníti a személyes tapasztalatokon, élményeken alapuló, illetve a nagyobb csoport által használt etnosztereotípiákat. Korábbi vizsgálatok szerint a személynévek, közülük pedig Farkas szerint (2015a, 2015b) elsősorban a családnevek működnek etnikai szimbólumokként, s válnak e funkciójuk révén az etnokulturális kategorizáció és csoportképzés eszközévé (Slíz–P. Tóth–Farkas 2018a: 36). Ahogy a bő szakirodalmi háttér (Farkas 2003b, 2012b, 2013; Slíz 2013; Tamás 2011, 2013; Takács 2018) is mutatja, a viccek névhasználatának vizsgálata során is megkerülhetetlenek

az etnosztereotípiák: ilyenkor a szöveg humora a sztereotípiák háttéréül szolgáló, névközösség szintjén is értelmezhető általánosításon és túlzáson alapul.

Fontos azt is kiemelni, hogy mivel a nevekhez nemcsak kultúránként, hanem szubkultúránként, csoportonként és időben is változó konnotációk kapcsolódnak, a kategóriákhoz hasonlóan a sztereotípiákat is eltérőnek és változóknak kell feltételeznünk mind időben, mind pedig társadalmi csoportok tekintetében (Hagström 2012); továbbá némileg a kategóriaalkotó életkorától is függőnek tekinthetjük őket (Slíz 2014b).

Atkinson és munkatársai a sztereotípiákat az összefüggőnek tartott tulajdonságok felismerése felől közelítik meg (2005: 690–692). Szerintük az emberekről alkotott sztereotípiáinkkal egybevágó információkat jellemzőnek tekintjük az adott személy képességeire és személyiségére, míg a sztereotípiákkal nem egyező információkat jelentéktelen mozzanatokként elhessegetjük magunktól. Láttuk, hogy a név könnyen válhat sztereotípiák alapjává, ám a személyészlelési folyamat során együttjáró tulajdonságok – Forgács József terminológiájával (1994) tulajdonságnyalábok – alapelemévé is, s ebben az esetben a hangsúly nem a névviselő konkrét tulajdonságain, hanem az észlelő előzetes ismeretein és a csoporthoz kapcsolt (sztereotipizált) tudásán van (erről részletesen l. Forgács 1994: 56, Takács 2008a).

Ha téves vagy nem teljes információkból származó ítélet alapján a csoportészlelés során érzelmi összetevő jelenik meg a csoporttal vagy tagjaival kapcsolatban, előítéletről beszélünk. Ennek egyik legismertebb definíciója Allporttól származik, aki meghatározásában a megkülönböztetés negatív irányát hangsúlyozza: „az előítélet valamely személlyel szemben érzett idegenkedő vagy ellenséges attitűd, melynek alapja pusztán annyiban van, hogy az illető személy egy adott csoporthoz tartozik, és ennek következtében feltételezik róla, hogy a csoportnak tulajdonított negatív tulajdonságokkal ő is rendelkezik” (1999: 36).

A diszkrimináció, azaz egy társadalmi csoport és tagjai felé irányuló pozitív vagy negatív viselkedés, magatartás szintén sztereotipizáció és túláltalánosítás eredményeként jelenik meg. Sik és Simonovits meghatározása alapján (2008: 379) diszkriminációnak tekinthető minden olyan eset, döntés vagy folyamat – az oktatás, a munkavállalás, az egészségügy, az áruhoz és a szolgáltatásokhoz való hozzáférés és a mindennapi élet egyéb területein –, amelynek során az emberek egy csoportja indokolhatatlan, nem észszerű okok miatt hátrányt szenved. A szerzők szerint a jelenség elterjedtsége nem mérhető, legfeljebb becsülhető.

Az (elsősorban affektív) előítéletesség (vö. Kovács 2014: 488–496) és a diszkrimináció fokozottan jellemző Magyarországon a cigányokkal szemben (ennek háttéréről l. többek között Ligeti 2006, Sik–Simonovits 2008, Simonovits–Szalai 2013), a rendszerváltás társadalmi-gazdasági hatása pedig még jobban felerősítette a korábban is meglévő cigányellenes attitűdöket (Enyedi–Fábián–Sik 2004: 375). Figyelemre méltó ez a jelenség annak fényében, hogy valójában az előítélet alapjául szolgáló kategória (ki a cigány?) meghatározása sem egyértelmű.

Dupcsik Csaba szerint (2005: 255–256) „a hétköznapi életben az emberek általában nagyon gyorsan és egyértelműen besorolják honfitársaikat a »cigány« vagy a »nem cigány« címke alá, egyfajta »hibrid« kognitív séma segítségével, amelyben a testi megjelenés (elsősorban a színítélet), a társadalmi elhelyezkedés (lakóhely, szegénység, családnév), valamint az öltözködés, a beszédmód és a »hallomásból« szerzett információk egyaránt szerepet játszanak. Önbesorolások szituációban azonban az ily módon cigánynak minősített embereknek csak kisebbik hányada vallja magát cigánynak. A »minősített cigányok« nagyobbik része magyar anyanyelvű, életmódja és kultúrája jelentős szórást mutat, »objektív« kritériumok tehát nem állnak rendelkezésre ahhoz, hogy a »nem cigány környezetük által cigánynak tartott emberek« csoportjának egészét lefedje.”¹⁸

A magukat cigánynak vallókkal kapcsolatban az 1999-es Monitor-vizsgálat számos tipikus (elsősorban az életkörülményeikre és iskolázottságukra) vonatkozó jellegzetességet állapított meg (Sik 1999, Lapos 2013: 122), amelyek a későbbi vizsgálatok szerint sem változtak (Lapos 2013: 124–126, Angyal 2015). A legtöbb esetben azonban a megnevezett életmódjáról és -körülményeiről nincs semmiféle háttérismeretünk, egyedül a személynév szolgál kategóriaképző információelemként. Számos, diszkriminációval kapcsolatos vizsgálat tanulsága alapján azonban azt látjuk, hogy ez is elegendő a cigány kategória felállításához (pl. Enyedi–Fábián–Sik 2004; Ligeti 2006; Sik–Simonovics 2008; M. Horváth 2014).

A TÁRKI Társadalomkutatási Intézet által bő egy évtizeddel ezelőtt (2006-ban) végzett reprezentatív kutatás (Váradai 2012) előtanulmányként szolgált a cigány családnevek diszkriminációteszteléshez való kiválasztásához: célja a tipikus, legtöbbször által cigánynak tartott nevek meghatározása volt. Eredményei arra mutattak rá, hogy a tipikus (gyakori) és a tipikusnak vélt cigány nevek listája élén jelentős eltérés mutatkozik. A megkérdezettek által leggyakoribbnak vélt cigány családnév a *Lakatos*, az *Orsós*, az *Oláh* és a *Kolompár* volt (a cigány adatközlők az *Oláh*, a nem cigányok a *Lakatos* nevet említették legtöbbször) (Váradai 2012: 236–244), a névgyakorisági listák alapján azonban a cigányok körében a *Horváth* a leggyakoribb családnév. Ez viszont a magyarországi lakosság egésze körében is igen gyakori, sőt az egyik leggyakoribb családnevünk (CsnE. 15); feltehetően ezért nem tartották a válaszadók tipikusan a cigányokra jellemzőnek.

2. A névalapú sztereotipizáció és ebből fakadó diszkrimináció számos területen jelentkezhethet (oktatás, munkavállalás, álláskeresés, ingatlanvásárlás, egészségügyi ellátások igénybevétele): e területekről részletesen szól M. Horváth Viktória (2014) és Fekete-

¹⁸ Az 1999-es Monitor-vizsgálat során a kérdezőbiztos döntötte el, hogy a válaszolónak a roma etnikai csoporthoz való önbevallás alapján megadott tartozása helytálló-e (Lapos 2013: 122), azaz saját megítélése alapján, diszkriminatív, ún. felismerési technikát alkalmazva bírálta felül vagy hagyta jóvá a válaszoló önbesorolását. A módszer azonban azóta sem sokat változott: hasonló, ún. külső (szakértői) besorolási módszert alkalmaztak a legfrissebb magyarországi felmérés alkalmával is (Pénzes–Tátrai–Pásztor 2018: 5).

Nagy–Sik (2013: 130), illetve érinti Foster (2008) és Aldrin (2017); a továbbiakban ezért elsősorban a névalapú diszkrimináció iskolai környezetben való megjelenésével foglalkozom.

A kutatások kezdetben a nevek erősen szubjektív, nehezen megfogható tulajdonságainak irányából indultak. Elsősorban annak vizsgálatára irányultak, hogy miként függ össze az iskolai értékelés és a keresztnév gyakorisága, megszokottsága, illetve idegensége, ritkasága (Harari–McDavid 1973), később pedig (a névhez kapcsolódó még kevésbé objektív jellegzetességként) a név vonzó vagy kevésbé vonzó volta (Erwin–Calev 1984). A vizsgálatok mindkét esetben mutattak összefüggéseket. A ritka, különleges nevekhez (pl. *Elmer, Hubert, Adelle, Bertha*) kapcsolható iskolai dolgozatok jegyei átlagosan eggyel rosszabbak voltak, mint a gyakori névvel (pl. *David, Lisa, Karen, Michael*) leadott dolgozatokéi, holott a teljesítmény ezt nem indokolta volna. Hasonló összefüggéseket talált a vonzó (*Alison, Steven*) és kevésbé vonzó (*Beryl és Norman*) nevekkal jelölt dolgozatokra adott értékelések eltérései között Erwin és Calev (1984) is a vonzó nevű gyerekek javára.

A vizsgálatok fókuszsa később a hangzásról a csoporthoz tartozás és a névviselő tulajdonságai közötti összefüggések elemzésére helyeződött. Bár Foster (2008) elsősorban az afroamerikai és ázsiai nevek kiváltotta sztereotípiákat és előítéleteket vizsgálja amerikai felsőoktatási környezetben, megfigyeléseinek egy része általános tanulságokkal is jár. Vizsgálatai szerint, melyeket a University of Maryland multikulturális hallgatói közösségében végzett 6 szemeszter alatt, az etnosztereotipikus afroamerikai nevű diákok (nemüktől függetlenül) mind a vizsgált matematikai, mind a nyelvi tárgyakból rendre magasabb értékelést kaptak az átlagosnál, míg az ázsiai névvel bírók alacsonyabbat. A szisztematikus eltérés sem a nem egyértelműen csoporthoz köthető nevű diákok, sem pedig a valójában ázsiai vagy afroamerikai etnikumú, de nem etnosztereotipikus nevet viselők esetében nem volt jellemző. A szerző ezt a megfigyelését azzal magyarázza, hogy az egyértelműen afroamerikaiként azonosítható nevéük képességeit a tanárok alábecsülik, s a diákok ezt a tőlük elvárt alacsony szintet könnyen meghaladják, míg az ázsiai névvel azonosíthatók a feléjük támasztott magasabb elvárások miatt gyengébb jegyeket kapnak (Foster 2008: 942–943). Azt is hangsúlyozza viszont, hogy ezek a tendenciák névtípusonként és etnikai csoportonként is mutatnak különbségeket, illetve hogy a nevek hatása az iskolai teljesítményre összességében kicsi (2008: 951).

Hasonló (egyértelműen meglévő, bár gyenge) összefüggés van az alacsony társadalmi státusz és a rosszabb iskolai értékelés között más nyelvekre vonatkozó vizsgálatok alapján is. Ezeket németországi utónevek (*Uwe, Achilleas, Mustafa, Heike, Athena, Fatma*) kapcsán Nick (2017), afroamerikai és fehérekre utaló (*Xavier, Ethan*) nevekkal kapcsolatban Anderson–Clark–Green–Henley (2008),¹⁹ svéd keresztnévek kapcsán

¹⁹ Ez a tanulmány nem elsősorban az értékelés, hanem a tanulói előmenetellel kapcsolatos tanári elvárások irányából közelíti a névalapú etnosztereotípiákhoz.

pedig Aldrin (2017) vizsgálta. Ez utóbbi kutatás során a szerző kiemeli, hogy egyértelmű, ám kicsi és nem szignifikáns összefüggés van a különböző szocioökonómiai státusra utaló névhez – alacsony társadalmi-gazdasági státuszú etnikumjelölő névhez (*Mohammed*), alacsony társadalmi státusra utaló, angol-amerikai eredetű divatnévhez (*Kevin*), illetve gyakori, magas státuszú svéd névhez (*Carl*) – kapcsolódó értékelések között. A kismértékű eltérések okaként a szerző Fosterhez (2008) hasonlóan a nevek hatását korlátozó kompenzációs mechanizmust (pozitív diszkriminációt) tételezi fel (Aldrin 2017: 13).

3. A névalapú diszkrimináció, illetve iskolai értékelés és előmenetel összefüggéseit vizsgáló, kifejezetten onomasztikai szempontú kutatás magyar személynevekkel kapcsolatban korábban nem készült. E témához kapcsolódó saját kutatásomat 2018 januárja és decembere között végeztem az Eszterházy Károly Egyetem tanító és tanár szakos hallgatóinak bevonásával.

A vizsgálat során nappali és levelező oktatásban részt vevő (sok esetben jelenleg is tanítóként vagy tanárként dolgozó) egyetemi hallgatókat kértem arra, hogy tartalom, helyesírás és külalak szempontjából 1-től 5-ig értékeljenek egy második diák által írt, öt mondatból álló, a térről szóló rövid szöveget. A dolgozathoz mellékelt leírás szerint a válaszolónak egy pedagógiai vizsgálatban kértem a segítségét, s ehhez tájékoztatásul csupán a dolgozat írójának nevét és osztályát (2. b osztály) közöltem (ezeket az információkat a szöveg mellett úgy elhelyezve, hogy a válaszolónak az értékelés megadásakor feltétlenül el kelljen olvasnia). A kitöltőknek csak a nemét, életkorát, illetve tagozatát kérdeztem kiegészítő információként. Az értékelendő szöveget eredeti kézírással, bármiféle változtatás nélkül kapták kézhez a diákok. Az egyes csoportokhoz minden esetben ugyanazzal a névvel ellátott dolgozatot vittem be (az értékelések eltérő számát a vizsgálatba bevont csoportok létszámának eltérése okozta), és azt kértem, hogy a szöveget a helyszínen elolvasva, önállóan értékeljék. A hallgatók létszáma összesen 327 fő volt, átlagos életkoruk 23 év (a legfiatalabb kitöltő 18, a legidősebb 46 éves volt); közülük 88 férfi, 236 nő (a többi nem adta meg a nemét).

A kutatás során elsősorban arra kívántam választ kapni, hogy befolyásolja-e a leendő tanároknak és tanítóknak a gyerekek írásbeli munkájára adott értékelését az etnikumjelölő (cigányokra utaló) név, másodsorban pedig arra, hogy ha igen, akkor milyen irányban és milyen mértékben. Hipotézisem az volt, hogy a korábbi nemzetközi vizsgálatok eredményeivel egybehangzóan az egyértelműen etnosztereotipikusként azonosítható, esetünkben cigány származásra utaló névvel ellátott dolgozatok gyengébb értékelést fognak kapni a kisebbséggel kapcsolatos negatív előítéletek miatt.

Ki kell emelnünk, hogy a korábbi (3. pontban ismertetett) hasonló célú elemzések tanárok névsztereotípiáinak a vizsgálatát célozták, jelen vizsgálat azonban leendő tanárok nevekkkel és viselőikkel kapcsolatos csoportsztereotípiáinak a vizsgálatát helyezi

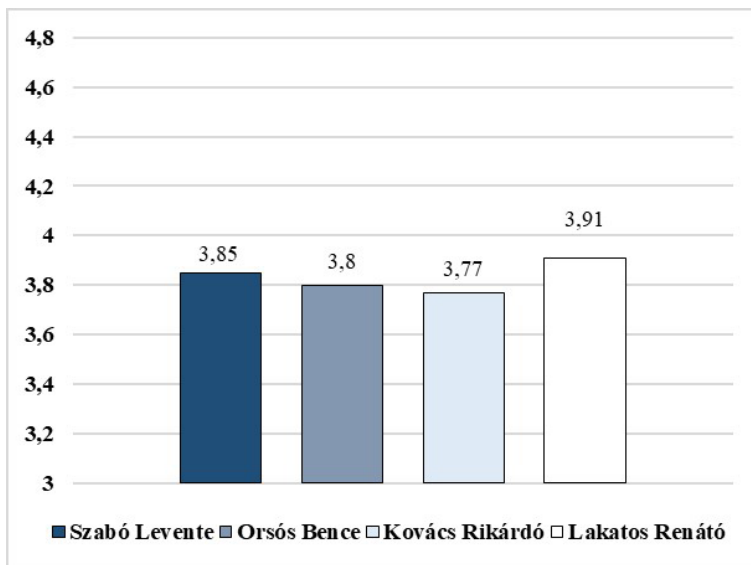
a középpontba. Korábbi vizsgálatok azt jelezték, hogy a társadalmi helyzetre vonatkozó asszociációkörök nagy része „tanulás eredményeként” kapcsolódik a személynévhez. Egy mesehősök neveivel kapcsolatos, különböző életkorúak körében végzett vizsgálat (Slíz 2014b) azt mutatja, hogy míg az óvodások egyáltalán nem kötnek a mese szereplőinek nevéhez etnikumra vonatkozó értelmezést, társadalmi helyzettel kapcsolatban pedig legfeljebb csak foglalkozásra vagy méltóságra gondolnak (pl. király, uralkodó), az idősebb (13 és 16 éves) gyerekek körében már jelentős mértékben számolhatunk a nevek alapján való kategorizáció, sőt sztereotipizáció lehetőségével (vö. M. Horváth 2014). Még erősebb ez a tendencia az egyetemisták között: az ő esetükben a foglalkozás és méltóság kategóriája mellett megjelenik a társadalmi és vagyoni helyzetre való asszociáció és ez alapján történő kategorizáció is (Slíz 2014b: 255–256). Ez alapján úgy vélem, a vizsgált személynevekhez az egyetemi hallgatók esetében a náluk idősebb, már tanárként dolgozókhöz képest valószínűleg kevesebb, illetve kevésbé erőteljes sztereotipizációt eredményező jellegzetesség kapcsolódik.

Eltérés a korábbi vizsgálatokkal szemben az is, hogy nemcsak a keresztnév hatását kívántam megvizsgálni, ezért családnév+keresztnév kombinációkat alakítottam ki. A leggyakoribb négy magyar családnév közül (vö. CsnE. 15) vizsgálatomban a *Kovács* és a *Szabó* szerepel, cigány családnévként pedig nem a leggyakoribb, hanem a legtipikusabbaknak tartott *Lakatos* és *Oláh* neveket választottam (vö. Váradi 2012: 236–244).

Fontosnak tartottam, hogy a nemek eltérő tudásával, illetve képességeivel kapcsolatos előfeltevéseket kiszűrjem, ezért csak férfi keresztnéveket adtam meg. A 8–9 évvel ezelőtt leggyakrabban adott keresztnévek kiválasztásakor (*Bence, Máté, Levente, Dávid*) névgyakorisági listák (W1) voltak segítségemre. A tipikus cigány fiúnevek kiválasztásakor két tényezőt is figyelembe kellett vennem: egyrészt a férfinevek esetében e csoport körében manapság is magasabb a névöröklés tendenciája az átlagosnál (Hajdú 2003: 603–607, vö. Mindák 2007), másrészt pedig ismert, hogy a kisebbségben és/vagy szegénységben élők előszeretettel adnak szokatlan és ritka keresztnévet gyermekeiknek (Fekete-Nagy–Sik 2013: 133; Fényes–Katona 2015). Mindezek figyelembevételével a kiválasztott család- és keresztnévekből négyféle kombinációt alakítottam ki: *Szabó Levente, Orsós Bence, Kovács Rikárdó* és *Lakatos Renátó*. Az első és a negyedik a saját kategóriájában tipikus (többségi magyar, illetve prototipikus cigány) kereszt- és családnévet kapcsolja össze, a másik kettő pedig a kategóriákat keresztező párosítás: a két kategória tipikusnak számító elemeit variálja.

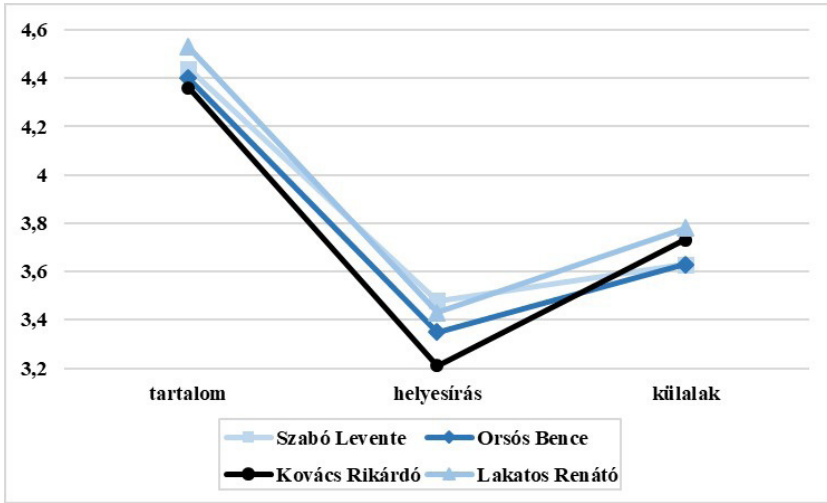
Az egyes nevekkel kapcsolatos szövegekhez különböző számú értékelést kaptam (*Szabó Levente* – 62, *Orsós Bence* – 80, *Kovács Rikárdó* – 117, *Lakatos Renátó* – 68). Ez a vizsgálatba vont egyetemi csoportok létszámának eltéréseiből fakadt, de az elemzés eredményét érdemben nem befolyásolta. A dolgozatokról nem kértem szöveges értékelést, ezért adataimon csak kvantitatív elemzést tudtam végezni. A dolgozatokra adott érdemjegyek kis szórást és nem egyenletes eloszlást mutattak. Az elemzést Kruskal–Wallis-próbával végeztem, ahol $n = 327$, a szignifikanciaszint $0,05$ ($\text{sig} < 0,05$).

A szövegekre adott összes jegy átlaga az egyes nevek esetében közel azonos volt (1. ábra). Figyelemre méltó, hogy az etnosztereotipikus család- vagy keresztnévet tartalmazó névalakok a többinél kissé alacsonyabb értéken állnak, míg az a név, amelynek mindkét része az etnikumjelölő típusba tartozik (*Lakatos Renátó*), magasabb átlagot mutat. A különbség kicsi (jelen vizsgálat esetében hibahatáron belül van), az eltérés véletlenszerű vagy névhez köthető jellege egy nagyobb elemszámú mintát tartalmazó vizsgálat esetén lesz határozottan egyértelműsíthető.

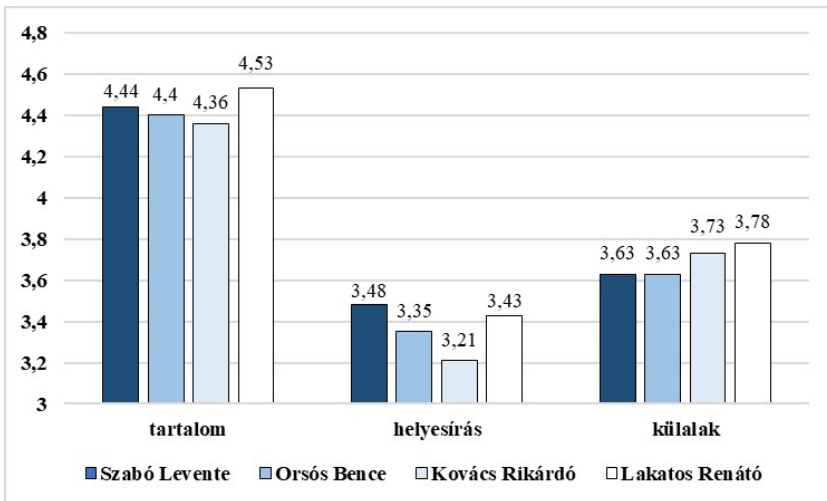

1. ábra: A vizsgált nevekhez tartozó értékelések átlaga

A legalacsonyabb átlagot a dolgozatok minden típusa esetén a helyesírás értékelésekor kaptuk (2. ábra), és ez esetben a legnagyobb a nevek közötti szórás is (max. 0,27) (3. ábra). Azonban még a név és a helyesírásra adott jegyek átlaga között is igen kicsi, statisztikailag nem szignifikáns a korreláció (a Kruskal–Wallis-próba eredménye: $p = 0,162$; egyértelmű, erős összefüggésre a 0,05 alatti érték utal). Eszerint kevésbé valószínű, hogy a neve miatt kapta volna *Kovács Rikárdó* a legrosszabb, *Szabó Levente* pedig a legjobb értékeléseket helyesírására.

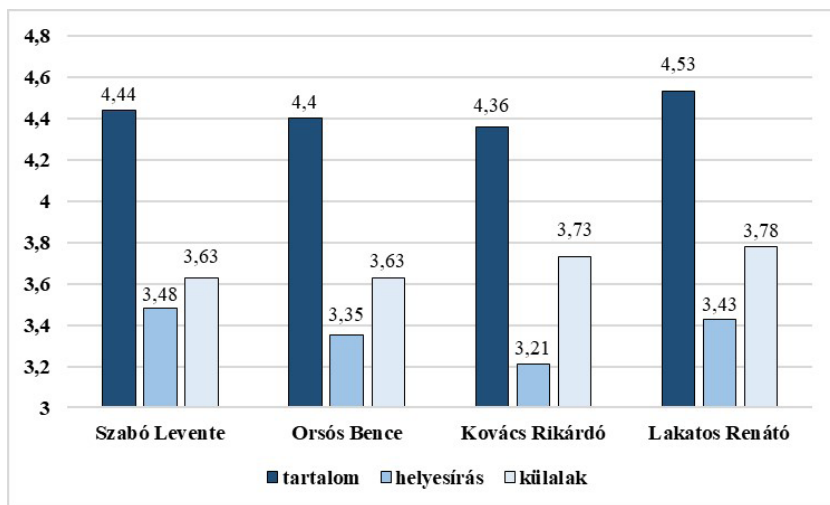
2. ábra: Az értékelési szempontokhoz tartozó átlagok vonaldiagramja

3. ábra: Az értékelési szempontokhoz tartozó átlagok nevenként

Bár nem elsősorban a nevekkel kapcsolatos diszkrimináció feltérképezése volt a célja, de hasonló tanulsággal járt a kifejezetten a családneveket vizsgáló felmérés is: ennek eredményei alapján sem utalnak jelek a cigány nevekkel és viselőikkel szembeni előítéletekre (Slíz–P. Tóth–Farkas 2018b: 70).

A két, etnosztereotipikusként azonosítható névelemet is tartalmazó *Lakatos Renátó* névvel értékelt dolgozat a három szempontból kettőben a legmagasabb értékelést kapta (4. ábra).

4. ábra: Az egyes nevekhez tartozó értékelések átlaga szempontonként

Foster egyik hipotézise szerint (2008: 935) a tanárok elvárásai az egyértelműen etnikumjelölő nevet viselő diákokkal szemben csökkennek, s ezért kapnak értékeléskor magasabb pontszámokat, mint amit teljesítményük ténylegesen indokolna. Foster az etnosztereotipikus afroamerikai nevekhez kapcsolódó jobb értékeléseket, Aldrin (2017) pedig az általa vizsgált etnikumjelölő (*Mohammed*), illetve alacsony társadalmi osztályra utaló név (*Kevin*) hagyományos svéd névvel (a *Carl*-lal) szembeni, csupán kis mértékű értékelési eltéréseit magyarázza e kompenzáció működésével. Elképzelhető, hogy a vizsgált magyar névalak (a *Lakatos Renátó*) esetében is számolhatunk ezzel a (feltehetően létező) pozitív diszkriminációs folyamattal, ám ez a feltevés ezen az anyagon az eltérés kicsi volta és az értékelések relatíve kis száma miatt nem igazolható.

4. Tanulmányom elsődleges célja annak vizsgálata volt, hogy az etnosztereotipikus cigány nevek milyen mértékben és hogyan befolyásolják a (leendő) tanárok diákokkal kapcsolatos értékelését. Eredményeim azt mutatják, hogy kicsi és nem szignifikáns összefüggés áll fenn a vizsgált etnikumjelölő család- és/vagy keresztnévvel (*Szabó Levente*, *Orsós Bence*, *Kovács Rikárdó*, *Lakatos Renátó*) leadott dolgozatok értékelése között. Még a varianciaanalízis alapján legerősebbnek minősülő korreláció (a helyesírásra adott jegyek átlaga és a név összefüggése) sem szignifikáns mértékű, azaz az általam vizsgált értékelések eredménye nem támasztja alá az etnosztereotipikus

név és alacsonyabb iskolai értékelés között feltételezett összefüggéseket. A vizsgált etnikumjelölő család- és keresztnévből álló névalak (*Lakatos Renátó*) kapcsán pozitív diszkriminációra utaló jelek a rendelkezésemre álló visszajelzések alapján egyértelműen nem igazolhatók.

Vizsgálatom azonban számos, a további elemzések szempontjából is lényeges módszertani tanulsággal járt. Jelen kutatásom során elsősorban leendő tanárok és tanítók névsztereotípiáira, illetve ezek hatására voltam kíváncsi, ám nem volt lehetőségem reprezentatív adatközlői csoporttal dolgozni. Egy későbbi reprezentatív mintavétel kvalitatív elemzése során feltárható eredmények alkalmasak lennének arra, hogy szélesebb körre is vonatkoztassuk őket. Az is nyilvánvalóvá vált, hogy általános tanulságok levonásához az általam elemzett mintaszám (összesen 327, névtípusonként átlagosan 81 válasz) nem elégséges. Nagyobb számú adat esetén egyrészt a sztereotípiaképző elemként álló tulajdonnév egyéni jelentéselemei sokkal kisebb súlyúak lennének az elemzés során, s a szélesebb körben ismert konnotációk kerülnének előtérbe, másrészt pedig egy nagyobb (félezres vagy annál szélesebb körű) minta esetében már többféle módszerrel is lenne lehetőség statisztikai elemzések végzésére.

[Takács Judit 2018. Személynév – etnikai sztereotípiá – előítélet. Egy vizsgálat háttéré és tanulságai. *Névtani Értesítő* 40: 77–89.]

A kategóriaalkotás és sztereotipizáció vizsgálata viccek keresztnévanyaga alapján

A nyelvtudomány és kiváltképp a pragmatika régóta vizsgálja a vicceket (l. pl. Fónagy 1970; Raskin 1985; Norrick 1993; Attardo 1994; Attardo et al. 1994; Lendvai 1996; Goatly 2012): ebből a szempontból nemcsak sajátos szövegtípusként elemezhetők, hanem azt vizsgálva is, hogy hogyan és miért válnak az ezekben szereplő nevek humor forrásává. Sok esetben láthatjuk azt, hogy a humoros hatás alapja a viccben előforduló név (gyakran kifejezetten a személynév), s emiatt igen gyakori a viccek névhasználatának (elsősorban vagy dominánsan) nyelvészeti szempontú megközelítése (pl. Farkas 2003b, 2012b, 2013; Slíz 2006, 2012b, 2013; Tamás 2011, 2013).

Tanulmányomban magam is a keresztnevek viccekben való megjelenését vizsgálom, s ezt a kérdést leginkább kognitív-funkcionális keretbe helyezve tartom értelmezhetőnek. Először funkcionális nézőpontból vizsgálom a kategóriaalkotást és sztereotipizációt, majd a tulajdonnévi jelentésszerkezetre kognitív szempontból tekintve jellemzem a viccek keresztnévhasználatát, rövid kitekintéssel az egyéb tulajdonnévtípusokra is. Legfőképp arra a kérdésre kívánok választ kapni, hogy mit jelentenek e szempontok alapján a keresztnevek, és miért értelmezhetők máshogy a viccekben, mint egyéb beszédhelyzetekben.

1. A kategorizáció az a mindennapos és jellemzően nem tudatos tevékenység, amelynek során a környezetünkben található tárgyakat és eseményeket különféle jelentéssel bíró „csoportokba”, vagyis kategóriákba helyezzük (Kövecses–Benczes 2010: 25). A hasonlók egy osztályba sorolása a meglévő közös tulajdonságokon alapul. Amikor egy új tárggyal, jelenséggel találkozunk, vagy új tapasztalatokra teszünk szert, besoroljuk ezeket a már létező kategóriákba (Kövecses–Benczes 2010: 38).

A kategorizációt Barsalou (1992: 2) nyomán ötlépcsős folyamatként írhatjuk le, melynek lépései: 1. egy entitás strukturális jellemzőinek megállapítása, 2. olyan kategóriareprezentációk keresése, melyek strukturálisan hasonlóak az illető entitáshoz, 3. a leginkább hasonló kategóriareprezentáció kiválasztása, 4. az entitással kapcsolatos következtetések levonása, 5. a kategorizációval kapcsolatos információ tárolása (idézi Kövecses–Benczes 2010: 25–26). Fontos kiemelnünk, hogy a kategorizáció egy általános kognitív tevékenység, mely meghatározza egész gondolkodásunkat meghatározza, s mely jórészt nem tudatosan megy végbe (uo.). Allport szerint az emberi pszichikum kategóriák segítségével nélkül egyenesen képtelen lenne a gondolkodásra, sőt „nem tudjuk kikerülni a folyamatot. Rendezett életünk függ tőle” (1999: 49).

A tulajdonnév (és azon belül az egyes csoportok) elkülönítése is a dologmegnevezésekhez hasonlóan absztrahált és sematizált tulajdonságokon, azaz kategorizáción alapul

(Tolcsvai Nagy 2008: 30). Az egyes névtípusokat is hasonló tulajdonságaik alapján rendezzük, és soroljuk be őket a tipikus vagy kevésbé tipikusnak tartott tulajdonnévi kategóriákba.

A kategorizációval kapcsolatos fogalmak között meg kell említenünk a sztereotípiát is, mely kategóriával társult, túlzáson alapuló nézetként definiálható, s melynek feladata a kategóriával kapcsolatos viselkedés igazolása (racionalizálása) (Allport 1999: 245), Aronson szerint pedig sztereotipizálni annyit tesz, mint hogy a csoportba tartozó bármely egyénnek hasonló jellemvonásokat tulajdonítunk, attól függetlenül, hogy a valóságban a csoport tagjai mennyire különböznek egymástól (2001: 304).

2. A tulajdonnév a kognitív értelemben vett nyelvi egység jellegzetes példája. Nyelvi egység (unit) státussal az a nyelvi kifejezés rendelkezik, amely belső morfofonológiai, szintaktikai és szemantikai tagoltságától függetlenül a beszélő számára egészként kezelhető, belső feldolgozása nem szükséges mondatba vagy szövegbe helyezéséhez, megértéséhez (Langacker 1987: 57–76; Tolcsvai Nagy 2008: 37).

A klasszikus fogalmaknak van egy úgynevezett fogalmi magjuk, amelyek diagnosztikusak abból a szempontból, hogy egy adott példány beletartozik-e az osztályba, vagy sem. Prototípusról akkor beszélünk, ha nem lehet olyan fogalmi magot meghatározni, ami egyértelműen eldöntené az osztályba sorolást, csupán azt mondhatjuk meg, hogy milyen a leginkább tipikus példány (Siklaci 2010: 55).

A tulajdonnév és köznévi mint kategória is prototipikus, középponti példányaikkal jellemezhető legjobban, de a két véglet között rengeteg fokozat van, széles az átmenet. A prototipikus tulajdonnév legfőbb jegyei: egyetlen szó, mely a mondatban főnévként viselkedik, fizikai dolgot jelöl, mely időben viszonylag állandó, anyagból van, térben létezik, és kiterjedésében körülhatárolt, mivel egyedi dolgot jelöl meg, egyes számban áll, nem átlátszó, nem azonos alakilag valamely közszóval (Slíz 2012a: 282; vö. Tolcsvai Nagy 2010: 51). A legtipikusabb tulajdonneveinknek Várnai (2005: 86) szerint a (nem áttetsző) személy- és helynevek tekinthetők, a legtipikusabb névfajtának pedig a keresztény, illetve európai típusú kultúrákban a keresztnév, majd a családnév és a helynév tűnik, a többi névfajta között ugyanis már jóval több az átlátszó (Slíz 2012a: 284).

2.1. A tulajdonnév jelentése is „a dologmegnevezésekhez hasonlóan absztrahált és sematizált tulajdonságokon alapul”, azaz a kategorizáción (Tolcsvai Nagy 2008: 30). Ez kognitív szempontból a hálózatelev alapján úgy modellezhető, hogy elménkben hálózatot alkot a vonatkozási tárgy(ak)ról feldolgozott és tárolt információállomány, valamint a szóra vonatkozó (hangalaki, morfológiai, szintaktikai) sajátosságok, s a névre vonatkozó tudásunkat ezek a kapcsolatok hordozzák (Nánay 1996).

A mentális lexikon elemeihez ugyanakkor különböző típusú információk (mikro-jegyek) kapcsolódnak, valójában ezek építik fel őket: ismeretek a szó formájáról (a

kiejtésről, az írásképről), nyelvtani sajátosságairól (szófaj, tőtípus stb.), más szavakkal való kapcsolatáról (hierarchia, asszociáció stb.), szemantikai tartalmáról, a világra való vonatkozásáról (idézi Reszegi 2009: 9). A névhez kapcsolódó valamely új hálózati kapcsolat kialakulása és hangsúlyossá válása lehetővé teszi, hogy a mondanivaló megfogalmazása/feldolgozása során egy név előhívásával a hasonlóságon vagy érintkezésen alapuló asszociációk révén aktiváljunk valamilyen kapcsolódó köznévi jellegű jelentéstartalmat (Reszegi 2010: 146).

A névben foglalt enciklopédikus tartalom egyes beszélők számára csupán néhány általános tulajdonságot jelent, például néha csak annyit, hogy a *Kovács* családnév, más névhasználók azonban kidolgozott jelentéshálózatot kapcsolnak hozzá, például a *Kovács* igen gyakori, helyesírása alapján magyar családnév, valószínűleg férfit jelöl, mert pusztá családnévvel elsősorban férfiakra utalunk stb. (vö. Tolcsvai Nagy 2008: 38–39).

A név értelmezésekor először típuspecifikációt végzünk, azaz kategóriába soroljuk (pl. családnév, keresztnév, márkanév stb.), majd ezek után egyéb jelentéselemeket is tudunk hozzá kapcsolni, például nemzetiség, nem, kor, vallás, földrajzi helyzet, társadalmi helyzet (vö. Slíz 2012a: 283; Pataki 1987: 38–39).

A kategóriák többé-kevésbé észszerűek. Általában bennük van az igazság magva, de csak akkor tekinthetjük racionálisnak azokat, ha nagy a valószínűsége, hogy igazak (l. McGarty 1999). Roger Brown (1986: 588) említ egy keresztnevekkel kapcsolatos, irracionális kategorizációt eredményező kísérletet. A válaszolóknak egy tucat női és férfinevet kellett két (40 évesnél idősebb és annál fiatalabb) kategóriába sorolni. A csoportosítás igen megbízhatóan a következő lett: 40 évesnél idősebbnek tartották a *Ruth*, *Elisabeth*, *Mary*, *George*, *Joseph*, *Charles* nevek viselőit, míg a *Lisa*, *Jennifer*, *Michelle*, *Christopher*, *Jason* és *Brian* a 40 évesnél fiatalabb névvisezők csoportjába került.

Síklaki hozzáteszi, hogy szerinte nekünk, magyaroknak is minden valószínűség szerint „idősebb” kategóriába esik egy *Olga*, mint egy *Piroska*, pedig szerinte „ennél irracionálisabb kategorizálást elég nehéz kitalálni, hiszen mindenki fiatalon kezdi viselni a nevét, és szerencsés esetben időskorban fejezi be” (2010: 64). Névtani szempontból vizsgálva a jelenséget azonban nyilvánvaló, hogy ebben az esetben az egyes korszakokban divatosá vált keresztnevék időszakhoz kötéséről van szó, melyet névkompetenciánk alapján a név jelentésének egyik elemét alkotó névhangulatként értelmezünk (vö. Slíz 2012a: 402–403, Raátz 2016).

2.2. Van Langendonck (2007: 184–246) szerint a névfajták tipikusság szempontjából mereven szétválaszthatók. Szerinte prototipikus a személynév, a helynév, az állatnév, a hurrikánnév, a csillagnév, az épület- és hajónév és a szervezetek nevei, minden ezen kívüli viszont a nem tipikus kategóriába sorolandó. Azonkívül, hogy ez a szétválasztás minden elemét tekintve nem alkalmazható a magyar tulajdonnévtípusokra, a kategóriáknak ilyen merev szétválasztása feltehetően nem is helytálló.

Más módon közelít a kérdéshez Hoffmann István (2014: 10), aki szerint, ha az egyén mentális lexikonában elhelyezkedő köznevek és tulajdonnevek egymáshoz való viszonyát kívánjuk szemléltetni, akkor leginkább a fizikai kísérletekből ismert mágnespatkó és a körülötte elhelyezkedő vasreszelék helyzetéhez hasonlíthatnánk. A mágnes egyik pólusán a prototipikus tulajdonnevek, a másikon pedig a tipikus köznevek helyezkednek el.

A közsavak és tulajdonnevek viszonyát magam leginkább számegegyenesként tartom ábrázolhatónak, melynek nullához közelítő végére helyezhetjük a közneveket (*fiú, város*), a másik végén pedig a prototipikus tulajdonnevek helyezkednek el (*János, Tóth, Debrecen*). A számegegyenest mint metaforát azért tartom kifejezőbbnek, mert ezen a két szélső szócsoport közötti átmenetek fokozatai plasztikusabban ábrázolhatók.

A számegegyenes egyik végén állnak tehát a prototipikus tulajdonnevek, melyeket mindenki, minden kontextusban tulajdonnévként azonosít, a másik végén a köznevek szerepelnek, a köztük lévő legfőbb átmenetek pedig a *nem tipikus tulajdonnevek – névsztereotípiák – típusnevek* fokozataival jelölhetők ki, pl. *Magyar Államvasutak, Amerikai Egyesült Államok, Téglaagyári Megálló – Évike, Szabó, Józsika – Kovács, Kohn, Móricka, Pistike, Béla*.

Úgy vélem, a névsztereotípiák és típusnév különbsége elsősorban abban áll, hogy mentális reprezentációnkban mekkora az adott tulajdonnévhez kapcsolódó egyéb jelentéselemek száma, ezek mennyire kapcsolódtak véglegesen mikrojegyként a névhez, illetve hogy ezek aktiválásához szükség van-e valamilyen „segítségre” (a szituációra és/vagy kontextusra, vagy valamilyen szövegtípushoz kapcsolódó séma ismeretére).

Annak a változásnak a megfigyeléséhez, melynek során az eredetileg alkalmilag a névhez kapcsolódó jegyek állandósulnak, azaz végbemegy a *névsztereotípiák > típusnév* változás (majd végső soron a köznevesülés is), a vicc mint szövegtípus különösen alkalmasnak tűnik.

2.3. Hámori Ágnes (2017) kutatásai alapján meghatározza a vicc-séma kognitív modelljének alapvető elemeit, melyek közül most a legfontosabbakat emelem ki: történet, nevetés, rövid, szóbeli, csattanóval végződik. Ezek tekinthetők a vicc prototipikus elemeinek (Hámori 2017: 317). Témánk szempontjából ki kell még emelnünk a séma összetevői közül a jellegzetes szereplőket (*Móricka, anyós, rendőr*), és érdemes arra is rámutatni, hogy az elemek között vannak a nyelvi szerkezetre (rövid, narratív, párbeszéd), a tartalomra és az altípusokra (történet, *Móricka, rendőr, zsidó*) és a viccnek mint történetmondásnak a kommunikációs körülményeire vonatkozó elemek is (elmeséljük, spontán, van írásos is, csattanó stb.).

A viccnek mint szövegtípusnak tehát jellegzetes formai jellemzői és tartalmi-logikai szerkezete van (Hámori 2017: 321). Az egyik legfőbb formai jegy a tipikus kezdő formulák alkalmazása, amelyek már az első szavakkal kijelölik a vicc szövegtípusát, sőt altípusát is, ahogy az alábbi példákban is látjuk:

- (1) *Gazsi* ül az út szélén, könyv van a kezében. Arra megy a skinhead.
 - Mit olvasol, cigány?
 - Héberül tanulok.
 - Na, ne rontsd még jobban a helyzetedet!

- (2) *Móricka* bemegy a patikába, és azt mondja:
 - Kérek valami helyi érzéstelenítőt!
 - Minek az neked? – kérdi a patikus.
 - Tetszik tudni, három intőt viszek haza...

- (3) *Pistike* megkérdi a papájától:
 - Apuci, van az Istennek felesége?
 - Dehogyan van, hiszen akkor nem lenne mindenható!

Ezek a példák a szövegtípusra jellemző sztereotip kifejezések, megnevezések jelentőségét illusztrálják (mint pl. a szereplők neve vagy más viccekben a műfaj explicit megnevezése) (Hámori 2017: 322). Ez a tipikus, viccekben sokszor szereplő nevekkel elindított viccfajta igen gyakori, s könnyen felismerhető és aktivizálható forgatókönyvet kínál a hallgatónak. De azt is érdemes kiemelni, hogy a szöveg hagyomány reprodukálása, a korábban megismert szövegek részeinek vagy akár egészének megismétlése szintén fontos jellemzője a vicc műfajának, olyannyira, hogy maga a vicc is épülhet erre a formai jellegzetességre:

- (4) *Móricka, Pistike, Arisztid és Tasziló, a Nyuszika, a Medve, a Farkas, a Róka*, az ügyvéd, *Jean, Kohn és Grün*, az agresszív kismalac, a szőke nő, a rendőr, a skót, az öreg székely és a fia, az anyós, az amerikai, az orosz és a cigány bemennek a kocsmába. A kocsmáros csodálkozva kérdi:
 - Mi ez, valami vicc?

A viccnek mint szövegtípusnak jellemzője a párbeszédes forma is, s részben ennek a szövegtípushoz kapcsolódó formai jegyek az ismeretén alapul a következő történet humora:

- (5) Egy férfi felfigyelt az élelmiszerboltban egy nőre, aki egy három év körüli kislánnyal vásárolt. A süteményespuhlott elhaladva a kislány fánkot kért, de az anyja nemet mondott. A lányka erre elkezdett nyafogni és hisztizni, mire az anyja csendesesen csak ennyit mondott:
 - Jól van, *Mónika*, már csak a sor fele van hátra, már nem tart sokáig, mindjárt végzünk.

Amikor a pénztárhoz értek, a kislány rágógumit akart, hiába. Újabb hiszti, az anya erre is csendesen csak annyit mondott:

– *Mónika*, öt perc múlva túl leszünk a pénztáron, aztán hazamehetsz, és alszol egy jót.

A férfi, aki végignézte az egész bevásárlást, követte őket a parkolóba, és megszólította nőt:

– Ne haragudjon hölgyem, végig figyeltem önöket, és meg kell mondjam, bámulatos, amilyen türelemmel bánik a kis *Mónikával*.

Mire az anya:

– *Mónika* én vagyok. A kislányt *Timinek* hívják.

Úgy vélem, ezzel a szöveggel jól illusztrálható, hogy a vicc-séma elemei és a viccekben szereplő nevekhez kapcsolódó mikrojegyek hogyan erősítik egymást a humoros hatás kiváltásakor.

A viccmesélés forгатókönyvének és szerkezeti típusainak implicit ismerete már megadta a vicc párbeszédés formára vonatkozó értelmezési keretét, azaz ha az előző szövegben az anya megszólít valakit, feltételezzük, hogy a vicc felvezetésében már említett kislányához szól. Hogyan lehetséges azonban az, hogy *Mónika*-ról egészen a csattanóig azt feltételezheti a vicc hallgatója, hogy egy három év körüli kislány?

Ha a nő az *Erzsike*, *Marika*, *Katika* neveket használta volna a párbeszédben, melyről általában idősebb névviseelőre asszociálunk, akkor talán elbizonytalanodtunk volna azzal kapcsolatban, hogy vajon valóban a kislányra utal-e. A *Mónika* névhez azonban a modernség mikrojegyei kapcsolódnak, hiszen az 1970–80-as évek egyik divatneve volt (KnE. 479–481), és bár már ma nincs a legdivatosabbak között, semmiképpen sem asszociálunk róla idősrre. Azt mondhatjuk, hogy a séma részévé válva a névhez kapcsolódó egyéb jelentéselemek (pl. névhangulat) is fontos forrásai lehetnek a humornak.

3. A továbbiakban egy nagyobb viccgyűjtemény anyagát vizsgáltam meg a benne előforduló vicceket elemezve. Korpuszom a Kun Ákos által összegyűjtött és két kötetben megjelentetett, kb. 11 000 viccből álló elektronikus dokumentum (*Viccek, humoreszkek, anekdoták I–II.*) első része volt. Ez a gyűjtemény azért ideális alap az elemzéshez, mert a korábbiak közül nagyon sok kiadvány anyagát felöleli: 270 nyomtatott formában megjelenő és 30 internetes viccgyűjtemény korpuszát egyesíti a két kötet több mint 600 oldalon. Az első rész kb. 5500 viccét átnézve azt tapasztaltam, hogy ezek között 470 olyan van, amelyben valamilyen magyar vagy idegen eredetű keresztnév vagy családnév szerepel.

Korpuszomban 430 magyar keresztnévet tartalmazó viccet találtam, azaz a vizsgált szövegek körülbelül 8%-a tartalmaz egy vagy több magyar utónevet, pl.

- (6) – Hallottátok? *Béla* megnősült.
 – És milyen a házassága?
 – Majd elválnak.
- (7) – Miért fested magad, *Gizi* néni? – kérdi *Pistike*.
 – Hogy szép legyek.
 – És akkor miért nem vagy szép?
- (8) Találkozik két régi barát:
 – *Béla*, te meg sem kérdezed, hogy megy sorom?
 – Mondd, *Jenő*, hogy megy sorod?
 – Ah, ne is kérdezd...

Ezekben összesen 77-féle keresztnévvel találkozhatunk, melyeknek döntő része férfinév. Az egyes névtípusok arányát az 1. táblázat szemlélteti:

férfinévek		női nevek	
<i>alapnevek</i>	<i>alakváltozatok</i>	<i>alapnevek</i>	<i>alakváltozatok</i>
19	40	4	14
59		18	
77			

1. táblázat: A személynévtípusok aránya a vizsgált viccekben

A korábbi vizsgálatok (Takács 2007; Parapatics 2012) alapján tudjuk, hogy a jelentés-váltás és -változás a férfinéveket nagyobb számban érinti: több férfinév válik közzszóvá a magyar nyelvjárásokban és a szlengben is, mint női név, sőt ezt a tendenciát amerikai angolból (Allen 1983) és finnből (Sarhema–Siivonen 2015) vett példák is alátámasztják. A közzszóvá válás, vagyis a tulajdonnevek jelentésének megváltozása a hálózatként felfogott holista jellegű mentális rendszerben a tulajdonnevet reprezentáló hálózatnak, a hálózat egységeinek és kapcsolatainak a megváltozásaként értelmezhető (Reszegi 2009: 146). A korábbi számegyenes-metáforához visszatérve ez a jelenség a tipikus tulajdonneveket jelentő 100-tól a közneveket reprezentáló 0-hoz való elmozdulásként modellezhető.

Jelen vizsgálataim is alátámasztják a korábbi megfigyeléseket: a viccek névanyaga alapján is úgy látszik, a férfinévek esetében a hálózat elemeinek (végleges vagy ideiglenes) átrendeződése könnyebben megtörténik, mint a női nevek esetében, a változáshoz kapcsolható szlengbeli és nyelvjárási adatok nagy száma pedig arra utal, hogy ehhez az élőbeszéd sajátosságai erőteljesen hozzájárulnak.

A férfinevek a vizsgált korpuszban nemcsak számban, hanem alakgazdagságban is felülmúlják a női neveket: a 19 alpnév mellett 40 alakváltozatot találunk, a női nevek esetében ez az arány 4–14. Az alakváltozatok az alapneveknél tehát sokkal gyakoribbak a viccekben (23 alpnévvel szemben 54 alakváltozat áll), de az alakváltozatok az alapneveknél közszóként is sokkal gyakoribbak (l. Takács 2007; Parapatics 2012).

A magyar nyelv közszóí elemeivel kapcsolatos korábbi vizsgálatok (Takács 2007) alapján az volt a feltevés, hogy a névként való használati gyakoriság ebben a szövegtípusban is segíti a jelentés megváltozását, az egyes nevekhez kapcsolódó változatos közszóí jelentések létrejöttét, és egyben további mintaként is szolgál az új alakok kialakításához és felismeréséhez. A jelenséget kognitív-funkcionális keretbe helyezve azt mondhatjuk, hogy a példányok és minták gyakorisága (Langacker fogalmával szólva) „kognitív rutin”-t eredményez, ami hatással van maguknak a példányoknak a létrejöttére is. A kognitív rutin (más néven *entrenchment*, azaz ’elsáncolás’) ugyanis valamely fogalom elméleti elhatárolódását és viszonylag könnyű aktiválhatóságát nevezi meg, s ez korrelál a használati gyakorisággal (Tolcsvai Nagy 2005: 28).

A viccekben a következő keresztnevek szerepelnek leggyakrabban (zárójelbe téve az előfordulások száma szerepel): *Pistike* (108), *Petike* (41), *Gazsi* (38), *Pisti* (30), *Arisztid* (23), *Évike* (17), *Móricka* (17), *Peti* (16), *Tasziló* (12), *Döncike* (9), *Béla* (6), *Ábel* (6), *Pista* (4). Láthatjuk, hogy ezek gyakori (bár nem a leggyakoribbak közül való) keresztnevek, illetve azok alakváltozatai, pl. *Peti(ke)*, *Pisti(ke)*, *Évike*. Ez a tendencia teljes mértékben egybevág a korábban magyar nyelvjárási (Takács 2003: 605) és szlengből (Parapatics 2012) származó adatok alapján készült vizsgálatok eredményeivel: a megterheltebb, keresztnévként gyakoribb elemek könnyebben azonosíthatók és hívhatók elő névként, változatos használati helyzeteik és gyakoriságuk miatt pedig könnyebben kapcsolódhat hozzájuk új jelentéselem.

A keresztnevek egy részére azonban jellemző az is, hogy erősen köthetők (valós vagy vélt) használói csoporthoz, s emiatt könnyen sztereotípiá alapjává válhatnak. Így lesz például *Arisztid* és *Tasziló* a bugyuta főnemes, *Gazsi* és *Laji* (vagy *Lajkó*) a cigány férfi, *Móricka* és *Pistike* a rosszcson kisfiú, *Béla* és *Jenő* a balek, *Ábel* és *Ármin* pedig a székely férfi sztereotipikus neve a viccekben. Az viszont, hogy ezek a nevek valójában mennyiben jellemzőek az adott csoportra, újabb kutatás témája lehet.

A viccekben a gyakrabban előforduló nevek mintát nyújtanak a séma kialakításához és működtetéshez. Az új neveknek ebbe a szövegtípusba való beemeléséhez a gyakori, sztereotipikussá vált elemek lesznek a mintái, ahogy az alábbi példákban is láthatjuk:

- (9) – *Ernöke!* Mit csináltál az új sapkáddal, hogy olyan piszkos és gyűrött?
– A gyerekek elvették, és futballozni kezdtek velem.
– Te meg csak álltál, és nézted?
– Nem, anyu. Én voltam a kapus...

- (10) – Ejnye, *Danika*! Hát mi lesz így belőled, ha folyton hazudozol?
– Politikus.
- (11) *Jancsikára* mindig panaszkodnak, akárhányszor érte megy az édesanyja az óvodába. Mivel a szép szó nem használ, anyuka elhatározza, hogy ráijeszti a kislátára.
– Ha ilyen rossz leszel, elcseréllek egy jó gyerekre!
– Az nem fog menni! – feleli a kislátó.
– Miért?
– Ki az a hülye, aki jó gyereket ad egy rosszért?
- (12) – *Petike*, mondj egy tagadó mondatot!
– A *Pisti* megette az uzsonnámat.
– De hát hol van ebben a tagadás?
– A *Pisti* tagadja.

Érdeemes megjegyezni, hogy maguk a viccek és az azokban megjelenő keresztnévek nemcsak a vicc forgatókönyvére vonatkozó használati mintákat adnak, hanem a nevek formai alakításához mintául is szolgálnak: az anyagban szereplő (ritkábban használatos) nevek legnagyobb része (kb. 70%-a) ugyanis alakváltozat, melyen legalább egy (vagy igen sok esetben két) kicsinyítő képzőt is találunk, pl. *Gergő*, *Gizi*, *Pityu*, *Bandi*, *Benőke*, *Döncike*, *Jancsi(ka)*, *Danika*, *Áronka*, *Gazsika*, *Mancika*, *Ferike*, *Rudika*. Arra azonban csak ritkán találunk példát, hogy ezek mellett más (pl. életkorra vagy a névviselőnek egyéb tulajdonságára utaló) elem kapcsolódna a névhez:

- (13) A négyéves *Gabika* kirándulás közben egy gombát talál. Nagypapája rászól:
– Vigyázz, ez mérges gomba!
A gyerek ijedten kapja vissza a kezét.
– Kire haragszik?
- (14) Csigagyűjtő versenyt rendeznek az öregek otthonában. A hetvenéves *Józsi* bácsi tíz csigát gyűjt össze egy óra alatt, *Mari* néni kilencet, *Béla* bácsi hetet. Csak a kilencvenéves *Rudi* bácsinak nem sikerült egy csigát sem felszednie. Megkérdezik tőle, mi a sikertelenség oka:
– Hát, mert mire lehajoltam, huss, mindegyik szétszaladt.

A szólások keresztnévanyagának vizsgálata alapján tudjuk, hogy azokban *Jancsi* és *Juliska* egy pár (B. Lőrinczy 1991), a vizsgált gyűjteményben szereplő viccekben a férfinevek közül a *Pistike*, a női nevek között pedig az *Évike* a leggyakoribb. Életkorukról a névalak morfológiája (az ugyanahhoz a névhez kapcsolódó többszörös

diminutív képző általában a fiatalabbra utal) és néha a kontextus is árulkodik, például az alábbi szövegekben:

- (15) *Pistike*, vagyis most már *Pista* lázasan tanulja a szóbeli érettségi tételket. Egy nappal az érettségi vizsga előtt riadtan konstatálja, hogy a történelem-tételekre nem maradt ideje. „Mentsük, ami menthető!” alapon egy tételt azért megtanul, mégpedig a 13-as számút. Ettől rögtön elmúlt a félelme. Másnap, amikor a 8-as számú történelem-tételt húzta, egy hirtelen mozdulattal visszadugta a többi közé.
- Nana, fiatalember, mit művel? Hányas tételt húzta?
 - A 13-ast, de szörnyen babonás vagyok, ezért ijedtemben visszadobtam.
 - Ilyen nincs! Tessék, mondja csak el a 13-as tételt!
- Pista* jelesre vizsgázott.
- (16) A kamaszodó *Évi* megkérdezi kisöccsét, hogy miért fogyott el a fürdőszobából a szájvíz.
- Láttam, hogy apu megkóstolta, de kiköpte. Aztán anyu is megkóstolta, és ő is kiköpte. Gondoltam, jobb, ha kiöntöm az egészet!
- (17) *Évike* egy játék babáért könyörög, de anyja hajthatatlan. Elrángatja kislányát a kirakat elől, és a villamosmegállóba mennek. Ott tovább pityereg a kislány, és amikor látja, hogy nem használ, megszólal:
- Anyu, ha nem veszed meg nekem azt a babát, a villamoson nagyinak foglak szólítani.

A vizsgált korpusz alapján is jellemző, hogy a viccekben a családnevek elsősorban etnikai, a keresztnévek pedig egyéb csoporthoz tartozás sztereotípiájaként jelennek meg (vö. Farkas 2012b, 2013). A következő viccel azonban az ellenkezőjére, a keresztnév keltette csoportsztereotípiára mutatunk egy példát:

- (18) Tűzvész pusztított a faluban. Másnap a cigány is bemegy a biztosítóhoz:
- Jaj, nagyságos uraim, szörnyű az én károm. Leégett a tévém, a videóm, a hifitornyom, a mosógépem, a hűtőszekrényem, a mikrohullámú sütőm...
 - Te, *Gazsi*! Hiszen nálad nincs is bevezetve a villany...
 - Ja, igen! Leégett az áramfejlesztőm is!

4. A keresztnévek a vicc sémájának egyik lényeges formai elemét jelentik. A befogadó a séma elsajátítása után tudja, hogy ha a viccben nevet hall, az a viccmesélés forgatókönyvének és sémájának a része, és a továbbiakban a *Béla*, *Géza*, *Pistike*, *Arisztid* vagy

a *Kovács* nem prototipikus tulajdonnévként értelmezendő, hanem attól a kategóriától eltávolodva valamilyen csoportra jellemző sztereotípiaként. A tulajdonnevek az ilyen típusú használat hatására érhetik el a típusnévi szintet: ekkor függetlenednek véglegesen a vicc kontextusától és diskurzusterétől, s válnak azoktól függetlenül is értelmezhető, közszoói értelemmel is bíró nyelvi elemmé.

Viccek keresztnévanyagának vizsgálata alapján az látszik, hogy ezekben lényegesen több férfinév szerepel, mint női, s a férfinevek esetében találkozunk több alakváltozattal is. A vizsgált korpusz alapján az is jellemző, hogy a családnevek elsősorban etnikai, a keresztnévek pedig egyéb csoportokhoz tartozás sztereotípiájaként jelennek meg.

[Takács Judit 2018. A kategóriaalkotás és sztereotipizáció vizsgálata viccek keresztnév-
anyaga alapján. In: Nemesi Attila László – T. Litovkina Anna – Barta Zsuzsanna
– Barta Péter (szerk.), *Humorstílusok és -stratégiák*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
376–388.]

A családnévhasználat jellegzetességei a viccek szövegtípusában

Tanulmányomban a sztereotípiaképzés felől közelítve vizsgálom a viccekben megjelenő magyar családnevek jellegzetességeit, használatuk kontextusát és körülményeit. Figyelmem elsősorban a viccben mint szövegtípusban megjelenő családnevek tipológiájára, a nevek csoport- és etnosztereotípiák felé való elmozdulására, illetve a tulajdonnév új, kontextusfüggő jelentésének/jelentéseinek konstruálódására irányul, s ennek kapcsán elsősorban a név (vélt vagy valós) gyakorisága, a csoporthoz kötődése és a sztereotip névhasználat közötti összefüggésekre kívánok rámutatni.

A személynevek egyes típusai – elsősorban a korábban ebből a szempontból már vizsgált keresztnevek (Takács 2018) és a most vizsgálat alá vont családnevek – a vicc forgatókönyvének lényeges elemét jelentik, sőt feltételezésem szerint épp ebben a szövegtípusban kapcsolódnak a nevekhez olyan új jelentéselemek, melyek lehetővé teszik, hogy a név (eltávolodva használatának eredeti szituációjától és kontextusától) a típusnévi használat vagy az etnonima felé közelítsen. Hipotézisem alátámasztására kétféle elemzést is végeztem. Egyrészt egy 9000 magyar viccet tartalmazó korpuszt vizsgáltam meg a névsztereotípiák megjelenése, gyakorisága és típusai szempontjából, másrészt pedig a korpuszvizsgálat anyagát alkotó viccekre épülően online kérdőíves kutatást végeztem: a két vizsgálat eredményeit több szempontból is összevettem. Kutatásomban a viccekre névhasználati helyzetként, azok szövegére pedig onomasztikai vizsgálat anyagaként tekintek; az elemzett korpusz kapcsán felmerülő sztereotípiák, esetleges előítéletek elemzése, értékelése nem tartozik tanulmányom célkitűzései közé.

1. A séma és forgatókönyv fogalmának megközelítését a viccekre vonatkozóan Hámori (2017) áttekintése alapján közlöm, és korpuszomból vett példákkal illusztrálom (a korpuszról részletesen a 3. pontban írok). A séma szervezett memóriastruktúrát jelöl, amely a világról való tudásunkat, elvárásainkat rendszerezi, és az észlelést, a feldolgozást, az emlékezetet és a következtetéseket irányítja. E sémák egyik típusa a forgatókönyv, amely a társas élet cselekményeivel kapcsolatos tudásunkat szervezi, időbeli, sorrendi és szerepekre vonatkozó összetevőket is tartalmazva.

Hámori (2017) kérdőíves kutatásában az átlagos magyar nyelvhasználó viccről való prototipikus tudáselemeit, a vicc formai és tartalmi jellegzetességeit is fel kívánta térképezni. Válaszadói a vicc-séma kognitív modelljének alapvető elemeként leggyakrabban a következő 5 tényezőt említették: rövid, szóbeli, történet, nevetés, csattanóval végződik. Az elemek között vannak a nyelvi szerkezetre (rövid, narratív, párbeszédes), a tartalomra (humoros), az altípusokra (Móricka, rendőr, zsidó) és a viccnek mint

történetmondásnak a kommunikációs körülményeire vonatkozó elemek is (elmeséljük, spontán, van írásos is, csattanóra végződik stb.) (2017: 317–318).

A vicc nem tekinthető egységes szövegtípusnak vagy műfajnak, ugyanis számos altípusa és formája létezik, és kultúránként is mutat eltéréseket, azonban jellegzetes formai jellemzői és tartalmi-logikai szerkezete van (Hámori 2017: 321). Az egyik legfőbb formai jegy a tipikus kezdő formulák [1., 2., 3. v. vicc]²⁰ alkalmazása, amelyek gyakran már az első szavakkal kijelölik a vicc szövegtípusát, sőt akár altípusát is:

- (1) *Pistike* boldogan újságolja a mamájának:
 - Mama, azt tanultuk az iskolában, hogy minden harmadik gyerek, aki a világra jön, kínai.
 - És most minek örülsz így?
 - Annak, hogy a mi családjunkban csak két gyerek van.

- (2) *Kovácsékhoz* váratlanul betoppan a vidéken élő anyós. A veje szívélyesen fogadja:
 - Isten hozta, drága mama! Meddig tetszik nálunk maradni?
 - Ameddig szívesen láttok!
 - Ó, hát már egy kávét sem tetszik meginni?

- (3) *Kohn* újságolja *Grünnek*:
 - Hallottad, hogy a *Schwarz* tízezer pengőt kapott, mert megfelelt egy kérdésre?
 - Ne mondd! És mi volt az a kérdés?
 - Az öreg *Braun* azt kérdezte tőle: elvinné-e feleségül a sánta, félszemű lányát, és ő azt mondta: igen.

Témánk szempontjából ki kell emelnünk a séma összetevői közül a jellegzetes szereplőket (*kisfiú*, *anyós*, *rendőr*, *zsidó*), akiket igen gyakran tulajdonnévi elemmel neveznek meg, pl. *Móricka*, *Pistike*, *Kovács*, *Kohn* (Hámori 2017: 321–322). A tulajdonnévvel elindított vicc típusa igen gyakori, tipikusnak tekinthető, ezért könnyen felismerhető és aktivizálható forgatókönyvet kínál a hallgatónak: a befogadó a séma elsajátítása után tudja, hogy ha a viccben nevet hall, az a viccmesélés forgatókönyvének a része, és a továbbiakban a *Kovács*, a *Béla*, *Pistike* vagy *Kohn* kapcsán nem a prototipikus tulajdonnévi jelentést hívja elő, hanem az elemet a kategóriától eltávolodva valamilyen csoportra jellemző névsztereotípiaként (’átlagos férfi’, ’együgyű férfi’, ’rosszsont kisfiú’) vagy etnosztereotípiaként (’magyar férfi’, ’zsidó férfi’) értelmezi.

²⁰ A tanulmányban minden példaként szereplő vicc a vizsgált korpuszból (Kun 2005) származik (ennek bemutatását l. a 3. pontban). A viccek szövegét a korpuszból változatlanul vettem át, s a roma csoportra a viccekben is szereplő *cigány* terminust használom. A viccekben szereplő neveket kurzívával emeltem ki.

A névhasználat sztereotip volta összefügg a személynévnek a Slíz (2013) által a paródia névadásával kapcsolatban hangsúlyozott intertextuális és interkontextuális tulajdonságával is, azaz hogy a név képes felidézni korábbi műveket, kontextusokat, szöveghelyeket. A viccek tipikus szereplői, ismétlődő formulái vagy szövegrészei fontos jellemzői a vicc műfajának (Hámori 2017: 322), sőt a vicc maga is épülhet ezeknek az ismétlődő, közös tudást jelentő tipikus elemeknek a felidezésére [4]:

- (4) *Móricka, Pistike, Arisztid és Tasziló, a Nyuszika, a Medve, a Farkas, a Róka, az ügyvéd, Jean, Kohn és Grün, az agresszív kismalac, a szőke nő, a rendőr, a skót, az öreg székely és a fia, az anyós, az amerikai, az orosz és a cigány bemennek a kocsmába. A kocsmáros csodálkozva kérdi:*
– Mi ez, valami vicc?

A viccnek mint szövegtípusnak a sztereotip névhasználaton túl alapvető jellegzetessége a rövidség és a párbeszéd forma, továbbá a párbeszéd elején a kontextus és/vagy a szituáció rögzítése is (Hámori 2017: 322):

- (5) – Ismeri maga a *Kohnt*?
– Nem, dehogy!
– És a *Grünt*?
– Ajjaj, akkor már inkább a *Kohnt*!
- (6) *Kovácsék* vendéget várnak.
– Drágám, – szól a feleség, – tedd el azt a biciklit az előszobából, mert *Szabóékat* is meghívtuk.
– Na és? A *Szabóék* nem lopnak.
– Tudom. Csak nem akarom, hogy felismerjék!
- (7) Sorozáson:
– Mondja a nevét, kérem!
– *Céjna Géza* – szól halkán és szerényen a kérdezt.
– Mondja mérgesebben! – kiált rá a sorozó parancsnok.
– *Céjna Géza*, ilgum-bulgum!

Korábbi vizsgálatok szerint a személynévek gyakran válnak csoport- és etnikum-jelölővé (Allen 1983), közülük pedig elsősorban a családnevek működnek etnikai szimbólumokként (Farkas 2013, 2015a), s válnak e funkciójuk révén az etnokulturális kategorizáció és csoportképzés eszközüvé (Slíz–P. Tóth–Farkas 2018a: 36). Allen (1983: 308) amerikai szlengből és nyelvjárásokból származó korpuszon végzett vizsgálatában 186 tulajdonnévi eredetű etnosztereotípiát elemzett, melyekkel 35 különböző etnikai

csoportot neveznek meg (pl. *Mike* 'ír férfi', *Donovan*, *Mulligan*, *Murphy* 'ír ember', *Bridget* 'ír nő', *Olaf* 'svéd férfi', *Hans* 'német férfi', *Abe* 'zsidó férfi', *Lize* 'afroamerikai nő'), ezek elsősorban a keresztnevek, s csak ritkábban a családnevek közül kerülnek ki (Allen 1983: 308). Jelen tanulmányban a viccek szövegtípusában előforduló sztereotíp használatú magyar családnevek jellegzetességeit és egyes csoportok kapcsán megjelenő eltéréseit kívánom korpuszon végzett elemzés (2. pont) és kérdőíves kutatás során (3. pont) feltárni.

2. Vizsgálatom korpuszát egy közel 9000 viccből álló elektronikus dokumentum (Viccek, humoreszkek, anekdoták I–II.) jelentette. A gyűjtemény két kötete 287 nyomtatott vicckönyv és újság, illetve 30 internetes viccgyűjtemény korpuszát egyesíti több mint 1100 oldalon. A gyűjtemény első forrása 1840-ből származik, s igen koraiak a huszárérettel kapcsolatos adomákat (1858) és a cigányvicceket tartalmazó források is (1879, 1898) (a források pontos listáját l. Kun 2005: 605–615). Feltehetőleg a korai források nagy száma is magyarázza az etnosztereotípiák sok esetben negatív, erősen elítélő használatát, mely főleg a cigányviccekkel kapcsolatban érhető tetten.

2.1. A vizsgált kb. 9000 magyar vicc meglepően kevésfajta családnévi névegyedet tartalmazott. A vizsgálat szerint minden tizennegyedik vicc tartalmaz valamilyen családnevet is (609 viccben 676 adat, 7,5%). A korpusz tanulsága szerint azonban családneveket a keresztneveknél sokkal kisebb gazdagságban tartalmaznak a magyar viccek. Összesen 21 különböző családnevet találunk, s ezek között leggyakrabban a *Kovács* (*Kovácsné*, *Kovácsék*, *Kovács úr*, *Kovács kartárs*) jelenik meg (457 adattal) [8, 9], illetve gyakori még a *Kohn* (69), a *Grün* (38), a *Szabó*, *Szabóék* és *Szabóné* (35) és a *Kolompár* (8).

- (8) *Kovács* dicsekedve mondja a kávéházban:
– Nekem minden hónap végén marad még a fizetésemből!
– Nálam éppen fordítva van – mondja erre *Szabó*. – Nálam minden fizetésem végén marad még a hónapból...
- (9) *Kovácsnének* mondja az orvos:
– Asszonyom, a férjének nyugalomra van szüksége. Jót tenne neki egy utazás.
– Én utazzak el vagy a férjem?
– Az mindegy.

Az etnosztereotípiaként megjelenő *Kovács* mellett a viccekben ritkán áll keresztnév [10, 11]: a tipikus magyar férfira való utaláshoz a korpuszomban szereplő viccek 80%-ában elegendő pusztán a családnév.

- (10) – Maga, ott az utolsó sorban! – szólítja fel a professzor az előadóteremben az egyik hallgatót.
– Hány lakosa van a legnagyobb japán szigetnek, és mi a neve?
– Sok – válaszolt a hallgató. – És *Kovács János*nak hívnak.
- (11) Meghal *Kovács János* sorkatona édesanyja. Az őrmesterre vár a feladat, hogy közölje vele a gyász hírt. Az őrmester sorakozót rendel el.
– Az árvák lépjenek ki... Maga is *Kovács*!

Allen a *John* név kapcsán jegyzi meg, hogy ez a név (illetve kicsinyítő képzős, pl. *Johnny, Johnnie*, és egyes nyelvekből származó alakjai, pl. *Hans, Ivan, Jean, Sean*) jelenik meg anyagában etnikumjelölőként legtöbbször 'akárki, bárki' értelemben (1983: 310–311). Ugyanez a jelentés ('általában bárki, akárki, mindenki') a magyar nyelvjárásokban és szólásokban (KnE. 165), illetve a vizsgált viccekben is megjelenik, ám ezekben szűkebb jelentéssel. A *János*, mely évszázadok óta egyik leggyakoribb férfinevük (KnE. 165), s még 2020-ban is az 5. leggyakoribb magyar férfi keresztnév volt (W3), a vizsgált anyagban családnévvel együtt általában a magyar férfira utaló etnosztereotípiaként jelenik meg [10, 11], de önállóan állva kisebb csoportra (pl. falusi ember, parasztgazda) utal [12, 13], sok esetben névkiegészítővel is ellátva:

- (12) – *János* bácsi, hallotta? Olcsóbb lett a zab! Örvend-é?
– Örvendjen a ló!
- (13) *János* gazda elmegy *Kohn*hoz, aki kölcsönügyletekkel foglalkozik. Kölcsön kér ezer forintot azzal, hogy aratás után duplán adja vissza. Addig otthagyja a fejszét zálogba. Már búcsúzkodnak, amikor azt mondja *Kohn*:
– Várj csak, *János*! Az jutott az eszembe, hogy aratás után igen nehezen tudod majd előteremteni azt a kétezer forintot. Nem lenne jobb, ha a felét most rögtön megadnád? Úgy könnyebb neked is...
János megérti, igazat ad, és visszaadja az ezrest. Hazafelé menet erősen töpreng:
– Milyen furcsa ez! Az ezres elment, a fejsze elment, ráadásul tartozom is ezer forinttal, mégis minden stimmel.

A magyar házaspár megnevezése *Kovácsék* (8) vagy *Szabóék* (4), ha általában utalunk a feleségre, akkor a viccekben leggyakrabban *Kovácsné* (50) vagy ritkábban *Szabóné* (10) lesz a neve.

Mint látjuk, a vizsgált viccekben magyar férfitra és nőre vonatkozó családnevek a leggyakoribb magyar családnevek (*Nagy, Kovács, Tóth, Szabó, Horváth, Varga, Kiss, Molnár, Németh, Farkas*) (W3) közül kerülnek ki, bár azok között nem a leggyakoribbak.²¹ Azok a családnevek, melyek ritkán, egy-egy viccben jelennek csak meg (*Botos, Gerendás, Lefkovic*), családnévként is ritkák. A pusztai családnév az esetek döntő többségében a viccekben is férfitra vonatkozik, a nőket általában keresztnévvel nevezik meg, s ha – nagyon ritkán, korpuszomban összesen kétszer – a családnévük is szerepel a szövegben (tehát nem asszonyneven említik őket), akkor emellett a keresztnév is megjelenik [14, 15]. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ezekben a viccekben olyan szituációk jelennek meg (házasságkötés, rendőri előállítás), melyek a teljes névforma használatát igénylik, így a családnév megjelenésének, használatának oka nem is feltétlenül a női keresztnévhez kapcsolódás, hanem a hivatalos névhasználatot igénylő szituáció.

- (14) A mindig köntörfalazó kritikus nősül.
– Hajlandó feleségül venni *Kertész Ilonát*? – kérdi az anyakönyvvezető.
Mire a kritikus:
– Kérem, a javaslattal egyetértek, de lenne néhány észrevételem...
- (15) Szabálytalan vezetés miatt előállítottak egy nőt. A tiszt felveszi az adatait:
– Neve?
– *Kovács Lenke*.
– Hány éves?
– 50.
– Foglalkozása?
– Tanárnő.
– Ah, hát maga az, *Lenke* néni, az általános iskolai tanárnőm?
– Jaj, *Pisti*, hát meg sem ismerlek. Olyan komoly ember lettél ebben az uniformisban!
Erre *Kovács* őrmester feláll, kihúzza magát, és szigorúan rászól volt tanárnőjére:
– Most leül ide, és százszor leírja olvashatóan: Ha a lámpa piros, a kereszteződésen áthaladni tilos!

²¹ Allen korpuszában a *Horwat* családnév magyar bevándorlókra alkalmazva 'magyar ember' jelentéssel szerepel 1919-ből származó adatként (1983: 316). A névadás motivációjaként Allen a csoporton belüli gyakoriságot nevezi meg.

2.2. Vizsgálatom alapján a családnévként való gyakoriság és a sztereotipikus használat a 'tipikus magyar férfi' megnevezésére vonatkozóan a viccekben erős összefüggéseket mutat, a cigányokra és zsidókra utaló nevek azonban a név csoporton belüli valós vagy vélt gyakoriságán alapulnak. A viccekben ugyanis tapasztalataim szerint a Lawsonnál (1996: 1744) a sokak által ismert, elterjedt képeknek (widely held images) nevezett sztereotípiák jelennek meg: azaz a csoportokhoz kötődő közismert, de nem személyes tapasztalatokon alapuló tudás, mely nem mindig (pl. a cigányosnak tartott nevek esetében sem) esik egybe a tényekkel.

A TÁRKI Társadalomkutatási Intézet 2006-ban végzett reprezentatív kutatást (Váradí 2012), mely a cigány családnévek diszkriminációteszteléshez való kiválasztásához szolgált előtanulmányként: ennek célja a tipikus, legtöbbször által cigánynak tartott nevek meghatározása volt. Eredményei arra mutattak rá, hogy a tipikus (gyakori) és a tipikusnak vélt cigány nevek listájában jelentős eltérés mutatkozik. A megkérdezettek által leggyakoribbnak vélt cigány családnév a *Lakatos*, az *Orsós*, az *Oláh* és a *Kolompár* volt (ahol a cigány adatközlők az *Oláh*, a nem cigányok a *Lakatos* nevet említették legtöbbször), a névgyakorisági listák alapján azonban a cigányok körében a *Horváth* a leggyakoribb családnév (Váradí 2012: 236–244). Nemcsak a vonatkozó névtani szakirodalom (pl. Farkas 2015b: 31), hanem az általam végzett kérdőíves kutatás is alátámasztja a gyakorinak vélt nevek sztereotip megítélését: az **i**-vel jelölt viccben (l. a 3.2. pontnál), melyben két cigányos hangzású családnévet kellett a szövegbe illeszteni, a 99 válaszoló közül legtöbbször a *Lakatos* (45), *Kolompár* (21) és *Orsós* (10) nevet érezték kellően tipikusnak, a valóban sokak által viselt *Horvát(h)* nevet viszont csak néhányan (4).

Az elemzett korpusz cigányvicceiben is e családnévek vélt gyakorisága köszön vissza: cigányra utalva vagy cigány emberek megnevezésére leggyakrabban az *Orsós* és a *Kolompár* [16, 17] neveket találjuk, az erősen tipikusnak tartott *Lakatos* csak egyetlen viccben [18], a cigányok körében családnévként valóban gyakori *Horváth* viszont korpuszomban egyáltalán nem jelenik meg.

(16) A cigány bemegy az anyakönyvi hivatalba:

- Modernizálni akarom a nevemet.
- Miért? Hogy hívják?
- *Orsós*nak.
- És mire változtatná?
- *Kazettásra*.

(17) A riporter kérdezi *Kolompárt* a cigánysoron:

- Maguk mivel fűtenek?
- Tavaly még padlófűtésünk volt, de idén már elfűtöttük a padlót.

A cigányokra utaló etnonimák néha explicit módon is jelentkeznek a szövegekben, és bár a legtöbb vicc esetében az etnikumjelölő családnév is elegendő az etnokulturális kategorizáció és csoportképzés egyértelműsítéséhez, a családnév és keresztnévi alakváltozat együttes használata – ahogy erről a *dr. Kolompár Winnetou* névalak kapcsán Farkas (2013: 135) is írt – erősíti a sztereotípiaképzést [18]:

- (18) *Kolompár Zsiga* kivándorol Angliába, s hamarosan besorozzák a brit hadseregbe. Egyszer egy magas rangú tiszt megszólítja:
- Hogy hívnak?
 - *Kolompár Zsiga*.
- A tiszt elkomorodik a kurta válasz hallatán.
- Ha a brit hadsereg tisztjének válaszolsz, mindig tedd hozzá, hogy: „Sir”.
- Tehát hogy hívnak?
- Sir *Kolompár Zsiga*...

Bár az ún. cigányviccekben leggyakrabban a csoportok belül gyakori vagy annak vélt családnéven említik a cigányokat, a következő szövegekben pusztán a sztereotipikusnak tartott keresztnév hozza létre a cigány etnikumú szereplőre való utalást [19–20]:

- (19) Tűzvész pusztított a faluban. Másnap a cigány is bemegy a biztosítóhoz:
- Jaj, nagyságos uraim, szörnyű az én károm. Leégett a tévém, a videóm, a hifitornyom, a mosógépem, a hűtőszekrényem, a mikrohullámú sütőm...
 - Te, *Gazsi*! Hiszen nálad nincs is bevezetve a villany...
 - Ja, igen! Leégett az áramfejlesztőm is!
- (20) A falusi kocsmában cigányzene mellett mulatnak a gazdák. Az egyik odainti magához a prímást:
- Te, *Zsiga*! Tudod-e, hogy nyitva van a slicced?
 - Nem, de tessék eldúdolni, majd utánjátszom!

2.3. Az ún. zsidóviccek típusában vizsgált korpuszomban a következő családnevek fordulnak elő: *Kohn* (69 adattal), *Grün* (38), *Schwarz* és *Rotchild* (3) *Braun*, *Weisz*, *Klein*, *Kaufman* és *Rosenfeld* (1). Ezek a viccekben etnosztereotípiaként szerepelnek [21–24] (vö. Tamás 2011; Farkas 2003b), s a sztereotip nevek hatáskeltő eszközként való használata élcsepokk szerzőinek is kedvelt módszere volt (Tamás 2013, 2014, 2015):

- (21) A *Kohn*, a *Grün* és a *Weisz* egy szekéren utazik a városba. Egyszer csak a lovak megállnak, s nem mennek tovább, se jó szóra, se ostorra. A három zsidó látja, hogy az utat egy kidőlt fa keresztezi. Mindhárman kiszállnak, körülállják a fát, és vitatkozni kezdenek arról, hogy mitévők legyenek

most. Már vagy fél órája tanakodnak, amikor újabb szekér érkezik. Két parasztleány leszáll róla, megragadják a fát, és odébb taszítják. A három zsidó megütközve néz egymásra:

– Ja, erővel!...

Allen vizsgálata szerint az amerikai szlengben elsősorban utónéven, pl. *Abe, Abie, Dave, Moses, Sol, Rachel, Rebecca*, ritkábban pedig családnéven (*Levi* vagy *Goldberg*) utalnak a zsidókra (1983: 315). A magyar viccekben a két névtípus használatának aránya eltérő: a zsidókra utalva utónév ritkán jelenik meg, a családnév mellett legfeljebb névkiegészítőt (*úr, bácsi*) vagy igen ritkán tipikusnak tartott egyénnevet [22] találunk, de az általában más névtípus nélkül, önállóan szerepel [23, 24]:

- (22) Haldoklik az öreg *Weisz*. Körülveszik őt a barátai, és vigasztalják:
– Ne csüggedj, *Samu*. Jehova meggyógyít téged, és elélhetsz akár kilencven esztendeig is!
Weisz a fejét rázza:
– Ha Jehova megkaphat nyolcvanért, miért adna értem kilencvenet?
- (23) *Áron*, a fiatal izraeli kikíséri amerikai unokatestvérét a repülőtérre.
– Nos – mondja *Áron* – végül is mi a benyomásod Izraelről?
– Pompás ország – feleli a kuzin. – Csak egy dolog zavart. Hogy az emberek itt másról sem beszélnek, mint a pénzről, lakásról, evésről. Az Egyesült Államokban a társalgás az építészetről, az irodalomról, a művészetekről folyik...
– Na igen – feleli *Áron* –, mert mindenki arról beszél, amije nincs.
- (24) *Árminka* rosszul tanul az iskolában. Az apja megfenyegeti, hogy ha továbbra is így tanul, átíratja a piaristákhoz. *Árminka* nem veszi komolyan a fenyegetést, ezek után sem töri magát. Erre az apja beváltja az ígérését. S lám, csoda történt. *Árminka* az év végén jeles bizonyítvánnyal jön haza a piaristáktól. A papa csodálkozva kérdezi tőle:
– Ezt hogy csináltad kisfiam?
– Tudod, apu, ketten voltunk zsidók az osztályban. A másik a tábla felett keresztre van feszítve. Akárhányszor ránéztem, az jutott eszembe, hogy ebben az iskolában nem babra megy a játék.

Farkas megjegyzi (2003c: 153; 2012c), hogy a névváltoztatások miatt a zsidóviccek hagyományos szereplői helyett a *Fehér* és *Fekete* vagy a *Kovács* és *Szabó* nevek is megjelenhetnek, ám korpuszomban sem ez, sem pedig a nála 'zsidó férfi' vagy 'zsidó nő' közszoji jelentéssel említett *Móric, Mózsi, Rebeka, Sára, Rifke* egyénnevek nem jellemzőek.

Természetesen a tulajdonnévi alapú sztereotipizáció más csoport, pl. vallás kapcsán is megjelenhet [25]. Figyelemre méltó, hogy a (katolikus) magyar férfit ebben a viccben is a *Kovács* és a *János* névvel, a reformátust a *Molnár Gábor* névkombinációval, a zsidó férfit azonban pusztán családnévvel említik:

- (25) Az I. világháború alatt Augusztia főhercegasszony sebesült katonákat látogat egy hadikórházban. Odalép az első ágyhoz, és azt kérdi:
- Neve? Vallása?
 - *Kovács János*, alázatosan jelentem. Római katolikus.
A főhercegasszony bólint:
 - Jól van fiam – és átad harminc cigarettát.
Odalép a következő ágyhoz, ott is megkérdi:
 - Neve? Vallása?
 - Alázatosan jelentem: *Molnár Gábor*, református.
A főhercegasszony átad húsz cigarettát.
A harmadik ágyról odaszól *Kohn*:
 - Tudja mit, fenség? Adjon tíz cigarettát, és ne kérdezzen semmit!

3. Érdeemesnek találtam azt is megvizsgálni, vajon mennyire tudják a viccek kapcsán névsztereotípiáik ismeretét aktivizálni a nyelvhasználók. A korpuszvizsgálat alapjául is szolgáló viccek közül meghatározott szempontokat figyelembe véve (ezeket l. a **4.2.**-es pontban) kilencet emeltem ki, s ezekkel online kérdőíves vizsgálatot végeztem, mely 2020 novemberétől 2021 januárjáig tartott. A hólabda módszerrel végzett vizsgálat eredményei az adatközlők véletlenszerű kiválasztása miatt nem reprezentatívak, de úgy vélem, a 102 visszaküldött válasz nyújtotta eredmények a névsztereotípiákkal kapcsolatos ismereteinket pontosítják, és számos lényeges elemmel ki is egészítik.

Válaszolóim 69%-a nő, 31%-a férfi volt, legnagyobb részük a 18–25, illetve a 25–35 éves korosztályból került ki. 36%-uk középfokú, 36%-uk pedig felsőfokú végzettséggel bír (8% általános iskolai, kb. 20% pedig posztgraduális végzettséggel rendelkezik). Általánosságban azt mondhatjuk, hogy a kérdőív legpontosabb képet a fiatal felnőtt nők névsztereotípiáiról ad.

3.1. A vizsgálat négy szakaszból állt. A kérdőív elején néhány kérdést tettem fel a válaszoló személyt illetően (nem, életkor, iskolai végzettség), majd az I. részben a viccek személynévhasználatával kapcsolatos két általános kérdés következett:

„1. Tapasztalatai szerint melyik személynévtípus jelenik meg a magyar viccekben leggyakrabban? (Lehetséges válaszok: keresztnév, családnév, becenév, ragadványnév, családnév + keresztnév, egyéb.)”

„2. Írjon példát olyan család-/kereszt-/becse-/ragadványnévre, illetve családnév + keresztnév kombinációra, mely Ön szerint kifejezetten gyakori a viccekben! (A válaszoló ekkor csak az 1. kérdésben általa bejelölt névtípus megnevezését látta.)”

Legtöbbször (a válaszolók csaknem fele) a keresztnévet nevezték meg a viccek leggyakoribb személynévtípusának, kb. negyede a beceneveket, és csak kb. 20%-a a családnéveket. A ragadványneveket senki nem jelölte gyakorként, és úgy tűnik a válaszok alapján, hogy a „családnév + keresztnév kombináció” kifejezés nehezen értelmezhető volt, ugyanis többek között a következő példákat adták rá: *Kohn, Jean, Bélám, Lakatos, Ubul, Bözsike, Micike, Géza, Grün, Kovács, Kiss, Szabó, Kolompár, Gazsi, Józsi, Hurka Gyurka, Palimadár*. A kérdőív tartalmazott egy egyéb lehetőséget is, melyre a válaszolók csaknem 10%-a adott választ (pl. *rendőr, székely, skót, egy pasas, egy ember*). Bár a kérdés egyértelműen a személynévtípusokra vonatkozott, meglepő volt, hogy minden 10. válaszadó összemosta a vicc tipikus szereplőinek megnevezését az őket megnevező névtípusokkal.

Az I. rész 2. kérdésével egyrészt annak egyértelműsítése volt a célom, hogy a válaszoló valóban tudja-e azonosítani az általa gyakorinak vélt névtípust, másrészt pedig a prototipikus nevek előhívására törekedtem. Viccekben gyakran előforduló, tipikus keresztnévként adták meg a következőket: *Móriczka* (17), *Pistike* (11), *Béla* és *Józsi* (5). Ebben a kategóriában női névként egy-egy adattal a *Lujza, Mari* és *Gizi* is megjelent. Viccekben tipikusnak tartott családnév: *Kovács* (9), *Grün* (5), *Kohn* (4), *Szabó* (3), *Lakatos* (2), becenevek: *Móriczka* (6), *Pistike* (7), *Józsi* (3), illetve egy-egy adattal a *Laci, Mari, Béla, Juliska, Feri, Tompika* és *Annácska*. Az onomasztikai ismeretek hiányosságaira utalhat, hogy a keresztnévi és a becenevi kategória példái a válaszokban erős átfedéseket mutatnak, azaz (legalábbis a vizsgálatomban részt vevők) a személynévek altípusait nem tudják egyértelműen elkülöníteni.

A vizsgálat II. részében viccekből hiányzó személynévi példákat kellett kiegészíteni, a III. részben pedig az egyes névtípusok (családnév, férfi és női keresztnév) leggyakoribb egyedeire kérdeztem rá (*Mit gondol, melyek a leggyakoribb családnévek / női keresztnévek / férfi keresztnévek Magyarországon?*). Mivel ez utóbbi kérdéssor szorosan összefügg az I. résszel, az eredményeket itt mutatom be, de a válaszok közül csak a családnévekkel (III/1. kérdés) kapcsolatos tanulságokat emelem ki. Az összefüggéseket az 1. táblázatban tüntettem fel.

	leggyakoribb magyar családnevek (2020)	a leggyakoribbnak vélt magyar családnevek (III/1. kérdés)	a korpusz vicceiben leggyakrabban szereplő családnevek	a vicceken leggyakoribbnak vélt családnevek (I/2. kérdés)
1.	<i>Nagy</i>	<i>Kovács</i>	<i>Kovács</i>	<i>Kovács</i>
2.	<i>Kovács</i>	<i>Kis(s)</i>	<i>Kohn</i>	<i>Grün</i>
3.	<i>Tóth</i>	<i>Nagy</i>	<i>Grün</i>	<i>Kohn</i>
4.	<i>Szabó</i>	<i>Szabó</i>	<i>Szabó</i>	<i>Szabó</i>
5.	<i>Horváth</i>	<i>Tóth</i>	<i>Kolompár</i>	<i>Lakatos</i>

1. táblázat: A családnevek vélt és valós gyakoriságának adatai

Válaszolóim tudása és tapasztalata a gyakori családnevekről (2. oszlop) szinte egybevág a statisztika adataival (1. oszlop), csupán a gyakoriság sorrendje különbözik, illetve a statisztikában gyakori *Horváth* nem jelenik meg. Amikor azonban arra kérdeztem rá, hogy véleményük szerint melyek a vicceken gyakori családnevek (I/2. kérdés, 5. oszlop), már nem csupán a viselők száma volt a döntő: megjelentek olyan, az össznépszerűségben ritka, de egy-egy közösségben (pl. a zsidók között) gyakori (vagy annak vélt) nevek is (*Grün, Kohn*), melyek a magyar névközösségen belül etnonimaként értelmezhetők. A példánygyakoriság és a sztereotipikus használat azonban nem minden csoport esetében függ egyértelműen össze, befolyásolja a név vélt gyakorisága is, ahogy azt a *Lakatos* kapcsán is tapasztalhatjuk. Ez a név a cigányok körében nem kiugróan gyakori, mégis tipikus cigány névnek vélik, és a vicceken sztereotipikusnak és gyakorinak tartják, holott a vizsgált szövegekben igen ritkán jelenik meg cigány emberre utaló névként (a korpusz adatai szerint e funkcióban ugyanis inkább a *Kolompár* áll).

3.2. A vizsgálat II. részében az elemzés korpuszából válogatott viccek hiányzó tulajdonnévi elemeit kellett pótolni. Az ehhez kapcsolódó kérdés a következő volt:

„Az alábbi viccekből hiányzik egy (néhány esetben több) név. Egészítse ki a szöveget úgy, hogy Ön szerint értelmes és humoros legyen! Ahol 1., 2. alakot adtunk meg, két különböző nevet kell megadnia. Ahová nem tud nevet beírni, hagyja ki!”

A vicceket úgy választottam ki, hogy a válaszoló olyan kulcsszavakat találjon benne, melyek a vicc altípusának meghatározását (pl. *cigánygyerek, újgazdagék, unoka, iskola, rabbi, Rotschild*) segítik. Ügyeltem arra is, hogy a kiválasztott vicc típusának lehetőleg ismert példája legyen, továbbá zárójelben megadtam azt is, milyen személynévtípust kell beírni (keresztnév, családnév, becenév). Az **a, c, e, h** viccek a tipikus magyar férfira

és fiúra vonatkozó névsztereotípiákat tartalmaztak, a **d)** viccben különböző életkorú nőre utaló neveket kerestünk, a **g, i)** szövegekben cigány, a **b, f)** esetekben pedig zsidó etnonimákat kellett felismerni. A példákban dőlt betűvel szerepelnek a kérdőívben kihagyott elemek.²²

- a)** *Kovács* idézést kap az Adóhivataltól. Be kell mennie adóellenőrzésre. Amikor minden papírját átvizsgálták, az ellenőr udvariasan megkérdezi:
– Hívjunk önnek taxit?
– Köszönöm, de kocsival vagyok – feleli *Kovács*.
– Na, azt maga csak hiszi!
- b)** *Grün* kivándorol Amerikába. Első dolga, hogy felkeresi régi barátját, *Kohnt* New York-ban. *Kohn* már öt éve él itt, biztosan ismeri a dörgést. Meg is találja, amint a Rotschild bankház tövében hot-dogot árul.
– Te, *Kohn* – kérdi tőle –, adnál nekem 200 dollárt kölcsön?
– Nem.
– Miért nem?
– Megállapodtam Rotschilddal. Ő nem árul hot-dogot, én pedig nem adok kölcsön.
- c)** – Szervusz, *Kovács*! Hogy vagy?
– Szervusz, *Szabó*. Régen láttalak...
– Mit keresel itt a szemészetben?
– Most mondtam. Régen láttalak. Most nem...
- d)** Egy férfi felfigyelt az élelmiszerboltban egy nőre, aki egy három év körüli kislánnyal vásárolt. A süteményespult előtt elhaladva a kislány fánkot kért, de az anyja nemet mondott. A lányka erre elkezdett nyafogni és hisztizni, mire az anyja csendesesen csak ennyit mondott:
– Jól van, *Mónika*, már csak a sor fele van hátra, már nem tart sokáig, mindjárt végzünk.
Amikor a pénztárhoz értek, a kislány rágógumit akart, hiába. Újabb hiszti, az anya erre is csendesesen csak annyit mondott:
– *Mónika*, öt perc múlva túl leszünk a pénztáron, aztán hazamehetsz, és alszol egy jót.
A férfi, aki végignézte az egész bevásárlást, követte őket a parkolóba, és megszólította nőt:

²² Bár alább minden vizsgálatomban szereplő viccet bemutatok, a továbbiakban elsősorban a családnevekkel kapcsolatos elemzés eredményeinek bemutatására koncentrálok.

- Ne haragudjon, hölgyem, de végig figyeltem önöket, és meg kell monddjam, bámulatos amilyen türelemmel bánik a kis *Mónikával*.
Mire az anya:
– *Mónika* én vagyok. A kislányt *Timinek* hívják.

- e) Újgazdagék külföldön:
– A *Kovács* házaspár megtekinti a párizsi Louvre-t. A képtár idegenvezetője végigvezeti őket a termeken, és mindent elmagyaráz. A látogatás végén megkérdezi:
– Ha valakinek van még kérdése, szívesen válaszolok.
Kovácsné jelentkezik:
– Mivel fényesítik a parkettot, hogy olyan szépen csillog?

- f) *Kohn* füstölt, főtt sertécsülköt eszik egy vendéglőben. Jóízűen falatozik, amikor meglátja a rabbi, és ráförmed:
– *Kohn!* Tudod, hogy drágán megfizetsz ezért?
– Tudom, rabbi – von vállat *Kohn*. – Láttam az étlapot.

- g) Két cigányzenész beszélget:
– Hallottad, hogy meghalt az *Orsós Zsiga*?
– Ne mondd! Aztán miben?
– Hát abban a kék lajbiban...

- h) Idős hölgy kopogtat a tanári szoba ajtaján:
– *Kovács Pistike* nagymamája vagyok. Szeretném elkérni az unokámat az óráról.
– Lehetetlen. *Pistike* ma nem jött iskolába.
– Hol van?
– Az ön temetésén...

- i) Cigánygyerek hazamegy:
– Édesanyám, a *Lakatos* az cigány név?
– Az, fiam!
– De jó, hogy mi *Kolompárok* vagyunk!

Az egyes viccek kiegészítésére 78 és 99 között volt a válaszok száma. Legkevesebben a **b)**-vel és **c)**-vel jelölt (az egyik zsidókra és átlagos magyar férfira vonatkozó) viccet tudták kiegészíteni, legtöbben pedig az **i)**-vel jelöltet egészítették ki, azaz tipikus(nak gondolt) cigány családneveket véltek a szövegben felismerni.

Az **a, c, e, h** (tipikus magyar férfit vagy fiút megnevező) viccekben válaszadóim a következő kiegészítéseket tették (az említésének számának sorrendjében): *Kovács, Szabó, Kis(s), Nagy, Tóth*. A III/1-es kérdésre (Ön szerint melyek a leggyakoribb családnevek?) adott válaszokban ugyanezek a nevek jelennek meg, de más sorrendben (*Kovács, Kis[s], Nagy, Szabó, Tóth*), azaz amikor konkrét szövegkörnyezetben kellett felidézni tipikus magyar családneveket, a nevekről való (gyakoriságot érintő) elméleti tudás felülíródik, és *Kovács* és *Szabó* áll párban, nem pedig a leggyakoribbként megnevezett *Kovács* és *Kis(s)*.

Érdekes eredményeket hozott a **h**-val jelölt vicc, melynek felismerését a forgatókönyv számos eleme (*nagymama, iskola, temetés, hiányzás*) is segítette, mégis meglepően kevesen adták meg az eredeti viccben szereplő névkombinációt (*Kovács Pistike*). Ebben a szövegben jeleztem, hogy először egy család + keresztnév kombinációt, majd egy keresztnévi vagy becenévi elemet kell behelyettesíteni. Az első részhez írt megoldások a gyakoriság sorrendjében: *Kovács Pistike, Kovács Pisti, Kiss Pista, Kovács Móricka, Kovács István, Kiss Pistike, Kiss Béla, Horváth Lajoska, Kiss Petike, Kovács Laci, Kovács Bélus*. Megjelentek azonban (a vizsgált viccek szövegében igen ritka, a vizsgált 9000 viccből álló korpuszban mindössze két esetben előforduló) női névkombinációk (pl. *Kovács Noémi, Kovács Pirike, Kovács Vica, Kiss Gizike, Nagy Vivike, Kertész Erzsike, Kiss Pirike*), sőt etnonimák is (*Grósz Móricka*). A neveknek ez a nagy változatossága arra utalhat, hogy a kontextus támogató erejével sem volt egyértelmű a vicc típusának meghatározása, sőt a női nevek nagy száma azt sugallja, hogy magának a forgatókönyvnek a felismerése sem.

Az utolsó (**i**) vicc a cigány nevekhez kapcsolódó sztereotípiák felismerésére vonatkozott, a **g**-vel jelölttel együtt. Mindkét esetben a szituáció megadásakor egyértelművé vált a vicc típusa, ami nagy segítséget nyújtott a névkombinációk megtalálásához (amire a válaszok relatíve nagy száma is utal). Egyértelműbb volt az **i** viccben a pusztán családnévi etnonimák megnevezése, ahol a következő névpárok találkoznak (az említések számának sorrendjében): 1. név: *Lakatos* + 2. név: *Kolompár / Orsós / Suha / Rafael / Kanalas / Rostás*; 1. név: *Orsós* + 2. név: *Lakatos / Kolompár / Rezes / Kalányos*; 1. név: *Oláh* + 2. név: *Kolompár / Lakatos / Orsós*. A *Lakatos* mindegyik kombinációban megjelenik, azaz a cigányokra igen jellemzőnek gondolják, azonban ezt sem a név csoporton belüli valós gyakorisága, sem pedig a korpusz cigányvicceinek névhasználati gyakorlata nem támasztja alá.

A tipikus cigány keresztnév kapcsán kizárólag férfinévi alakok jelentek meg a **g** szövegben, amit feltehetően a kontextus és a forgatókönyv többi eleme (*cigányzenész, lajbi*) indukált: *Lakatos Apika, Lakatos Gazsi, Lakatos Osi, Kolompár Feri, Kolompár Gazsi, Orsós Dezső, Orsós Géza*. A *Gazsi* névalakot többféle családnévvel (*Kolompár, Lakatos, Lukács*) kombinálva is tipikusnak érezték válaszolóim, a manapság divatos *Krisztofer* keresztnév (vö. Fekete-Nagy–Sik 2013: 133, Fényes–Katona 2015) pedig a *Pusoma* és az *Oláh* családnév mellett is megjelenik a tipikus cigányzenész nevéként.

4. A vicc szövegtípusában a tulajdonnevek a forgatókönyv egyik elemeként jelennek meg. Vizsgálataim alátámasztották, hogy bár a keresztneknek ritkábbak, azokhoz hasonlóan a családnevek is lényeges formai elemét, gyakran szövegindító formuláját jelentik a vicc sémájának. A családnevek viszonylagos nagy száma azonban nem társul alaki gazdagsággal: a 9000 vicc szövegében előforduló csaknem 700 adat csupán 21-féle családnévhez köthető. A prototipikus névhasználatnak a példánygyakoriság csak egyik összetevője, a kérdőíves vizsgálat tanulsága szerint az etnonimává válás másik indukálója a név (vélt vagy valós) kötődése valamilyen (általában etnikai, ritkábban vallási vagy egyéb, pl. életkori vagy foglalkozáshoz kötődő) csoporthoz.

Korpuszom személyneveinek vizsgálata alátámasztja, hogy a családnevek elsősorban etnikai, a keresztnenek pedig egyéb csoportokhoz tartozásra utaló sztereotípiaként jelennek meg: a magyar viccekben az átlagos magyar férfit *Kovács*, a tipikus zsidó embert *Kohn*, a cigány férfit pedig leggyakrabban *Kolompár* néven említik. Míg a magyarokra és a zsidókra utalóan általában a gyakori, ezért tipikusnak tartott családnév is elegendő az etnokulturális kategorizáció és csoportképzés egyértelműsítéséhez, a cigányvickekben az etnikumjelölő (vagy annak tartott) családnév és keresztnév együttes használata egyértelműen erősíti a sztereotípiaképzést. Ezt a megállapítást mind a korpusz elemzése, mind pedig a viccek névhasználatával kapcsolatos kérdőíves kutatás eredményei is alátámasztják.

[Takács Judit 2021. A családnévhasználat jellegzetességei a viccek szövegtípusában. *Névtani Értesítő* 43: 183–197.]

Névszociológia

Nők megnevezése és névhasználata gendernyelvészeti szempontból Egy preferenciavizsgálat tanulságai

A név nyelvi és kulturális univerzáléként minden kultúra alapeleme. A tulajdonneveket minden más nyelvi elemnél erősebben jellemzi a kultúrával való szerves összefüggésük (Tóth 2016: 39), sőt a névhasználat legalább annyira kulturális, mint nyelvi kérdés (Hoffmann 2010: 52), hiszen például a magyarhoz nyelviileg közel álló rokon nyelvek névrendszereinek különbözőségét, gyökeresen eltérő tulajdonnévi rendszerét sem tudjuk mással, mint a nyelveket ért különböző kulturális hatásokkal magyarázni. A tulajdonnévtípusok közül különösen a személynevek reagálnak érzékenyen a kulturális hatásokra: a magyar személynévhasználat egy évezredek dokumentált változástörténete során a rendszerben többször is bekövetkezett strukturális átrendeződés sem elsősorban nyelvi, hanem inkább kulturális tényezőkkel magyarázható (Tóth 2016: 41).

A személynévtípusok közül az asszonynevek legérzékenyebbek a kulturális változásokra. E névtípus vizsgálata hosszú hagyományokra tekint vissza, s a kutatások története az utóbbi évtizedekben az 1974-es és a 2004-es fordulópontokkal jelölhető ki. Ebben a két évben a családjogi és anyakönyvi szabályozás részleges megváltoztatása miatt jelentős változások történtek a választható asszony- (későbbi terminussal házassági) nevek csoportján belül: 1974-ben két új névforma jelent meg (a kompromisszumosnak is nevezett *Kisné Nagy Mária* és a nem tipikus asszonynévnek számító *Kis Mária*), 2004-ben pedig további két kevésbé tipikus házassági név (mellérendelő kötőjeles névforma) vált hivatalosan is választhatóvá, s ettől kezdve kaptak a férfiak is lehetőséget arra, hogy nevük megváltoztatásával (akár többféle formában is) jelöljék házas voltukat (Laczkó 2008: 406–412, Fercsik 2013: 375–379).

Bár az asszonynevek választéka már ekkor is „egyedülállóan gazdagnak és sokszínűnek” tűnhetett (Farkas 2003a: 133), kutatások bizonyítják, hogy még ezek mellett is régóta megvan az igény más típusú névalakok (pl. a betűrövidítést tartalmazó vagy egyéb kombinált formák) használatára (Révész 2001: 67–70, Laczkó 1996: 164; Laczkó 2008: 407).

Az asszonynevet sokan másodlagos névtípusnak tartják, hiszen a meglévő személynévállomány elemeiből tevődik össze, a névhasználóknak csak meghatározott körét (a férjzett nőket és 2004 óta a házas férfiakat) érinti, törvényes névváltoztatás eredményeként jön létre, funkciója pedig elsősorban a családjogi státusz megváltozásának a jelzése (Laczkó 2008: 406). Ez utóbbi ok magyarázza törvényi szabályozását, a létrehozható lehetőségeket ugyanis a Polgári Törvénykönyv rögzíti,²³ s ez a névtípus is vizsgálható többek között jogi szempontból is (l. Raátz 2013: 396–403).

²³ A házassági név viselését és használatát a Polgári Törvénykönyv családjoggal foglalkozó része szabályozza (W6).

A születési név megváltoztatását házasságkötés után a nők számára „csupán” a hagyomány és szokások motiválják, s úgy tűnik, a nők még mindig erősen alkalmazkodnak az elvárásokhoz, ám az egyéniség, egyéni ízlés és a névviselő önmagáról sugározni kívánt képe az asszonynev fajtájának kiválasztásakor, pl. a családnevek sorrendjének meghatározásával teret nyerhet.

Az, hogy ehhez a névfajtahoz nem csupán a funkcionalitás irányából közelíthetünk, hanem egyben az öndefiníció és identitás, sőt sok esetben az egyenjogúság markáns szimbóluma is, jól mutatják az arra irányuló vizsgálatok, melyekben asszonynevet viselő nőket kérdeztek arról, változtatnának-e utólag felvett nevükön. Az egyik (Szentendrén készített) kérdőíves vizsgálat (Révész 2001) eredménye az volt, hogy az 1974 előtt házasodott nők kb. 86%-a, az 1974 után házasulóknak pedig kb. 76%-a változtatná meg prototipikus házassági nevét (a *Kis Józsefné*-típust). A változtatásra vágyók szerint ez a névtípus fedi el legjobban a nő személyiségét, teszi leginkább lehetetlenné a keresztnévvel való megszólítást, de felmerült az a szempont is, hogy a lánykori név, amit a nő korábban évtizedekig viselt, ezzel a változtatással teljesen eltűnik, mintha maga az ember szűnne meg.

E témával kapcsolatban maguk a nevet viselők is sokszor nyilatkoznak meg. Az egyik legfrissebb vizsgálatban, mely névválasztás előtt álló és asszonynevet viselő nők tapasztalatairól szól (Kegyesné 2015: 232–247), a szerző internetes fórumokon megjelenő bejegyzések, kommentek tapasztalatait összegezve mutatta be, mennyire húsba vágó, személyiségük alapjait érintő kérdés ez a nők számára.

Bár egyéb személynévfajta (elsősorban a keresztnévek és becézőnevek) esetében is találunk némi különbséget azok két nemre vonatkozó névhasználatában (l. Fercsik 2009, Huszár 2009: 95), de ezek az asszonyneveknél tapasztalhatóaknál kevésbé szembetűnőek. Minden személynévfajta erős benyomáskeltési eszköz, ám mivel ezt felnőttkorban, tudatosan választják (vagy éppen nem választják) viselői, létrehozása szerves része lesz a nő önreprezentációjának, ezen keresztül vall magáról, fontosnak vélt értékeiről, így nemcsak az identitás, hanem az önkifejezés és -definíció eszköze is. Tanulmányomban az asszonynevekre kifejezetten a társadalmi nemek kutatásának irányából tekintek: egyrészt azt vizsgálom, hogy az asszonynevet nem viselő nők elnevezéséhez és a jelenleg hivatalosan is felvehető névváltozatokhoz milyen konnotációk köthetők, majd egy ehhez kapcsolódó kérdőíves preferenciavizsgálat tanulságait mutatom be.

1. Megnevezések és terminushasználat

1.1. A nők nevére vonatkozó nyelvészeti terminusok szorosan összefüggnek a nőket megnevező fogalmakkal, melyek közül a *nő* és az *asszony* szavunk fogalomtörténeti vizsgálatát Kegyesné Szekeres Erika végezte el (2007: 219–234). Vizsgálatai alapján tudjuk, hogy az *asszony* szónak még a Czuczor–Fogarasi szótárban (1862) elsődleges jelentése 'az

emberi nemhez tartozó nőszemély, akár van férje, akár nincs', azaz sokkal általánosabb, mint ma, ugyanis csak második, szűkebb jelentése az, hogy 'olyan nő, kinek férje van'.

Az *asszony* értelmezése azonban mára jelentősen megváltozott: A magyar nyelv nagyszótárában (NSzt.) szereplő definíció alapján jelentésében elsősorban a családi vagy szociális helyzetre utaló elemek dominálnak, elsődleges jelentése 'férjezett, özvegy vagy elvált nő', másodsorban 'női házastárs, feleség', harmadik jelentése 'felőtt nő', utolsóként pedig azt adja meg a szótár, hogy 'valakinek vagy valaminek az úrnője'. *Asszony* szavunknak ezt az eredeti 'úrnő' jelentését őrzi a *kisasszony* (tkp. 'fiatal úrnő') összetétel (TESz.). Értelmező szótárunkban az *asszony* gyakori, bizalmas stílusárnyalatú szinonimájaként szerepel a *feleség* (ÉrtSz.). Az *asszonyt* a Nyelvművelő kéziszótár ismeretlen felnőtt nő említésekor semlegesnek tartja, névvel vagy tisztséggel együtt viszont udvarias, választékos stílusú. Pusztá megszólításra (pl. „Asszonyok, figyeljenek!”) lekezelő, vulgáris, míg feleség említésére, megszólítására bizalmas-vulgáris, olykor lekezelő minősítést adja meg.

A házasságban élő férfiak és nők általános elnevezése a *házas*. Ez a szó a *ház* származéka, s a családi állapot megnevezésére más nyelvekben is használják ezt a fajta kifejezőmódot (pl. a spanyolban, oszmán törökben, bolgárban) (TESz.). Az ÉrtSz.+ szerint mindkét nemre használható, szinonimái a *nős*, a régies *feleséges* és a *férjes*, ellentéte a *nőtlen*, a *hajadon* és az *egyedül élő*. Csak nőkre használjuk viszont a *férjezett* és a *férjes* kifejezést, melyek egymás szinonimái, de a *férjezett* elsősorban a hivatalos és régies nyelvhasználatban jelent férjest vagy férjnél lévő (ÉKsz., ÉrtSz.+).

Láthatjuk, hogy mindegyik vizsgált házasság nőkre vonatkozó elnevezés a nőt férjével való kapcsolatával, vele való viszonyával jellemzi, míg a nem házasság nőkre sok esetben e kapcsolat hiányával utalnak. Tekintsük át azokat az elnevezési lehetőségeket is, melyekkel a nem férjezett nőket jelölhetjük!

1.2. Nők esetében a nem házasság családi állapot megnevezésére leginkább (a hivatalos nyelvhasználatban pedig egyértelműen) a *hajadon* kifejezést használjuk. *Asszony* szavunkhoz hasonlóan a *hajadon* esetében is nagymértékű jelentésszűkülés történt. A Czuczor–Fogarasi szótár alapján jelentése 'eredetileg, kinek fejét hajon kívül egyéb nem fűdi, kinek sem süvege, sem fejkötője nincsen. (...)', azaz kezdetben mindkét nemre vonatkoztatható volt, de a szótárírók hozzáteszik, hogy 'különösen nőszemélyről mondják, ki még férjhez nem ment, tehát fejkötő alá nem jött. (...) Használtatik főnévül is, s ekkor jelent leányt, szüzet'.

A TESz. első említését 1514-re teszi, s a *haj* főnévhez köti. Eredeti jelentése 'fedetlen fej(ű)', később pedig 'férjhez nem ment' és 'felőtt leány', a SzófSz. szerint 'olyan leány, kinek még nem kötötték be a fejét'. Hasonlóan adja meg jelentését az Értelmező Kéziszótár is: 'nem férjezett', régies és népies szinonimája a *leány*.

A *leány* szavunk igen régi, már a Tihanyi Apátság alapítólevelében is megjelenik (1055), jelentése 'hajadon nő', később 'valakinek nőnemű gyermeke', 'szolgálóleány',

a XIX. századtól pedig 'örömleány', s ezek közül első jelentése tekinthető az eredetinek (TESz.). A CzF.-ben szereplő értelmezése is a szó elsődleges jelentéséhez kapcsolódik: olyan 'nőszemély, ki még soha férjhez nem ment. Ezen értelemben ellentéte: asszony, né, feleség'.

Az utóbb említett szótár (CzF.) szerint egyik származéka a *vén leány*. Ezzel kapcsolatban a *vén* címszónál a következőket találjuk: „Ezen szók között az állatokat és növényeket illetőleg olyféle viszony van, milyen bizonyos testekre nézve az avas és fris között, vagyis a vén szóban a romlás, kopás, ványadás alapfogalma rejlik, gyakran az olesárlás, becsmélés, gúnyos megvetés mellékfogalmával együtt. Vén asszony, vén banya, vén bába, vén kofa, vén leány, vén legény, vén szipa, vén tarattyú, vén troty, vén farkas, vén róka, vén ló, vén szamar, vén dög.” Míg tehát a *leány* jelentése semleges, a 'férjhez nem ment, öreg hajadon' jelentésű *vén leány* (vagy *vénlány*) jelentése már 1862-ra igen erősen pejoratívvá vált. Itt érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy sem az 'idősebb, nőtlen férfi' jelentésű *agglégény*-nek, sem a hasonló jelentésű, de némileg tréfás hangulatú *öreg-* és *vénlegény*-nek sincs olyan negatív konnotációja és stílusértéke, ami mind a *vénlány*, mind pedig a *vénkisasszony* és az aggszűz kifejezésekhez is köthető (CzF., Molnár Csikós 2008: 174). Úgy tűnik, még mindig helytálló J. Soltész Katalin csaknem negyven éve tett megállapítása, hogy „az asszonynevekben tükröződő társadalmi állapot, melyben a feleség a férj függvénye, de ugyanakkor egy bizonyos koron túl lánynak lenni »szégyen«, ma még korántsem meghaladott állapot. Az asszonynév nyelvi értéke nem több, mint ennek a társadalmi állapotnak a tükrözése” (1979: 69).

Az olyan személyt (férfit vagy nőt), akinek nincs vele együtt élő hozzátartozója, nevezhetjük *egyedülálló*-nak is (ÉrtSz., ÉKsz.), ilyen értelemben szinonimája a *magános*, *egyedül élő*, *társtalan*, *elvált*, *özvegy*, ellentéte pedig a *családos*, *házas*, *férjezett* és a *nős* (ÉrtSz.). A Nagyszótár tovább pontosítja a kifejezés meghatározását: 'olyan (személy), aki nincs házastársi, élettársi stb. kapcsolatban (és nem eltartott), magányos, társtalan, ill. magára hagyott (személy)'.

Ezekhez a kifejezésekhez képest a *független* semleges, értékítéletet nem közvetítő megnevezésnek tartható (ÉKsz.), bár jelentése korábban nem is elsősorban családi állapotra, hanem státusra utal: 'szabad akarátú, önállású, ki némely szorosabb társadalmi vagy hivatali viszonyok által nincs lekötve, tetteiben akadályozva; külső felelőségektől ment' (CzF.), és néha a *szabad* kifejezést is használják tréfásan a kötöttségtől mentes, független személyre (Molnár Csikós 2008: 175).

Mindezek a definíciók erősen magukkal hozzák a hiány kifejezését (vö. *egyedül élő*, *egyedülálló*, *nincs hozzátartozója*, *társtalan*, *magány[os]*, *magára hagyott* stb.). Ha az esetleges egyéb szinonimákat is (*társtalan*, *férjeztelen*, *nem férjezett*) melléjük tesszük, akkor az elnevezések morfológiai struktúrája (fosztóképzős alak, illetve tagadósós kifejezés) még inkább érzékelteti az így megnevezettekkel kapcsolatos vélt vagy valós hiányt.

Ugyanez a jelentéselem (valaminek a hiánya) jelenik meg a *facér* értelmezéskor: a német eredetű szó elsődleges jelentése munkanélküli (SzófSz.) és állástalan (ÉKsz.),

emberre vonatkoztatva 'olyan, aki épp szabad' vagy 'magányos, egyedülálló' (ÉKsz.), esetleg 'pár nélküli' (Wikiszótár). Nyelvjárási adatai kifejezetten negatív jelentéseket hordoznak: 'furcsa', 'hitvány, haszontalan', nőre vagy lányra vonatkozóan pedig Magyarország egyes helyein 'romlott, erkölcstelen' értelemben használatos (ÚMTsz.).

Új (egyelőre csak online szótárban szereplő) kifejezés az egyedülállókra a *szingli*. Etimológiáját tekintve ez a jövevényszó az angol *single*-ből származik, s bár az elnevezés eredetileg elsősorban egyedülálló nőkre vonatkozott (köszönhetően azoknak a filmeknek és regényeknek, melyekben szingliként először nők jelentek meg), manapság a szlengben már az egyedülálló, párkapcsolat nélküli személyek (férfiak és nők) általános elnevezésévé vált (Wikiszótár). A kifejezést nyelvészeti megközelítésben, divatszóként értelmezve Molnár Csikós László vizsgálta (2008: 174–175). Megfigyelései szerint ez a bizalmas stílusminősítésű szó elsősorban nőkre vonatkozik, s szerinte „különösebben nagy szükség nem volt az átvételre, ugyanis több olyan szava is van nyelvünknek, amely hasonló jelentést fejez ki” (2008: 175).

Utasi Ágnes szerint szociológiai szempontból a szingli csoportspecifikus tulajdonságai a következők: olyan nőtlen / hajadon fiatal, aki hivatalosan állandó párkapcsolat nélkül él, életkora magasabb az átlagos házasságkötési kornál (azaz harmincas-negyvenes éveiben jár), magasan képzett, a munkaerőpiacon többnyire piacképesebb, s kedvező jövedelme birtokában jórészt relatíve igényes fogyasztó (Utasi 2004: 65). Mint látjuk, a szingliség kritériumai nem elsősorban a biológiai vagy társadalmi nemhez, illetve a kapcsolati státuszhoz kapcsolódnak, sokkal inkább az életmóddal és egyéb, életvitelhez kapcsolódó tulajdonságokkal írhatók le.

1.3. A továbbiakban kifejezetten a női nevekhez kapcsolódó nyelvészeti terminológiát tekintem át, hozzájuk kapcsolva az egyes, házasságkötéskor hivatalosan is választható névformákat.

Ahogy a bevezetésben már utaltunk rá, az *asszonynev* terminust 2004-ben felváltotta a *házassági név* szakszó. Mivel azonban ez férfi és női névre is vonatkoztatható volt, hogy egyértelmű legyen, mikor használják nőkre, kialakult a *nőket jelölő házassági név* elnevezés is (Fercsik 2008: 345).

Az *asszonynev* szinonimájaként néha a *női név* terminus is megjelenik, bár legtöbbször a női nevet tágabban értelmezve minden nőket megnevező névfajtát ide sorolnak (nőket megnevező családnevet, ragadványnevet, keresztnévet, becenevet, és ide tartoznak a vizsgálatunkban szereplő asszonynevek is) (Fercsik 2008: 342).

A 2004-es családjogi törvény módosítása azonban nemcsak az *asszonynev* – *házassági név*, hanem a *leánykori név* – *születési név* párok kialakulását is hozta, hiszen ettől kezdve a férfiak házasságkötés előtti nevét is nyilván kellett tartani, s emiatt volt szükséges ennek a gendersemleges, összefoglaló értelmű névtípusnak a kialakítása, mert (bár volt ilyen elképzelés, de) a *leánykori név* mellé nem vezették be a *legénykori név* megnevezést is (Farkas 2003a: 137–138).

Többször említettük már a *tipikus asszonynév* kifejezést. Ez a terminus azokat az asszonynévformákat jelöli, melyekből a *-né* képző miatt egyértelműen tudunk következtetni a nő házas voltára. Ezek közül nagyon tipikus a férj teljes neve + *-né* képzővel létrehozott alak (*Kis Józsefné*) (ezt prototipikusnak is nevezik), és a *Kis Józsefné Nagy Mária*-forma. Az 1974-es törvényváltoztatásig csak ez a két névtípus volt választható házasságkötésükkor a nők számára (amellett, hogy változatlan formában megtartották leánykori nevüket, ami viszont kevésbé volt gyakori).

1974-ben hivatalosan is választhatóvá vált egy új (asszonynévképzős, tehát tipikus) asszonynévforma (a *Kisné Nagy Mária*), mely az előzőekhez hasonlóan egyértelműen utalt a családi állapotra. Ez a névtípus tekinthető kompromisszumosnak is, mert a családi állapot jelölése mellett meghagyta a nő megszólíthatóságának lehetőségét is. Ugyancsak ebben az évben nyílt először törvény adta lehetőség arra, hogy az eddigi egyetlen nem tipikus névalak (a házasságkötés után is megtartott leánykori név) mellett a feleség felvegye a férje családnevét asszonynévképző nélkül (*Kis Mária*). Ezt választva a nő számára minden bizonnyal a megszólíthatóság, a keresztnévvel való azonosíthatóság élvezett előnyt a házassági viszony kifejezésének igényével szemben.

A kevésbé tipikus, mellérendelő családneveket tartalmazó házassági nevek a 2004-es jogszabály-változtatás óta választhatók: ez esetben a feleség és a férj családnevét összekapcsolhatják kétféle sorrendben is (*Kis-Nagy Mária*, *Nagy-Kis Mária*). Ez a névtípus csak sejtetni engedi a férfi vagy női névvisező házas voltát, de nem nyújt egyértelmű információt róla.

Fercsik Erzsébet áttekintése alapján (2013) a házassági nevek típusait az 1. táblázatban foglalhatjuk össze:

FELVEHETŐ NÉVFORMÁK			
	tipikus	nem tipikus	kevésbé tipikus
1895–1952	<i>Kis Józsefné</i> (prototipikus) <i>Kis Józsefné Nagy Mária</i>		
1953–1973	<i>Kis Józsefné</i> <i>Kis Józsefné Nagy Mária</i>	<i>Nagy Mária</i>	
1974–2003	<i>Kis Józsefné</i> <i>Kis Józsefné Nagy Mária</i> <i>Kisné Nagy Mária</i> (kompromisszumos)	<i>Nagy Mária</i> <i>Kis Mária</i>	
2004–	<i>Kis Józsefné</i> <i>Kis Józsefné Nagy Mária</i> <i>Kisné Nagy Mária</i>	<i>Nagy Mária</i> <i>Kis Mária</i> *	<i>Kis-Nagy Mária</i> * <i>Nagy-Kis Mária</i> *

1. táblázat: A házassági nevek típusai korszakonként

Az egyes korszakokban folyamatosan bővült a választható és asszony- (később házassági) névként viselhető névfajták száma. A férfiak számára azonban csak a táblázatban csillaggal jelölt nem tipikus és kevésbé tipikus nevek választhatók (hivatalosan azok is csak 2004-től kezdve viselhetők).

A prototipikusnak nevezett asszonynévre az első adatok a Felső-Tisza vidékén a kései ómagyar korból (1376: *paphwyiacabne*, 1377: *Palnewelg*) (N. Fodor 2010: 35), míg Erdélyből a XVI. századból származnak: 1558: *Bwday Zabo Janosne*, 1568: *zabo gazparnenak*, *Kodory Gasparnetol* (B. Gergely 1993: 118–25). Bár az asszonynévképzős házassági névformák igen régi, nagy hagyományú alakok, a régiségben a mai lehetőségeknél lényegesen több variációban éltek, mint manapság, s ezek a formák sokkal nagyobb teret hagytak a nő megszólíthatóságának, keresztnévvel való megnevezésének, mint a későbbiek, sőt esetleg lehetőséget adtak az asszony társadalmi státuszának kifejezésére is. Bár az asszonynévformák a XVI. század második felétől egyidejű változatokként élnek egymás mellett, használatuk köre és gyakorisága különbségeket mutat.

A már említett prototipikus változat mellett Erdélyben például egyidejűleg éltek az alábbi nőket jelölő névformák:

a) *felesége* (vagy vele szinonim) szóval alakult formák, pl. 1578: *Lazlo boldisar ... felesege*, *Juliana azzonj*, 1572: *Almadi Ilonasszony Zekeny llyes Uramnak Hazas tarsa*, 1682: *Nemzetes Szamosfalvi Mikola Sigmond Wr(am) özvegye Arva Kamuthi Susanna*,

b) *-né* asszonynévképzős formák (sokszor a férj foglalkozását megnevező szóhoz kapcsolva a képzőt), pl. 1600: *Darabosne*, 1726: *Szilagy Lászlóné Szász Kis Anna*, 1590: *Orsiolazzon Istvan Kowachyne felesege*, 1689: *Mihaly Deakne*, 1589: *Gergel kowachne Susannasszony*,

c) a feleség teljes nevének megtartása, pl. 1638: *Daroczy Kattasszony*, 1791: *Csipkés Borka*,

d) a férj családneve + feleség keresztnéve variáció, pl. 1688: *Fazakas Kata* (B. Gergely 1993: 119–124). Érdekes ez utóbbi típus kapcsán jelezni, hogy a férjezettségre utaló nyelvi elem nélkül, azaz a felesége kiegészítés vagy a *-né* képző nélkül, csak a saját teljes nevükön szereplő nőkről nehéz eldönteni, hogy férjezett asszonyokként vagy hajadon leányként említik-e őket. Fercsik boszorkányperekhez kapcsolódó okiratokban található adatok alapján azt feltételezi, hogy ezt a névformát nemcsak hajadonok, hanem férjezett nők megnevezésére is használták, bár valószínűbbnek tartja, hogy ezzel a kombinációval elsősorban hajadonokat jelöltek (Fercsik 2003: 120).

A *-né* asszonynévképzős formák az asszonyok leggyakoribb és a legáltalánosabb megnevezési módjai voltak a XVI–XIX. századi Erdélyben: B. Gergely vizsgált adatainak 51%-át ez a típus teszi ki. Ennél is többet mond azonban az, hogy minden társadalmi rétegben viselték, mindenfajta közléshelyzetben és használati helyzetben megtalálható, a hivatalos nyelvhasználatban a vallomástevők névformájaként ugyanúgy feltűnik, mint a legkötetlenebb beszédben. Említő- és szólítónév funkcióban egyaránt használatos

volt, az utóbbi esetben kiegészülhet a tiszteletadó *asszony*, *asszonyom* szóval, illetve társadalmi rangjelzőkkel (*nemes*, *baronissza*, *gróf* stb.).

A névtípus magas presztízisére és státuszjelölő funkciójára utal, hogy a még a XVI. században is gyakran egynevű férfiak (kovácsok, deákok, papok, bírók, zsellérek, cigányok) feleségei is felveszik a *-né* képzős névformát úgy, hogy a képző a férj foglalkozását jelző szóhoz kapcsolódik hangsúlyozva ezzel is azt a társadalmi helyzetet, amelyhez a feleség férje révén jutott (B. Gergely 1997: 122).

A *-né* képzős alakok is mutattak azonban funkcionális megoszlást. A bonyolult férj teljes neve + *-né* + a feleség teljes neve formát (*Szilagyi Lászlóné Szász Kis Anna*) elsősorban a hivatalos, főként jogi ügyek lebonyolításakor használták. Különösen az olyan esetekben alkalmazták, amelyekben feltétlenül szükség volt az asszony személyének a férjtől való elhatárolására (B. Gergely 1997: 124), s ezt a megállapítást a XVII–XVIII. századi boszorkányperek névadatai is megerősítik (Fercsik 2003: 119).

Hajdú Mihály (2003:745) formailag körülírással azonosításnak nevezi azt a fajta asszonynevet, mely a nő eredeti, lánykori nevéből egyetlen névelemet se használ. A prototipikus asszonynevek második eleme (*Józsefné*, *Istvánné*) sem névtani, sem funkcionális szempontból nem tekinthető tulajdonnévnek, és (kevés kivételtől eltekintve) nem használható sem konkrét személyemlékre, sem azonosításra, sem pedig megkülönböztetésre (J. Soltész 1979: 66). Hozzá kell tennünk, hogy az asszonynevképzős névformákat viselő nőket nemcsak megszólítani körülményes, de nevüket pontosan lefordítani is igen nehéz.²⁴ Néha annyira, hogy J. Soltész Katalin például (1979: 67) magyar nyelvterületen kívül teljesen használhatatlannak tartja ezeket a névformákat.

Vitathatatlan, hogy gyakoriságuk mellett a tipikus (s közöttük főleg a prototipikus) asszonynevképzős formák számos pragmatikai és praktikus problémát is vetnek fel. Ezek közül kiemelve a nők számára egyik legfontosabbat: egyszerre vész el identitásuk alapját jelentő keresztnévük megjelenése a névalakban és a keresztnéven való megszólítás lehetősége, ugyanakkor pedig a nőnek mint önálló entitásnak a léte is megkérdőjeleződik, hiszen felvett nevének információtartalma csak annyi a *Kis Józsefné*-típus esetén, hogy a névviselő nő, férjzett és *Kis József* felesége (esetleg újabban korára is tudunk következtetni, s feltételezhetjük, hogy a név viselője hagyománytisztelő).

2. Házasságinév-választás és identitás összefüggése

Kultúránkban manapság is erős elvárás, hogy a nők házasságkötésük után valahogy változtassák meg a nevüket, kifejezve ezzel is új státusukat, férjükhöz tartozásukat (J. Soltész 1979: 66, Fercsik 2002). A házasságot kötő nők legtöbbször ma is megváltoztatja valamilyen formában a nevét, bár egyre kevésbé érzi fontosnak olyan névforma

²⁴ Az asszonynevek fordítási lehetőségeiről részletesebben l. Takács–Várnai 2002: 185.

választását, melyből (a feleségnévképző miatt) egyértelműen kiderülne házas volta: egyre divatosabbak a kompromisszumos névformák (Fercsik 2013: 378–379). Ezzel kapcsolatban veti fel Kegyesné Szekeres Erika (2015: 234), hogy vajon a házasságkötés utáni névváltoztatás egyértelműen a nő identitásának megváltozását jelenti-e, vagy csupán a társadalmi elváráshoz igazodásnak vagyunk tanúi.

Érdekes erről a kérdésről első kézből, a nevet használóktól véleményeket szerezni. Kegyesné egy neten hosszú ideig zajló, sok hozzászólót megmozgató vitát elemzett (2015: 238), melyben azt a kérdést vették fel, hogyan hat a házassági név a viselőjére új neve, megváltozik-e felvételét követően a személyisége, máshogyan fogják-e kezelni, vagy esetleg manapság már nem is tulajdonítanak ennek nagy jelentőséget az emberek. A válaszolók véleménye egyértelmű volt: a hozzászólók egyöntetűen le akarták beszélni a kérdezőt leendő férje nevének felvételéről. A névváltoztatás ellen leggyakrabban a következő érvek hangoztak el: a modern női identitás egyik jelzésértékű mutatója, hogy a nőnek saját neve van; a férj nevének viselése teljesen elveszi a feleség önállóságát; a feleség házasságon belüli egyenjogúságának jele a születési név megtartása.

A korábbi időszak névhasználati szokásai azonban arra utalnak, hogy (ha nem is mindenkinek, de) a nők egy részének a maiaknál több lehetősége volt szerepeik és személyiségük nevük általi megmutatására. Fábri Anna 19. századi közszerelő nők névhasználatát vizsgálva (1998) arra a következtetésre jutott, hogy a nők által használt, változatos és párhuzamosan használt névalakok valójában az identitás változásának a kifejezőeszközei számukra. Ezeknek a nőknek a negyede közéleti szereplőként férjhezmenetele után is a lánykori nevét használta, és közülük csupán minden tizedik publikált vagy szerepelt asszonynevén. Fábri szerint az is tipikusnak volt mondható, hogy a közéletben ismert nők változtatva használták aktuális szerepüknek megítélésük szerint leginkább megfelelő névformájukat, pl. *Szendrey Júlia* esetében szinte minden névváltozat előfordul (*Szendrey Júlia, Petőfi Sándorné, Petőfiné Szendrey Júlia, Petőfi Júlia, Petőfiné*). Hasonló eredményre jutott Kuser (2018) is a diplomás nők házassági neveit vizsgálva.

A különböző asszonynévformák párhuzamos használata bizonyos területeken manapság is megjelenik, de kisebb súllyal és a korábbtól dominánsan eltérő szerepben. A nőnek férje teljes nevéből képzett asszonynévi alakokkal való említése a bulvársajtóban például egyértelműen negatív konnotációt hordoz.

Bár ahogy láttuk, a lánykori név megtartása a közéleti szerepet vállaló nők esetében gyakori volt, de általában a nők körében viszonylag ritkán jelent csak meg, pl. önállóságukat, szellemi függetlenségüket ezzel is hangsúlyozni kívánó színésznők, tudósok, tanárok, művészasszonyok, korábban pedig büntetőügyek vagy boszorkánysággal vádolt nők körében (l. Kerényi 1997, Fábri 1998, Hajdú 2000, Fercsik 2003). Valószínűleg ennek a többség körében jellemző, kétpólusú névadási lehetőségnek az elensúlyozására alakultak ki és vannak informális használatban az olyan nem hivatalos, személyes interakciókban vagy éppen a konvenciók által kevésbé kötött, internethez

kapcsolódó használat során megjelenő névformák, mint pl. a *Kissné Kati(ka)*, amelyek több teret engednek viselőjük önreprezentációjának árnyalására, személyisége fontosnak tartott részeinek kifejezésére (I. Fercsik 2012: 314–7).

Az asszonynévformák között néhány példával a férj családneve + nő keresztnéve-típus is megjelent már a XVII–XVIII. században is (B. Gergely 2003: 124, Fercsik 2003: 120), ez a kombináció tehát nem modern divatjelenség, és nem is a nyugati szokások „szolgai utánzása” (Kálmán 1996: 73), bár kétségtelen, hogy mai divatjára a külföldi minták is hatással lehettek (azonban ugyanez az újabb kötőjeles névformákról még inkább elmondható, I. Raátz 2007: 169–177). A népnyelvben ma és a régiségben is gyakran helyettesítette a hivatalos névformát (Ördög 1975: 69–72), mégis igen sok támadás érte, egyesek szerint a prototipikus asszonynév és a házasságban is megőrzött születési név minden hátrányát egyesíti (J. Soltész 1979: 69), Kálmán Béla pedig így írt róla: „Noha a törvény megengedi, ez a divat merőben ellenkezik a magyar nyelv szokásaival, haszna nincs, tehát fölösleges” (Kálmán 1996: 74).

Használatát különösen helytelennek tartja a Nyelvművelő kézikönyv. Eszerint ez a forma más nyelvekben helyes, természetes, a magyarban azonban mindenképpen zavart, félreértést okozhat: egyrészt az asszony szempontjából, akinek férjezettsége nevéből nem derül ki, másrészt pedig esetleg ugyanazt a nevet fogja anya és leánya is viselni, s esetükben aligha elképzelhető, hogy a férfiaknál használatos *iffi* és *id*. rövidítést használnák (NyKk. I. *asszony* címszavánál). Összességében magyartalan, idegen hatásra indult névhasználati divatnak tartja, melynek forrása „az ismert, híres, esetleg csupán jól csengő nevű férj nevével való kevésbé rokonszenves hivalkodás” (NyKk. I: 248). A nyolcvanas évek óta egyre gyakoribbá váló használata mögött azonban úgy vélem, nem elsősorban a férj nevének hangsúlyozása, kiemelése, hanem a nők megszólíthatóság iránti igénye áll, létjogosultságát pedig a nevet választók és viselők praktikus, a gördülékeny kommunikációhoz kötődő igényei támasztják alá.

Aggasztónak tartották korábban egy olyan, korábbi előzmények nélkül való *Molnár Anna szül. Nagy*-névforma lehetséges térnyerését, mely egyszerre adott volna lehetőséget a születési név feltüntetésére és a házassági név viselésére is, ám úgy tűnik, ez a nehézkes névalak nem terjedt el. Főleg azért tűnt aggályosnak ennek a formának a terjedése, mert útjában állt „az egyetlen logikus és végleges megoldásnak, az asszonynevek eltörlésének” (J. Soltész 1979: 69). Ezt a kérdést először Hexendorff Edit vetette fel (1963: 431), majd többen is támogatták (Kassai–Nagy–Szende 1972), bár ezt a lépést akkor még maguk is utópisztikusnak vélték.

A prototipikus asszonynevek genderszempontról a tradicionális családmodell nyelvi lenyomataként értékelhetők (Huszár 2009: 94), és használatuk a diplomáciában és jogi szövegekben is számtalan nehézséget okoz. J. Soltész említi *Nagy Józsefné* miniszter külföldi kitüntetése kapcsán, hogy mikor a külföldi sajtóhíreket átvéve itthon is *Nagy Margit*-ként (keresztnévvel) említették, Magyarországon alig tudták őt azonosítani (1979: 67), amikor pedig pár éve *Németh Lászlóné* nemzeti fejlesztési miniszter lett,

a tolmácsok és fordítók igen nehezen találták meg nevének azt a fordítási lehetőségét, mely hünen adta volna vissza eredeti névalakját. A probléma forrása (e névfajta fordítási nehézségein túl) az lehetett, hogy ez az asszonymnévtípus kizárólag a feleségszerep alapján azonosítja viselőjét, de ebben az interpretációban a nő identitása korlátozott, hiszen említésének valamennyi kontextusában feleségszerepben jelenik meg (Kegyessné 2015: 233). A nehézséget a hivatalos helyzetekben/szövegekben elvárt szakember-image és a feleségszerephez köthető házassági néven való említésből fakadó disszonancia okozta.

3. A preferenciavizsgálat és eredményei

A továbbiakban egy 2017 őszén végzett kérdőíves felmérés eredményeit mutatom be. Vizsgálatom legfőbb kérdése az volt, hogy a ma még hajadon, házasságkötés előtt álló nők majdani házasságkötésük után hogyan viselnék nevüket, a változtatásnak milyen motivációi vannak, és mennyiben játszik benne szerepet a lánykori nevük (és ezzel összefüggésben önazonosságuk) megtartásának igénye.

Összesen 101-en válaszoltak a kérdőívemre, a válaszolók nagy részének (69%) életkora 20–24 év között volt. Magyarországon 2013-ban a nők átlagos életkora házasságkötéskor a KSH Népeségstudományi Kutatóintézetének vizsgálata alapján (W7) 32,8 év, vagyis az általam megkérdezett nők még körülbelül 10 évre vannak a házassági névvel kapcsolatos végleges döntéstől.

Vizsgálatom előzményének számít Raátz Judit 2003 őszén végzett kérdőíves vizsgálata (Raátz 2007). A felmérés még az új névviselési lehetőségek bevezetése előtt kereste a választ arra a kérdésre, vajon milyen igény hívta életre az új névalakokat, s 150 házasság előtt álló fiatal (férfi és nő) véleményét tudakolta a változásokról és a saját névpreferenciájukról. Ennek a vizsgálatnak az eredménye igazolta a szerző előfeltevését, mely szerint a leendő házasulók a bevált névformákat részesítik / részesítenék előnyben (elsősorban a *Kisné Nagy Mária* alakot), és az új lehetőségeket sok esetben elutasítják (Raátz 2007: 169). A 10 évvel később általam végzett vizsgálat azonban már éppen ezeknek a korábban újaknak, idegennek érzett névfajtáknak az előretörését mutatja.

a) A hólabda módszerrel végzett vizsgálat első kérdése az volt, hogy a hajadon a ma hivatalosan választható asszonymnévformák közül melyiket választaná.

Az 1996–2003 közötti időszakra vonatkozó országos vizsgálat alapján tudjuk, hogy a 20. század utolsó éveiben kezdődött el a tipikus asszonymnévek háttérbe szorulása és helyettük a nem tipikus névformák előtérbe kerülése. A tipikus kategórián belül a prototipikus alak vesztett többet a népszerűségéből, míg a kompromisszumos névforma kedveltsége fokozatosan nő. A tendencia azt mutatja, hogy ebben az időszakban a házasságot kötő nőknek csökkenő arányban ugyan, de még mindig döntően nagy része fontosnak tartja, hogy családi állapotának megváltozását névviselésével is jelezze,

a vizsgált korszak végén ugyanis az érintett nőknek csupán 4%-a nem módosította házasságkötésekor a lánykori nevét (Fercsik 2013: 376). A 2004-től megjelenő két új kevésbé tipikus házasságinév-forma lassan, de folyamatosan terjed, ezzel párhuzamosan pedig a tipikus (és elsősorban pedig a prototipikus) névforma kedveltsége drasztikusan csökkenni látszik (Fercsik 2013: 377).

Válaszadóim névpreferenciáját a 2. táblázat szemlélteti:

tipikus	<i>Kis Józsefné</i> (prototipikus)	2%	31%
	<i>Kis Józsefné Nagy Mária</i>	1%	
	<i>Kisné Nagy Mária</i> (kompromisszumos)	28%	
nem tipikus	<i>Nagy Mária</i>	13%	26%
	<i>Kis Mária</i>	13%	
kevésbé tipikus	<i>Kis-Nagy Mária</i>	10%	43%
	<i>Nagy-Kis Mária</i>	33%	

2. táblázat: A házassági nevek egyes típusainak aránya a vizsgálat résztvevőinek válasza alapján

Az országos adatokkal egybehangzóan az általam megkérdezetteknek is nagy része azt tervezi, hogy valahogy változtatni fog majd a nevéen, ha férjhez megy – bár a jelenlegi országos 96%-os változtatási aránnyal szemben az általam megkérdezett leendő házasulóknak csak 87%-a tenné ezt. Figyelemreméltó azonban, hogy jelentős részük elsősorban olyan, a férj nevével kialakított mellérendelő családnevet venne fel (*Nagy-Kis Mária* vagy *Kis-Nagy Mária*, összesen 43%), amiből nem lehet egyértelműen házas voltukra következtetni. Hasonló eredményre jutott Edwin D. Lawson, aki 15 nyelv (köztük a magyar) személynévrendszerének sajátosságait (és elsősorban az azokat érintő változásokat) vizsgálta a névtípusok használati körének szempontjából (2016: 169–198), s az asszonynevek kapcsán egyik fontos megfigyelése az lett, hogy a házassági nevek között a kötőjeles formák egyre gyakoribbak (Lawson 2016: 195): úgy tűnik tehát, hogy a magyar nők névválasztási tendenciái szinkronban vannak a nemzetközileg is zajló folyamatokkal.

Adataim alapján a jelenlegi országos tendenciák továbbvitele feltételezhető a jövőben is: a prototipikus asszonynev kis kedveltségű lesz, valószínűleg kevesen választják majd a későbbi házasulandók közül is („Szeretném, ha ugyanaz lenne a nevünk, de nem szeretnék *-né* lenni”, „Azok a névformák, ahol a nő teljesen felveszi a férj nevét vagy *-né*-vel kapcsolja a nevéhez, nekem túlságosan birtoklónak tűnnek. Az utolsó 2 lehetőségből választanék legszívesebben, attól függően, hogy melyik hangzik majd jobban”), sőt a mai hajadonok számára a hosszabb (mindkét házastárs teljes nevét tartalmazó)

kompromisszumos névalak is alig tűnik valószínű választásnak. Akik mégis ezt preferálnák, azok ebben a két család egyesítésének szimbólumát látják.

A két legvonzóbb (a kompromisszumos *Kisné Nagy Mária* és a kevésbé tipikus *Nagy-Kis Mária*) névforma gyakorisága arra utal, hogy a nők valamiképpen szeretnék megtartani teljes nevüket az asszonynévben, de míg előbbi esetében inkább a hagyományhoz kapcsolódáson és érzelmi okokon, addig a kötőjeles névforma esetén a házasságkötés (alternatív formában való) jelzésén van a hangsúly.

Kisné Nagy Mária: „A legtöbb ember tudatában ilyen formában van meg egy férfi és egy nő összetartozása, valamint a családomban is ez a hagyomány”, „Ennek a névhasználatnak köszönhetően látható a családi állapot, de ugyanakkor a saját nevem is megmarad”, „Szerintem ez a hagyományos”, „A saját családnévem nem hagynám el soha, ezt megígérttem az édesapámnak”, „Szeretném megtartani a saját vezetéknevem, mert a családban már nincs fiú utód, tehát nem viszi tovább a nevet”.

Nagy-Kis Mária: „Fontos számomra a saját nevem megtartása, azonban az is, hogy házasság után valami változás történjen”, „Számomra fontos a szülői kötelék megtartása, de emellett szeretném az új család megalakulását is szimbolizálni”, „Kifejezném a házasság kötelékét, mégis egyfajta függetlenséget is jelezne, valamint a családnév iránti tiszteletből is ezt a verziót választanám”.

Nagyon érdekelt, hogy a mellérendelő névtípusok közül miért vonzóbb annyival a nő családnévét előre helyező, hiszen minden harmadik lány azt tervezi, hogy így viseli majd a nevét, míg a fordított sorrend kevésbé vonzó (csak 10-en jelezték, hogy így vennék fel férjük nevét). Ez a (férj családnévét a nő teljes nevéhez illesztő) névforma nem teljesen előzmény nélküli a magyarban: pragmatikai szempontból (kialakulásának motivációját és körülményeit tekintve) a megnevező funkciójú családnevekkel rokonítható (N. Fodor 2010: 82).

Úgy tűnik, hogy akik saját családnévüket vennék a nevek közül előre, ezzel is hangsúlyoznák identitásuk őrzésének fontosságát: „A kötőjeles forma tetszik a legjobban, de megtartanám a saját vezetéknevem az első helyen. Számomra ez jobban kifejezi, hogy egy házasság mellett is megmarad egy feleség saját identitása”, „Leendő férjem nevét mindenképpen fel akarom venni. A kötőjeles forma tetszik a legjobban, viszont a saját nevemet íratnám előre, hiszen az a sajátom”, „A leendő férjem nevével kiterjesztem az identitástudatom, nem pedig lecserélem... Ezt szimbolizálja számomra a nevem fentebbi formára való megváltoztatása”, „Mert mindenképp szeretném megtartani a saját nevem, viszont szeretném a férjem nevét is hozzátenni, ha már összekötjük az életünket”.

A névsorrend az általam megkérdezettek közül némelyek számára a családon belüli dominanciaviszonyokat is tükrözi: „Szeretném, ha a nevemben első helyen szerepelne a férjem neve, ami jelzi, hogy hozzá tartozom, de emellett a saját vezetéknevem megőrzése is fontos számomra. Ez számomra az egyenrangúságot mutatja, ugyanakkor jelzi, hogy a férfi az úr a háznál, mert az ő neve van elől. És szerintem ez fontos.”

Mások számára ez a névforma modernnek („Azért választanám azt a lehetőséget, hogy a férjem családnevéhez kötőjellel kapcsoljam a saját nevemet, mert szerintem így hangzana a legjobban, és eléggé korszerű névformának számít”, „Szeretném a saját családnevemet megtartani, miközben a férjemét is felveszem, de nem a régies *-né* formában, hanem az egyenrangú partnerséget jelölő kötőjellel”) és gyakorinak is számít („Mert ez tetszik a legjobban! Meg mostanában mindenütt ezt látom!”).

Adatközlőim 13%-a nem tervezi, hogy majdani házasságkötése után megváltoztatja a nevét. A nevüket megtartók aránya a nyolcvanas évektől kezdve országosan is enyhén, de fokozatosan nő, ám a válaszolóimtól kapott arány valószínűleg mégis messze felülmúlja a 2004-es adat (4%) és a növekedés feltételezett üteme alapján (Fercsik 2013: 376) a mai helyzetre feltehető. Úgy vélem ezért, hogy valószínűleg e névfajta terén várható a jövőben is a legerőteljesebb bővülés.

A nőket születési nevük megtartására változatos szempontok sarkallják: „Szeretnék önmagam maradni férjhezmenetel után is”, „Megtartanám a saját nevem, mivel a házasságtól még mind a ketten független individuumok maradunk, és számomra ez fontos. Azt elfogadhatónak tartom, hogy a férjem is felveszi a nevem, így jelezve, hogy egy új, független család vagyunk (mind a ketten *Kovács-Nagy XY* lennénk). Azt tudom, hogy a *-né* toldást semmiképp nem használnám, mivel számomra az egy birtokos formát fejez ki, ahol a férfi birtokolja a nőt, ő rendelkezik vele”, „A többi névforma alárendeltséget sugall, amit én nem szeretnék egy kapcsolatban sem”, „Mert ez a nevem, hozzám tartozik. A férjem sem fogja felvenni az én nevemet, nem értem, nekem miért kellene felvennem az övét”.

Azt gondolhatnánk, hogy a válaszolók a férj családnevének felvételét (a családnév cseréjével) is hasonló érzelmi okokkal magyarázzák, ám adatközlőink ez esetben elsősorban praktikus, pragmatikus okokat soroltak fel: az így létrehozott név szerintük modern hangzású, rövid, egyszerű lesz.

b) Mikor arra kérdeztem rá, hogy manapság szerintük melyik névformát választják leggyakrabban, válaszadóim a *Nagy-Kis Mária* (52%) és a *Kisné Nagy Mária* (29%) asszonyneveket említették, ám még a tipikus és prototipikus nevek választásának is nagyobb esélyt adtak (*Kis Józsefné*: 4%, *Kis Józsefné Nagy Mária*: 4%), mint a lánykori név megtartásának. Ezt igen kevesen gondolták gyakorinak, sőt jellemzően erősen alábecsülték, holott az 1980-as évektől kezdve, de főleg az ezredforduló óta folyamatosan növekszik a lánykori nevüket megtartó nők aránya (l. Fercsik 2007: 164–165).

Úgy tűnik, hogy a mai elvárások és szokások (házasságkötés után a nőnek nevével is jeleznie kell férjzett voltát) és a nők tervei között jelentős a különbség: a hajadonok egy része (13%) ugyanis nem kíván majd semmilyen módon változtatni a lánykori nevén házasságkötése után sem, ám ma még a valóságosnál jóval szórványosabbnak gondolja ezt a jelenséget (1%). Ez alapján is úgy tűnik, a név házasságkötéskor való szinte általános megváltoztatását manapság nem annyira a nők identitásjelölő igénye,

inkább a vélt vagy valós elváráshoz való idomulás vágya hívja elő. Bár az „új élet – új szerep – új név” hármasa a mai nők számára már nem tűnik szervesen összetartozónak, névviselésük általában mégsem egyéni döntésükön, inkább társadalmi és családi nyomáson alapul (Kegyese 2015: 241).

c) Kíváncsi voltam arra is, a válaszolók saját családjukban jellemzően melyik asszonynevformával találkoztak: rákérdeztem ezért az édesanyjuk által viselt névre is, mely az egy generációval azelőtti névhasználati divatot vagy szokásokat tükrözi. Eredményeimet a 3. táblázatban foglaltam össze:

		a lányok tervezett névválasztása	édesanyjuk neve
tipikus	<i>Kis Józsefné</i>	2%	42%
	<i>Kis Józsefné Nagy Mária</i>	1%	19%
	<i>Kisné Nagy Mária</i>	28%	24%
nem tipikus	<i>Nagy Mária</i>	13%	10%
	<i>Kis Mária</i>	13%	5%
kevésbé tipikus	<i>Kis-Nagy Mária</i>	10%	–
	<i>Nagy-Kis Mária</i>	33%	–

3. táblázat: A válaszolók által preferált és az édesanyjuk által viselt asszonynevformák összevetése

Az előző generációban úgy tűnik, még erősebb volt a külső vagy belső igény a névváltoztatásra a házasságkötés kapcsán: a válaszolók közül csak 10 jelezte azt, hogy édesanyja a születési nevét viseli, de ez a magas szám valószínűleg részben a felbomlott házasságok utáni (visszaállított) eredeti névállapotot tükrözi. Kiemelendő a tipikus asszonynevek igen magas aránya (85%), a kevésbé tipikus formák hiánya (hiszen ezek csak 2004 utáni házasságkötéskor voltak választhatók), s a nem tipikus *Kis Mária*-forma ritka használata (5%).

d) Az utolsó három kérdés azzal volt kapcsolatos, hogy van-e információjuk a férfiak lehetőségeiről a házasságinév-választással kapcsolatban. Raátz Judit korábbi vizsgálata is azt mutatta, hogy a nők a férfiak névváltoztatását nem igénylik, sőt elutasítják (2003-ban a női válaszadóknak még csaknem 90%-a mondta azt, hogy nem javasolná a névváltoztatást a férjének) (Raátz 2007: 174). Bár a saját vizsgálatomban részt vevő hajadonok háromnegyede hallott már arról, hogy a férj is megváltoztathatja házasságkötéskor a nevét, de csak a lányok 45%-a nyilatkozott egyértelműen úgy, hogy

nem szeretné, ha leendő férje is megváltoztatná ez alkalommal a nevét. Ez jelentős változásnak tekinthető, még akkor is, ha hozzájuk vesszük azokat is, akik rábíznák a férfit a döntést (39%).

101 válaszadóm közül csak 4 írta azt, hogy fontos lenne neki, hogy férje is vegye fel az ő nevét, vagy alakítsanak ki mindkettejük nevéből új névalakot. Úgy tűnik, egyelőre csak kevés nő érez arra igényt, hogy férjével létrehozott új családját mindkettejük nevéből létrehozott (valóban közös) névvel jelezzék, ezt szimbolizálандó elegendőnek érzik saját nevük megváltoztatását.

4. Névdivattal, névhasználati preferenciákkal kapcsolatos változásokat és tendenciákat előre jelezni igen nehéz feladat, még akkor is, ha az aktuális szokások és szinkron kutatások eredményei alapján egyértelműnek tűnik a változások iránya. Különösen sok szempont figyelembevételét igényli az asszonynévhasználati szokások változásainak előrejelzése, hiszen e névtípus kiválasztását számtalan (gyakran a kutatók számára sem feltárható) ok (életkor, iskolázottság, lakóhely, a leendő férj – egyelőre feltehetően – nem ismert családneve, annak hangzása, egyéni ízlés stb.) befolyásolja majd. Azért vállalkoztam mégis erre a vizsgálatra, mert olyan irányokat, preferenciákat látok kirajzolódni a házassági nevek választását illetően, amit más típusú nevekéhez képest pontosabban megközelíthetőnek és leírhatóknak tartok.

Vizsgálatom alapján úgy vélem, joggal feltételezhetjük az asszonynévhasználat terén az országos adatok alapján jelenleg megfogalmazható tendenciák (l. Fericsik 2013) továbbvitelét. Ezek közül a legfontosabb, hogy a tipikus (és köztük főleg a prototipikus) asszonynévformák lassú ütemben, de folyamatos szorulnak vissza a kevésbé tipikus formák javára; a 2004-ben bevezetett névformák ismertsége és kedveltsége folyamatosan nő; továbbá egyre emelkedik azok száma, akik semmilyen formában nem kívánják nevük által jelezni családi állapotukat, s adatközlőim preferenciái a tendencia további markáns bővülésére utalnak a jövőben is. A jelenlegi asszonynévformák változatossága viszont, úgy vélem, már lehetőséget ad a nőnek arra, hogy ne egyszerűen csak házas voltát jelezze általa, hanem (pl. a mellérendelő szerkezetű asszonynevek esetén a névsorrend megválasztásával) neve által tudatosan utaljon értékrendjének egyéb prioritásaira is.

[Takács Judit 2018. Nők megnevezése és névhasználata gendernyelvészeti szempontból. Egy preferenciavizsgálat tanulságai. *Performa* 7.]

Oktatásnyelvészet

A tulajdonnevek témaköréhez kapcsolódó onomasztikai feladatok a 3–6. osztályos anyanyelvi taneszközökben

„A fiatalabb korosztály számára tudományunknak két fontos motivációja van. Az egyik az interdiszciplinaritása, a másik maga a tudomány tárgya, azaz a *név* és a vele kapcsolatos névkultúra” – csaknem negyed évszázada fogalmazott így Fercsik Erzsébet (1999: 311) a tanítási órán megjelenő névtani ismeretekről. A tulajdonnév és a hozzá kapcsolódó ismeretek valóban érdekes témáját jelenthetik az anyanyelvi órának, mely a jelenlegi taneszközökben dominánsan a szófajtani tananyagrészekhez kötődik. Alsó tagozatban 3. és 4. osztályban az *Élőlények, tárgyak, gondolati dolgok neve* témakör kapcsán jelennek meg a tulajdonnévtípusok, felső tagozatban pedig a névtudományi ismeretek a szófajtanhoz kapcsolódva jelentkeznek a 6. osztály anyanyelvi tananyagában (Kerettanterv 2020). Bár az anyanyelvi tankönyvekben szinte minden évfolyamon sok tulajdonnevet tartalmazó vagy tulajdonnévre vonatkozó feladatot találunk – Kecskés (2018: 19) az általa vizsgált újgenerációs felső tagozatos és középiskolai taneszközökben ezek arányát évfolyamtól függően min. 10, max. 26% közé teszi –, ám ezekben a tulajdonnév gyakran csak helyesírási vagy morfológiai ismeretek hordozója, onomasztikai ismeret ritkán kapcsolódik hozzá.

Kutatásom fontos előzményét jelenti Fercsik (1999) új anyanyelvi tankönyvcsaládra vonatkozó elemzése, melyben kiváló példát mutat a névtani ismeretek egyes tananyagrészekbe való integrálására és a kapcsolódó onomasztikai feladatokra. Gasparics (2017) a 3–6. osztályos anyanyelvi tankönyveket vizsgálta meg a névtani ismeretek megjelenése szempontjából, s a névtani ismeretek tanítóképzésben való oktatásának fontossága mellett érvelt, hiszen ezek az ismeretek nemcsak az általános iskola felső tagozatában, de már a tanítók által vezetett 3. és 4. évfolyamon is megjelennek, Kecskés Judit (2018) pedig egy újabb, ún. újgenerációs tankönyvcsalád 5–12. osztályra vonatkozó kötetének elemzését végezte el a névtani ismeretek megjelenése szempontjából, s magam is az általa kialakított feladattipológiát használok vizsgálatomban.

Tanulmányomban annak a három általános iskolai évfolyamnak a névtani tananyagrészekhez kapcsolódó feladatait tekintem át, amelynek anyanyelvi tantervében nevesítve is megjelennek a tulajdonnevekkel kapcsolatos ismeretek, az egyéb tankönyvi szövegeket csak akkor vizsgálom, ha abban névtani ismeretanyagot túl kapcsolódó feladat is megjelenik. Jelen tanulmányban céloom a vizsgált évfolyamok anyanyelvi feladatainak elemzése abból a szempontból, hogy ezek mennyire tekinthetők onomasztikainak, azaz tulajdonnévre vagy névtani műveletekre vonatkozóknak.

1. A névtani ismeretek megjelenése, helye a vizsgált évfolyamok tantervében és tananyagában

A közoktatásban a tulajdonnévi ismeretek tananyagként a szófajtanhoz kapcsolódóan jelennek meg. Alsó tagozat 3–4. osztályában az *Élőlények, tárgyak, gondolati dolgok neve* témakört 20 órában javasolja a Kerettanterv 2020 (52–53) feldolgozni. A cél a nevelési-oktatási szakasz végére az, hogy a tanuló felismerje, jelentésük alapján csoportosítsa, illetve önállóan vagy segítséggel leírja az élőlények, tárgyak, gondolati dolgok nevét; kis kezdőbetűvel írja a több hasonló élőlény, tárgy vagy gondolati dolog nevét; a személyneveket, állatneveket és a lakóhelyhez kötődő egyszerű egyelemű helyneveket pedig nagy kezdőbetűvel írja le. A megismerendő fogalmak a következők: élőlények neve, tárgyak neve, gondolati dolgok neve, több hasonló név, saját név, személynév, állatnév, helynév, intézménynév, címek neve.

A tulajdonnevekkel kapcsolatos ismeretek felső tagozatban is a szófajtanhoz kapcsolódnak, a tulajdonnév ekkor a főnév egyik alcsoportjaként jelenik meg (1. Kerettanterv 2020: 9). Az elsajátítandó ismereteket így tárgyalja a Kerettanterv az 5–6. osztályos anyanyelvi tananyagrésztörzsanyagának VIII. részéhez kapcsolódóan: *Szófajok a nagyobb nyelvi egységekben: a mondatokban és a szövegben. A szófajokhoz kapcsolódó helyesírási, nyelvhelyességi, szövegalkotási, szövegértési tudnivalók.* A tanterv szerint 6. osztályban a fő névtípusokon (személy- és helynevek, továbbá intézménynevek, címek, díjak neve és helyesírásuk) kívül megismerendők az állatnevek, égitestek, márkanevek csoportja és az említett névtípusok helyesírásának kérdései is.

2. A feladattípusok bemutatása

Kecskés Judit szerint (2018) a diákok onomasztikai ismereteinek feltárása szempontjából nemcsak a hiányok feltérképezése, hanem a tankönyvcsaládokban megjelenő névtani ismeretek jellegzetességeinek bemutatása is lényeges, s e szempontokat szem előtt tartva elemezte és csoportosította Kecskés az ún. újgenerációs anyanyelvi tankönyvcsalád névtani ismeretekhez kapcsolódó részeit és feladattípusait (2018, az általa elemzett tankönyveket l. 2018: 25). Mivel a tanulmányomban egy névtípus oktatási kérdései kapcsán magam is erre törekszem, a továbbiakban az általa kialakított tipológiát (2018: 17–18) használom, s a következőkben az általa meghatározott feladattípusokat mutatom be.

A) Onomasztikai feladat: valamely névfajtára és/vagy a névtani kutatások egyik alpműveletére irányul. Névtani alpművelet pl. a névgyakoriságra, néveredetre, névadási motivációra, névízlésre, névhasználati szokásokra, a névtípusok funkcionális, stilisztikai, morfológiai és rendszertani vizsgálataira vonatkozó művelet. A feladattípusra az egyik 4. osztályos tankönyvből emelek ki személynevekre vonatkozó példát:

Tk. 4.b 26/2.²⁵

- a) Írd le a nevedet az alábbiak szerint! Családnév – keresztnév – becenév. Melyiket mikor használod?
- b) Hogyan illik bemutatkozni? Játsszátok el, hogyan mutatkoznátok be egy felnőttnek az iskolában és egy idegen gyerekeknek a játszótéren!

B) Tulajdonnévre vonatkozó ismereteket bővítő feladat: a leírásban csak névegyeddel megjelölt valamely névtípusra irányul; a fókuszában nem szükségszerűen névtani alapismeret áll, de tulajdonnéven végezzük el (mint a betűrendbe sorolást), pl.:

Mf. 4.a 18/1/a

- a) Olvasd el, és sorold betűrendbe írásban az alábbi tulajdonneveket!
Mátra, Debrecen, Szeged, Balaton, Mecsek, Tisza, Aggtelek, Duna, Pécs, Esztergom

C) Tulajdonneve(ke)t tartalmazó feladat: a feladat fókuszában nem valamely névtípus, névegyed vagy névtani alaplételem áll, de tartalmaz tulajdonnévként azonosítható nyelvi egységet, pl.:

Tk. 6.c 22/1

- Emeljétek ki hangsúllyal a cselekvés helyét, idejét vagy eszközét a következő mondat értelmező felolvasásával!
Pista minden este telefonon küldött üzenetet Esztinek.

3. A névtani témakörhöz kapcsolódó onomasztikai feladatok elemzése

3.1. A továbbiakban két 3. (Tk. 3.a, Mf. 3.a, Tk. 3.b), két 4. osztályos (Tk. 4.a, Mf. 4.a, Tk. 4.b, Mf. 4.b) és három 6. osztályos tankönyvcsalád (Tk. 6.a, Mf. 6.a, Tk. 6.b, Mf. 6.b, Tk. 6.c, Mf. 6.c) névtani fejezeteinek feladattípusait elemeztem. Kifejezetten a névtani témakörök feladatait vizsgáltam meg azzal a céllal, hogy képet kapjak az onomasztikai ismeretek átadását segítő feladatok mennyiségéről és jellegzetességeiről. Az egyes feladattípusokat csak példákkal szemléltetem, a kvantitatív elemzést a 3.2. pontban közölt táblázat tartalmazza.

A vizsgált alsó tagozatos tankönyvekben az onomasztikai feladatok elsősorban a névtípológiára, a nevek kategorizációjára vonatkoznak, pl.:

²⁵ A továbbiakban alkalmazott rövidítések feloldása a következő: Tk. = tankönyv., Mf. = munkafüzet, számmal az évfolyamot adom meg. A feladatok esetében a lapszámot, a feladat számát és esetleg a feladatrész alpontját tüntetem még fel, pl. Tk. 3.a 45/7/a.

Tk. 3.a 42/3/a

a) Kit vagy mit jelölnek az alábbi tulajdonnevek? Keress közös jellemzőt rájuk soronként, majd folytasd a sort!

*András, Tamara, Bendegúz, Orsolya, Cecília, Kovács Péter
Lóri, Kormos, Cirmi, Lord, Pumpi, Csöpi, Tappancs
Sopron, Hegyalja utca, Erzsébet híd, Mátra, Afrika, Sió-csatorna
Tejút, Fiastyúk, Nap, Merkúr, Hold, Plútó, Föld
Madách Színház, Pénzügyminisztérium, Würtz Ádám Általános Iskola
Piroska és a farkas, A hét kecskegida, Kacor király, A kis gömböc*

Tk. 3.a 43/4.

Milyen termék jut eszedbe az alábbi mondatok személyneveiről?

*Henry Ford autógyárának szalagjáról 1903-ban gördült le az első személygépkocsi.
Suzuki úr személyesen látogatta meg magyarországi autógyárát.*

b) Egy termék saját neve is tulajdonnév. Írd le a kedvenc csokimárkádat és fogkrém-márkádat a füzetedbe!

Tk. 4.a 22/1.

Játsszunk! Figyeljétek meg az alábbi mondatokban a tulajdonneveket!

A szüleim a Dunán szokták nézni a híradót.

Nyáron sok a látnivaló a Dunán.

Jó filmet láttam hétvégén a Mátrában.

A Mátrában volt a legfinomabb a percc.

Ez a hal a Tiszában él.

A Szaharát miért csak tizenkét éven felüliek nézhetik meg?

a) Milyen szót tudnátok hozzátenni a mondatokban lévő tulajdonnevekhez, hogy a jelentésük egyértelmű legyen?

b) Beszéljétek meg, milyen esetekben nem hiányoznak a köznevek a tulajdonnevek után!

Kiemelkedően sok onomasztikai feladatot tartalmaz a *Nyelvtan és helyesírás 4.* című tankönyv (Tk. 4.b, 5 db) és munkafüzet (Mf. 4.b, 8 db) (ezekből példákat l. alább).

Tk. 4.b 26/3.

a) A magyar családnevek eredete igen változatos. Gyűjtsetek családneveket az alábbiak szerint!

Mesterségre utaló (*Esztergályos*)

Tulajdonságokat kifejező (*Fekete*)

Földrajzi nevekből származó (*Füredi*)

Hangszerek nevéből származó (*Lantos*)

Nép nevéből eredő (*Orosz*)

b) Folytassátok a gyűjtést! Keressetek másféle eredetű tulajdonneveket is!

Mf. 4.b 26/2.

a) Csoportosítsátok az osztályotokba járó gyerekek családnevét eredetük szerint!

b) Gyűjtsetek családneveket az alábbiak szerint!

Idegen szóból származó:

Keresztnévből származó:

Növény nevéből származó:

Népnévből származó:

Viszonyításképp az újgenerációs 4.-es könyvcsalád (Tk. és Mf. 4.a) tankönyvében és munkafüzetében csupán 2–2 onomasztikai feladatot találunk, a többi a tulajdonnévre vonatkozó ismereteket bővítő feladat közül kerül ki.

Onomasztikai feladat azonban nemcsak a személynevekhez kapcsolódhat (Mf. 6.b 13/2.), hanem a binominák másik típusához, az állatnevekhez (Tk. 6.c 63/1) vagy a tárgynevekhez (Mf. 6.c 49/2/b), ritkábban a márkanevekhez is (Mf. 6.c 48/2).

Mf. 6.b 13/2.

Írd le a keresztnéved jelentését! (Ladó János Utónévkönyve vagy az internet segít.)

Tk. 6.c 63/1.

Párosítsd össze, melyik tipikus név melyik állathoz tartozhat!

ló	<i>Cézár</i>
kutya	<i>Pityuka</i>
macska	<i>Riska</i>
papagáj	<i>Szilaj</i>
tehén	<i>Cirmos</i>

Mf. 6.c 48/2.

Találjatok ki jól csengő márkanevet a következő termékeknek! Versenyezzetek, kié lett a legjobb! A termékek: cukorka, városi hátizsák, mobiltelefon.

Különösen kreatívak, minden névtípust felidéznek, s ezért akár összefoglalásként is használhatók azok a 6. évfolyamon megjelenő komplex feladatok (Mf. 6.c 49/2/a, Tk. 6.a 60/2), melyekben egy város vagy ország hely- és intézményneveit kell a diákoknak létrehozniuk. E feladatok által a tanulók nemcsak a név használatát és helyesírását, hanem a névválasztás és névadás aktusának szempontjait is megismerhetik, illetve létrehozhatnak tipikus és kevésbé tipikus névegyedeket is.

Mf. 6.c 49/2.

- a) Terveztétek meg a jövő városát! Milyen utcák, terek, intézmények lesznek benne? Hogyan neveznétek el őket?
- b) Találjatok ki különleges, a mindennapi életet segítő tárgyakat (kételtű autó, sugógép, oktatógép stb.)! Adjatok nevet az új találmányoknak!

Tk. 6.a 60/2.

Készítsétek el egy nagy csomagolópapírra Kölyökország térképét! Legyenek benne hegyek, folyók, alföldek, városok, falvak stb.! Nevezétek is meg a földrajzi helyeket!

A 6.c tankönyvben kiváló szemelvényeket találunk többek között a személynevek kialakulásáról, a történelmi ragadványnevekről és az apellativizáció jelenségéről (71):

Nyelvünk története során időnként előfordul, hogy köznévből tulajdonnév, tulajdonnévből pedig köznév válik. A nyelvi változás természetes dolog, olyan lassú folyamat, hogy a beszélők alig-alig veszik észre. Vezetékneveink közül a *Kis*, *Varga*, *Kovács*, *Arany* köznevekből váltak tulajdonnevekké, de például a *röntgen*, az *attila*, a *zserbó* vagy a *szendvics* esetében éppen fordítva történt. Köznevek szülehetnek személynevekből, erre voltak példák az előző szavak, de földrajzi nevekből vagy történelmi események elnevezéseiből is.

Ezekhez a névtani érdekességekhez azonban feladat, gyűjtőmunka nem kapcsolódik, holott ahogy a fentebbi szemelvényben az apellativizáció kapcsán utalás is van rá, egy zajló, folyamatban lévő nyelvi változásról van szó, ezért a nyelv folyamatos változásának bemutatására, felismertetésére kiválóan alkalmas lenne ez a jelenség. Ezzel ellentétesen jár el a 6.b tankönyv, melyben a főnévvel kapcsolatos ismeretek részösszefoglalásakor utalnak (ajánlott tananyagként), azonban szemelvény vagy kapcsolódó feladat nélkül a következő jelenségekre: tulajdonnevek köznevesülése; köznevek tulajdonnévvé válása; történelmi ragadványnevek (Tk. 6.b 35).

Jól kihasználják a tulajdonnevekhez kapcsolódó kutatás lehetőségét a 6.a tankönyv szerzői mind a személynevek (58), mind a helynevek (60) kapcsán. Ezek a feladatok lehetőséget nyújtanak arra, hogy a diákok megismerjék a *néveredet*, *etimológia* és *népetimológia* fogalmakat, illetve azokat a szakszerű forrásokat, amelyekből néveredetre vonatkozó pontos információkat lehet szerezni:

Több olyan családnév van, amely eredetileg viselője származására utalt. Ilyen például az *Oláh*, *Polyák*, *Rácz*, *Szász*, *Tóth* név. Nézz utána, melyik utal lengyel, német, román, szerb, szlovák származásra! Bizonyára ismersz *Varga*, *Kádár*, *Molnár*, *Kolompár* nevű embereket. Kutass utána, hogy milyen régi foglalkozást

takarnak ezek a nevek! Tudod-e, milyen tulajdonságra utal a gyakori *Balog*, *Balogh* vezetéknev?

A nevek eredete

Találj ki a következő földrajzi helyek valamelyikéhez „eredetmondát”, vagy kutass utána, honnan eredhet a neve! Tarts belőle az osztálynak kiselőadást úgy, hogy nem mondd meg, hogy valós vagy kitalált a történeted. Az ő dolguk megtippelni. Keress még hasonlóan beszédes vagy vicces földrajzi neveket! *Bodrogköz*, *Békás-szoros*, *Zengő*, *Sárvár*, *Kékes*, *Sebes-Körös*, *Jászárokszállás*, *Békásmegyér*

3.2. A névtani tananyagrészek célja, hogy a tanulók megismerjék a tulajdonnevek típusait, kialakulásukat, használatuk körülményeit és lehetőségeit. Ezt a diszciplináris tudást a három feladattípus közül Kecskés szerint (2018: 21) csak az onomasztikai típusú képes átadni, hiszen e feladatok irányulnak névtani műveletekre (pl. a névadás és -használat körülményeire stb.), továbbá ezek közvetítik a tudományterület terminusait (névtípusok elnevezése, névadási lehetőségek, szabályok, névgyakoriság, eredet, köznévvé válás stb.).

Kecskés egy teljes tankönyvcsalád összes feladatát átvizsgálva (2018: 19) az onomasztikai feladatok arányát 1–3% közé teszi (legnagyobb arányban, 3,12%-ban a 12. évfolyamon fordultak elő, a 6. évfolyamon az onomasztikai jellegűek aránya 2,8%). Logikusnak tűnik, hogy azokban a fejezetekben, melyeknek célja kifejezetten névtani ismeretek átadása, az onomasztikai feladatok lényegesen nagyobb arányával találkozunk majd. Az alábbiakban összegeztem, hogy a névtani fejezetekben a feladattípusok milyen számban és arányban jelennek meg. Eredményeimet az 1. táblázat szemlélteti.

évf.	témakör	feladatok száma (Tk. + Mf., A–C típus)	onomasztikai feladatok száma	az onomasztikai feladatok aránya a témakörön belül
3.	Közös és saját nevek	29	4	14%
4.	A tulajdonnév fajtái	135	17	13%
6.	A tulajdonnevek csoportjai (6.a) A főnév fajtái (6.b) A tulajdonnevek fajtái (6.c)	124	18	14,5%

1. táblázat: A feladattípusok megoszlása a vizsgált témakörök esetén

Vizsgálatom azt mutatja, hogy az onomasztikai feladatok még a névtani anyagrészekben is kis arányban jelentkeznek (13–14,5%). E témakör esetében is kimagaslóan gyakori a tulajdonnévre vonatkozó ismeretet bővítő (B típus) és a tulajdonnevet tartalmazó feladattípus (C típus), ám legtöbbször ezek is a tulajdonnevek közszavaktól való elkülönítésére fókuszálnak, a lejegyzésükre (nagy kezdőbetűs írásmód) és helyesírásukra (főleg képzővel ellátott alakjaik helyesírására) vonatkozó szabályokat adják át, a következő (3.-os és 4.-es tankönyvekből vett) gyakran ismétlődő felszólításokkal: Figyeld meg a helyesírását!, Ügyelj a helyesírásra!, Írd le helyesen!, Alkoss szabályt írásban! Alkosd meg a szabályt!

4. A vizsgált 3 évfolyam 7 tankönyvcsaládjának tulajdonnevekhez kapcsolódó feladatai legnagyobb részben tulajdonnévre vonatkozó ismereteket közvetítő feladatok, elemzésem azt mutatja, hogy még a névtani témakörök esetében sem dominál az onomasztikai feladattípus. A megjelenő onomasztikai jellegű feladatok azonban a vizsgált tankönyvcsaládok esetében tematikailag igen jól épülnek egymásra: míg a 3. évfolyamon elsősorban a névtípusokat mutatják be, a 4. évfolyamon már erre épülően etimológiai és névhasználati, a 6. évfolyamon pedig már pragmatikai ismeretek is megjelennek.

Nem egyetlen azonban a feladattípuson belül az egyes névkategóriákkal kapcsolatos ismeretek megjelenése: néhány komplex, több névtípust felölelő, előbbieken már bemutatott példától eltekintve az onomasztikai feladatok elsősorban a fő névtípusokhoz, a személy- és helynevekhez kapcsolódó ismeretekre koncentrálnak, az intézménynevek, tárgynevek vagy márkanevek például csak igen ritkán jelennek meg ebben a feladattípusban (ez utóbbiról l. Takács 2022). Bár az egyéni vagy csoportos kutatómunka feltétlenül támogatandó, előfordul (pl. a keresztnévek etimológiájához kapcsolódóan), hogy a kutatáshoz olyan forrást (a Ladó-féle Utónévkönyvet) nevez meg a taneszköz (Mf. 6.b 13/2.), mely már nem tekinthető aktuálisnak, az internetes forráskereséshez pedig nem ad kellő támpontot, holott itt jó lehetőség adódna a névadáshoz és névviseléshez kapcsolódó jogi szabályozásra és a keresztnévkinccs folyamatos bővülésére is felhívni a figyelmet.

A korábbi kutatások (Hoffmann 1994; Raátz 2003; Fercsik 1999; Fercsik–Raátz 1995, 1996; Liszka 1996, 1997; Erdélyi 2003; T. Somogyi 2003; F. Láncz 2016) hangsúlyozták, hogy a tulajdonnevek vizsgálata nemcsak interdiszciplináris szemléletet követel, de a főnévnek ez a különleges típusa kiválóan alkalmas az alaktani, helyesírási, jelentéstani, stilisztikai vizsgálatokba való bevonásra is. Erdélyi (2015: 67) azt is kiemelte, hogy a tulajdonnevek ezen kívül a névkultúra iránti fogékonyság kialakítására, illetve a nyelvi illem szabályainak érzékeltetésére is alkalmasak. Vizsgálataim azonban azt mutatják, hogy bár a lehetőség adott a tulajdonnév által a nyelvészeti részterületek összekapcsolására, a névtani témakörök feldolgozása során nagyon csekély valódi onomasztikai információt kapnak a tanulók, ismereteik nagy részét azok köznevektől való elkülönítése,

a névkategóriák tipizálása, illetve felismerése, de legfőképpen az egyes típusok helyesírásának gyakorlati kérdései teszik ki. A névtani témakörök tanítása során a névkultúra, a nyelvi illem, a névadási lehetőségek, a névhasználati szabályok megismerése, azaz a feladatok tanulsága alapján a nevekhez kapcsolódó valóban onomasztikai jellegű ismeretek erősen háttérbe szorultak.

[Takács Judit 2022. A tulajdonnevek témaköréhez kapcsolódó onomasztikai feladatok a 3–6. osztályos anyanyelvi taneszközökben. *IrKa Könyvek 2. Tanulmányok a magyartanítás módszertanáról. Olvasatok és módszerek.* 67–77.]

Névtan és drámapedagógia: hogyan tanítsunk névtani ismereteket?²⁶

1. Bevezetés

A tulajdonnevekkel kapcsolatos ismeretek oktatása mind az általános, mind pedig a középiskolákban sajátos helyzetben van: ez a téma elsősorban az anyanyelvórák részeként, ám indirekt módon jelenik meg, s bár a tananyaghoz kapcsolódóan számos helyen megjelen(het)nek a tulajdonnevek, e téma megismertetésére a tanmenetekben nincs elkülönítve óra.

Tanulmányunkban a hangsúlyt arra helyezzük, hogy bemutassuk, hogyan segítik a drámapedagógia módszerei az anyanyelvórán a tulajdonnevekkel kapcsolatos ismeretek átadását, majd az órák menetébe könnyen beilleszthető gyakorlatokat közlünk, végül pedig egy foglalkozástervet mutatunk be. A gyakorlatok a tanulmány szövegébe illesztve, a tanítási dráma terve pedig a tanulmány végén, mellékletben szerepel.

2. A névtan tantervbe emeléséről

Kecskés Judit (2018: 13) utal rá, hogy „azok a kutatások (Raátz 1994, Liszka 1997, Fercsik 1999, Gelegonyáné Katona 2015, F. Lánicz 2016, Zántó 2018), amelyek rávilágítanak arra, hogy az általános és középiskolás diákok onomasztikai tájékozottsága mennyire hiányos, szükségessé, az új nemzeti alaptanterv tervezési folyamata pedig lehetővé teheti számunkra a névtan újrapozicionálását a közoktatásban”. Bár tapasztalataink szerint mind az akarat, mind pedig a lehetőség megvan a tulajdonnevek alaposabb megismertetésére, az onomasztikai ismeretek és a tulajdonnevekhez fűződő, indirekt módon megjelenő tudnivalók tantárgyi integrációja ma is csupán a neveknek a nyelvtanórák egyes témaköreihez való illesztését, esetleg az egyes névtípusoknak a nyelvtani feladatokban példaanyagként való szerepeltetését jelenti (l. pl. Hoffmann 1994, Raátz 1994, 1995, 2003, Fercsik–Raátz 1995, 1996, Liszka 1997, Erdélyi 2003, Vörös 2015, F. Lánicz 2016).

A tulajdonnévvel kapcsolatos ismeretek átadásának legfőbb terét az anyanyelvóra nyújtja, amikor is számos témakör kapcsán szóba hozhatók (pl. a névhangulattal kapcsolatban a stilisztika tanítása során, helyesírásuk oktatásakor, jelentéséből a tulajdonnevek jelentése és közszóvá válása kapcsán, s akár a nyelvi változásokat is bemutatathatjuk kifejezetten a személy- vagy helynevekhez kötődően), ám úgy tűnik, maga

²⁶ A Raátz Judittal közösen írt tanulmány átdolgozott változata. Ehelyütt is köszönöm szerzőtársam engedélyét a szöveg átdolgozásához és jelen kötetbe emeléséhez.

a (hagyományosan) frontális, az ismereteket az egyes tárgyakhoz kötő módszer nem megfelelő a tulajdonnévnek, ennek a tipikusan interdiszciplináris jelenségnek a megközelítésére. Ebben nyújt a drámapedagógia oly módon segítséget, hogy a tantárgyi keretek fellazításával egyszerre képes a komplex ismeretátadásra és a kompetenciafejlesztésre.

3. Drámapedagógiai módszerek alkalmazásának előnyei a névtanoktatás során

3.1. A tantárgyi ismeretek átadása drámapedagógiai módszerekkel

A dráma meghatározását Kaposi Lászlótól (2008: 2) idézzük: „A dráma olyan csoportos játéktevékenység, amelynek során képzeletbeli (fiktív) világot építenek fel, ebbe a képzeletbeli világba a résztvevők szereplőként vonódnak be, a fiktív világon belül valós problémákkal találkoznak, s ebből valós tudásra és tapasztalásra tesznek szert.” Igen lényeges tehát az életszerűség: a dráma során a valószerű helyzetek létrehozásán és az abból leszűrhető tapasztalaton van a hangsúly. „Arra törekszem – írja Szauder Erik (1994: 130) –, hogy az osztály megtanuljon döntéseket hozni, problémát látni, megérteni a döntések következményeit, illetve a döntések következtében rájuk háruló újabb és újabb elvárásokat” (idézi Novák 2016: 44–45).

A drámapedagógia módszereinek iskolai körülmények között való alkalmazása nem előzmények nélküli: elemeit többek között a Waldorf- és a Jenaplan-pedagógia is használja, s bár elsősorban az irodalom- (vö. pl. Tölgyessy 2009, Eck 2015) és a történelemoktatás (BacsKay–Knausz 2001, Szajkó 2008) során használatos, e módszerek eredményességét az anyanyelv- és korai idegennyelv-tanítás, az ének-zene, sőt a matematika- és az informatikaoktatás kapcsán is kiemelik (Eck 2016: 102–106). Bár a dráma bevonásának lehetősége széles körű, általánosságban mégis így ír róla Novák Géza Máté (2016: 44): „A hazai oktatási gyakorlat még mindig nem aknázza ki kellően a dráma problémaközpontú tanulást segítő eljárásait, nem fordít elegendő figyelmet a drámapedagógia tanulásméleti alapjaira. A napi pedagógiai praxis mellett számos hazai és nemzetközi projekt eredménye igazolja, hogy drámával hatékonyabban közvetíthetünk tudásanyagot, tantárgyi tartalmakat, oldhatunk meg iskolai konfliktusokat. A pedagógiai alkalmazások sikerei egyrészt a drámatanári kompetenciákon, másrészt a stratégiák, a munkamódok és a dramatikus munkaformák helyes megválasztásán múlnak.”

A drámapedagógia céljai összecsengenek a Nemzeti alaptanterv kívánalmaival: a cselekvő, élményközpontú tanulást helyezik előtérbe, és változatos, sokszínű tevékenységformákon alapulnak. A névtani ismeretek – a terület interdiszciplináris jellegénél fogva – különösen alkalmasak a dráma módszereivel való megközelítésre, hiszen ezáltal megszüntethető a téma oktatásának indirekt jellege, szétaprózottsága, és lehetőség van általa a kompetenciák fejlesztésének azon módjára, mely „több kompetencia egymásba fonódására” épül – újra csak összhangban a Nemzeti alaptanterv által elvártakkal (Kecskés 2018: 14).

A jól összeállított drámapedagógiai módszereken alapuló névtani foglalkozások során minden hagyományos eszközzel átadott neveket érintő ismeret megjelenhet: a gyakorlatok és foglalkozások során a diákok megismerik a tulajdonnevek legfőbb fajtáit, érintik az egyes névtípusok helyesírásával kapcsolatos tudnivalókat, szóba kerülhetnek tulajdonnevekkel kapcsolatos kommunikációs, esetleg stilisztikai és pragmatikai ismeretek.

Nagy előnye e módszer bevonásának, hogy általa ráébredhetjük a diákokat arra, hogy az egyes tantárgyakhoz kapcsolódó ismereteik összefüggenek egymással, és szervesen kötődnek mindennapi életükhöz is. Az osztálytermi dráma ugyanis „a tudást szociális közegben vizsgálja, valós vagy fiktív szociális helyzetek köré szerveződve felfedezi, és vizsgálat tárgyává teszi a tanulók által elsajátítandó tárgyi ismereteket, fogalmakat és készségeket” (Szauder 1996, idézi Novák 2016: 45). Emiatt egy-egy drámafoglalkozás névadási aktusai és névhasználata alkalmával a diákok valószerű helyzetekbe kerülnek: megtapasztalhatják névkompetenciájukat (azt a képességet, hogy képesek felismerni, teremteni vagy a szituációnak, célnak és megnevezettnek megfelelő nevet alkalmazni), felismerhetik környezetük jellemző tulajdonnévtípusait (pl. család-, kereszt-, ragadvány-, intézmény- vagy márkaneveit), azok prototipikus vagy ritkább névegyedeit, a nevek stilisztikai jellemzőit.

Ezeket túl azonban olyan fogalmak és ismeretek is megélhetővé, kézzelfoghatóvá válnak a dráma segítségével, melyeket nemcsak a hagyományos, frontális oktatási módszerekkel, de kiscsoportos vagy kooperatív munkán alapuló technikákkal is nehezen tudunk átadhatóvá tenni. A foglalkozás során a diákok egy névközösséggé, azaz sajátos szabályok szerint működő névhasználói csoporttá válnak, és a névadási aktusok során ráébrednek az analógia és a névmodellek működésére. Tudatosulhat továbbá bennük a hasonló elemek osztályozásának módja, azaz a kategorizáció működése, ráébredhetnek a sztereotíp névhasználat és a névsztereotípiák hátterére, illetve a névadás és névválasztás szociális és kulturális meghatározottságára.

Lényeges, hogy a dráma szellemében a diákok ezeket a jelenségeket megtapasztalják, megélik, és ennek révén tanulják meg, ne pedig újabb, tanórán elsajátítandó fogalomként ismertessük meg velük. Fontos ezért hangsúlyozni, hogy a foglalkozást vezető tanár feladata a rámutatás ezekre a jelenségekre, és nem pedig a definíciószerű meghatározásuk.

3.2. A drámafoglalkozások készség- és személyiségfejlesztő hatása

A tantárgyi ismeretek átadásán túl lényeges a drámafoglalkozások (a diszciplináris ismeretek átadásával egyforma súlyúnak tartott) készség- és személyiségfejlesztő hatását is kiemelni. E jellegzetességük miatt a drámafoglalkozások (s köztük a névtan tanítására is alkalmas drámapedagógiai gyakorlatok is) sok esetben mutatnak átfedést a kommunikációs készségfejlesztést célzó feladatokkal, hiszen céljuk részben azonos.

A hasonlóság azon a téren is megjelenik, hogy mindkettő sok esetben jár(hat) a hagyományos óravezetés (órakeretek) felbomlásával, átalakulásával (Fábián–Singer 2009). Egy komplex drámafoglalkozás megtervezéséhez és levezetéséhez ugyanis

a szaktudáson és gyakorlaton kívül a hagyományos módszerekhez képest több idő is kell. A tanítási dráma pl. általában kétszer 45, a szakértői pedig optimális esetben négyszer 45 percet kíván, s ez messze túlmutat azokon a lehetőségeken, amit (bár több témakörhöz is kapcsolva) lehetővé tesz a kerettanterv (vö. Kecskés 2018: 14–15).

A kommunikációs készségfejlesztést célzó feladatok tanórai lehetőségeit Fábrián Györgyi és Singer Péter (2009) az alábbiakban rendszerezte: a) kommunikációs helyzetek alakítása, b) a kommunikációs önismeret javítása, c) kommunikációs stratégiák, d) beszédfejlesztés, e) extralingvisztikai eszközök használata, f) a formalizált kommunikáció fejlesztése, g) a mediális kommunikáció, h) a célkategóriák megfelelő alakítása. A felsorolt lehetőségek mindegyike megjelenhet a drámafoglalkozás során is, ezért a foglalkozás a tantárgyi ismeretek átadásán túl egyben a kompetenciafejlesztés hatékony eszköze is lehet. A tanulói kommunikáció dráma nyújtotta fejlesztési lehetőségeit Raátz Judit (2019) foglalta részletesen össze, s nyújtott példát a különböző fejlesztési célú gyakorlatokra.

A dráma nagy előnye azonban a hagyományos, kommunikációs készségek fejlesztését célzó módszerekkel szemben, hogy segítségével elsősorban a kommunikatív kompetencia (l. Szőke-Milinte 2012, H-Tomesz 2018) hagyományos módszerekkel nehezen elérhető komponenseinek terén mutatkozik változás. Elsősorban a diákok énképe, motivációi, szociális készségei (szándék, figyelem, részvétel, empátia, attitűd, együttműködési és problémamegoldó készség) (vö. Spencer–McClelland–Spencer 1994) terén érhető el a foglalkozások során jelentős fejlődés.

A drámának erre a szociális és társas készségek terén megnyilvánuló fejlesztő hatására Eck Júlia is utalt (2016: 93), mikor felidézte a nemzetközi DICE-projekt (Drama Improves Lisbon Key Competences in Education) eredményeit. A dráma hatását a liszaboni nyolc kulcskompetencia közül öt (anyanyelvi kommunikáció; a tanulás tanulása; személyközi, interkulturális és szociális kompetenciák, állampolgári kompetencia; vállalkozói kompetencia, kulturális kifejezőkészség) esetében vizsgálták, s a kutatás bebizonyította, hogy a dráma objektíven mérhető, 22 pontban összefoglalható, szignifikáns fejlesztő hatást gyakorol a vizsgált kulcskompetenciákra (DICE 2010: 37–53). Azt mondhatjuk tehát, hogy a névtani témájú drámafoglalkozások során nemcsak a tantárgyi ismeretek átadására, hanem a személyiségfejlesztésre is komplexebb lehetőségek nyílnak, mint a hagyományos módszerekkel vezetett órák során.

4. Névtani témájú gyakorlatok és foglalkozásterv

A dramatikus tevékenységeket Takács Gábor (2008: 32) Gavin Bolton osztályozása alapján a következőképpen sorolta fel: a) gyakorlatok, b) dramatikus játékok, c) színházi forma, d) tanítási (komplex) dráma, e) szakértői dráma, f) színházi nevelési program. Az alábbiakban a névtani ismereteket fókuszba állító gyakorlatokra, illetve tanítási drámára mutatunk példát.

4.1. Gyakorlatok

Bár a dráma fejlesztő hatása jobban érvényesül a komplex foglalkozások során, a tanórákon jó megoldást jelent a rövidebb időigényű gyakorlatok bevonása, melyek egy-egy (nevekhez is kapcsolható) tananyagrész felvezetéseként szolgálhatnak. Mindig szerepel valamilyen tevékenységet meghatározó instrukció bennük, és egyértelmű szabályok kötik a résztvevőket. A formájuk többször ismételhető, a tartalmi rész nem. Előnyük, hogy rövid idő alatt lezárhatók, és céljuk erősen kapcsolható a feldolgozandó tananyag-részhez (Takács 2008: 33).

A gyakorlatok közül elsősorban a helyzetgyakorlatok kapcsolhatók erősen a névtanhoz, a szabályjátékok főleg a csoport ráhangolásakor, az órák felvezetésekor hasznosak. Ez utóbbiak közül sok – ahogy Takács Gábor is megjegyzi (2008: 32) – „közkincs”, azaz egymásnak adják tovább a tanárok, azonban számos drámajátékokból összeállított, nyomtatott formában is elérhető kiadvány is létezik már (közülük csak a leggyakrabban használtakat kiemelve: Kaposi 1993, Gabnai 2008, Eck 2015, Páldiné 2017). Ezek gyakorlatai jórészt kiemelt kompetenciák fejlesztését célozzák meg, vagy egy-egy tantárgyhoz kötődnek, de olyan, mely kifejezetten a nyelvtanórákhoz kapcsolható lenne, s a tulajdonneveket állítaná a fókuszba, tudomásunk szerint még nem készült. A tanároknak ezért – amennyiben a tulajdonneveket drámás gyakorlatok segítségével kívánják tanítani – a meglévők alapján tudnak inspirálódni, ám azokat gyakran át kell alakítaniuk, ki kell egészíteniük, s ez sok esetben idő híján akadályozza a munkát. Az alábbi feladatokkal ezt kívánjuk orvosolni, s velük egy névtani témájú drámagyakorlatokból álló, a későbbiekben online is elérhetővé tehető gyűjteményt szeretnénk megalapozni. A gyakorlatok megalkotásakor több feladatgyűjteményt is használtunk (Ginnis 2007, Kaposi 1993, Raátz 2019, Szajkó 2008). Az egyes gyakorlatok leírásakor a feladat elsődleges célját és használati lehetőségeit, illetve variációit is megadjuk.

Bevezető, ráhangoló feladat lehet akár tanórán, akár egy csoportfoglalkozáson az I. gyakorlat.

I. gyakorlat: *Névkör*

A feladat leírása: Álljanak vagy üljenek a tanulók körbe. A tanár/játékvezető egy labdát vagy egy kicsi tárgyat (plüssállatka stb.) kezdjen el valakinek dobni, és indítsa el a feladatot (néhány lehetséges feladatot lásd alább). A labda megy körbe, és a diákok végzik a gyakorlatot mindaddig, amíg le nem állítjuk a játékot.

a) A kezdő játékos mondja a nevét, majd a következő a saját neve előtt megismétli az előtte elhangzó nevet. A gyakorlat során lehet úgy alakítani a feladatot, hogy mindig csak az utoljára elhangzott utolsó három név kerül megismétlésre (*Márta - Kati - Zoli - Juli; Kati - Zoli - Juli - Éva; Zoli - Juli - Éva - Ági*). De úgy is történhet a feladat végzése, hogy az elhangzó összes nevet meg kell ismételni. Ez a variáció kisebb létszámú csoportok esetében javasolt.

b) Választhat magának mindenki egy fiktív vagy egy idegen nyelvi nevet, és azt kell a fenti módon a játékban megismételni.

c) A kedvenc városa nevét mondja mindenki.

d) Előre meghatározott tulajdonnévfajtaát kell mindenkinek mondania: hegy, utca, tó, tenger, ország, intézmény stb.

e) Egy, a játékvezető által megadott keresztnévhez (pl. *Alfonz*) kötődő asszociációk mondása, ezek ismétlése. A feladat indítása előtt feltétlenül adjunk példát, beszéljük meg, mit jelent a nevekhez fűződő konnotáció, asszociáció!

f) Csak egy adott országhoz, tájegységhez kötődő földrajzi nevek mondása.

A feladat célja: fejleszti az asszociációs készséget, koncentrációt. A feladat alkalmazható ráhangolásként, de bármilyen órán bevezetésként, jól mozgósíthatja a diákok tudását, véleményét.

A készségfejlesztő gyakorlatok közül az alábbiakat javasoljuk:

II. gyakorlat: *Ki vagyok? Mi vagyok?*

A feladat leírása: A tanulók hátára egy lapot tűzünk, amelyen egy név, helyesírási szabály stb. van. Senki nem tudja, hogy mi van a hátán lévő lapra írva. A tanulók elkezdenek sétálni a teremben, és megpróbálják egymástól megtudni, hogy mi lehet a hátukon lévő lapra írva. Ennek több módja lehet:

a) Aki leolvassa a társa hátán lévő lapról a szót, annak kell azt úgy elmagyaráznia, körülírnia, hogy a társa kitalálja azt. Magát a szót nem lehet kimondani.

b) A hátán lévő szót, fogalmat mindenkinek úgy kell kitalálnia, hogy a társának, aki látja a szót, kérdéseket tesz föl, és a kérdések alapján kell rájönnie a megoldásra.

Variációk: A játék jól használható a névtani ismertek bővítésére különböző tantárgyi keretekben. Pl. a gyerekek hátára különböző típusú tulajdonneveket írunk. Amikor már mindenki megfejtette a hátán lévő tulajdonnevet, akkor az azonos típusba tartozók (pl. földrajzi nevek, személynevek, csillagnevek) csoportot alkotnak, és a meglévő tulajdonnevek felhasználásával vázlatot, gondolattérképet készítenek az adott tulajdonnévtípusról, vagy szöveget írnak, hiányos szöveget (magyarázó szöveget, verset, szólást, közmondást, vázlatot stb.) egészítenek ki, eljátszanak egy jelenetet úgy, hogy a játékban a tulajdonnevek szerepeljenek. De a meglévő tulajdonnevek felhasználásával felelettertvet is írhatnak, amely a szóbeli számonkéréskor használható.

A feladat célja: az ismeretek rendezése, felidézése. A feladat használható bevezető órán, motivációként, összefoglaláskor, de még számonkéréskor is.

III. gyakorlat: *Keressük egymást!*

A feladat leírása: Az előző játék variációja, amikor olyan dolgokat írunk és tűzetünk fel a diákok hátára, amelyek egymással valamilyen módon összefüggésben vannak, pl. egy tulajdonnevet és annak a típusát vagy helyesírási szabályát: *Oroszország; földrajzi név, az országneveket mindig egybeírjuk* stb. A feladat az, hogy az összetartozók minél

hamarabb megtalálják egymást. A diákok szétszórtan mozognak a térben zenére, amikor a zene elhallgat, keresnek valakit, akivel kölcsönösen tájékoztatják egymást – természetesen körülírással –, hogy mi van a másik hátán. Ha valaki gyorsan kitalálja, mi szerepel a hátára tűzött papíron, akkor már célirányosan fogja keresni a társait. Amikor megvan a csoport, akkor készítenek egy gondolattérképet, feleletvázlatot, egy jelenetet, amelyben minden kifejezés szerepel.

A feladat célja: az ismeretek rendezése, felidézése. A feladat használható bevezető órán, motivációként, összefoglaláskor, de még számonkéréskor is.

IV. gyakorlat: Forró szék

A feladat leírása: Ennek az ismert és gyakran alkalmazott drámás gyakorlatnak az onomasztika területén is többféle felhasználása lehetséges. A forró székbe ültetett személytől a többiek egy meghatározott témában kérdezhetnek. A témák például az alábbiak lehetnek:

a) Az illető mit tud a saját nevééről, annak eredetéről, a szüleinek a névadási motivációjáról?

b) Mi a véleménye a mai névdivatról?

c) Mit tud a nevek kialakulásáról, hogyan választottak, választanak nevet az emberek?

d) Milyen ismeretei vannak a nevek helyesírásáról?

e) Lehet, hogy a kérdezők kérdés helyett egy tulajdonnévtípust mondanak, és a székben ülőnek arról kell beszélnie.

f) A székben ülő mond egy tulajdonnevet (pl. *Gárdonyi Géza Színház*), és a kérdezőknek az intézménynevekkel kapcsolatban kell kérdéseket föltenniük.

A feladat célja: fejleszti a kérdéstechnikát, az egymásra figyelést, illetve a tényanyag ellenőrzésére is jó gyakorlat lehet.

V. gyakorlat: Asszociációk

A feladat leírása: különböző helyekhez, időhöz kapcsolódó asszociációk, tudás előhívása. A feladat alkalmazható motiváló, bevezető gyakorlatnak.

a) A teremben rajzoljuk föl vagy jelezzük fonallal Magyarország térképét, a két nagy folyót. Kérjük meg a résztvevő diákokat, hogy a vaktérképen álljanak be egy-egy általuk fontos város, domb, folyó, tó helyére. A diákok megnevezik a helyet, majd elmondják, hogy számukra miért fontos, milyen történet kötődik az adott helyhez.

b) Az előző feladatot úgy is megoldhatjuk, hogy az azonos helyre álló tanulók egymásnak mesélik el történetüket, és az egyéni történetekből közösen alkotnak egy történetet, jelenetet stb.

A feladat célja: asszociációk, a szövegalkotás, az egymásra figyelés fejlesztése.

VI. gyakorlat: *Kulcsmondát*

A feladat leírása: Alkossunk csoportokat! Minden csoport húzzon vagy kapjon egy mondatot. A mondat olyan idézet, szólás, közmondás, népi megfigyelés legyen, amelyben szerepel keresztnév.

Pl: *Mérges, mint a Gergely-napi idő.*

Húzza-vonja, mint Gyurka az ajtót.

Sándor-napja ma vagyon, átbillentem a fagyon.

Ha Dorottya szorítja, Zsuzsanna megtágítja.

Könnyű Katát táncba vinni, ha maga is akarja.

Szűz Mária kötényében sem volna jobb dolga.

A feladat célja: különböző, a nevekhez kapcsolódó frazeológiai egységek megismerése, azok használata a kommunikációban. Szövegalkotás, kommunikációs készség fejlesztése.

VII. gyakorlat: *Fórumszínház*

A feladat leírása: Jelöljünk ki egy, a névadással, névválasztással kapcsolatos helyzetet, erre kérjünk föl szereplőket. Pl. a családban arról döntenek, hogy a hamarosan megszületendő kislány neve mi legyen. Itt a kérdést nyitva is hagyhatjuk, de megadhatunk két nevet, amely közül választani kell (pl. a családnév *Kerekes*, a két keresztnév: *Evelina*, *Eszter*). A család tagjai: apa, anya, tizennégy éves fiú és a nagymama az ebédlőasztalnál ülnek, és beszélgetnek, tanácskoznak. Amíg megy a beszélgetés, közben a játékot kívülről figyelők bármikor föltehetik a kezüket, és megállíthatják a játékot, és instrukciót adhatnak a szereplőknek, hogy hogyan viselkedjenek, pl. az apa legyen határozottabb, az anya legyen kétségbeesett, a nagyobb fiú legyen közömbös, a nagymama erőszakosabb stb.

Variációk:

a) Egy telefonbeszélgetés során egy anyuka igyekszik meggyőzni azt a nyelvészt, aki a nevek jóváhagyásával foglalkozik, hogy javasolják bejegyzésre a *Kócos* nevet kislányuknak.

b) Egy településrész, utca elnevezéséről vitatkoznak a helyi névbizottságban. Adhatunk meg névötleteket is, pl. *Malom utca* vagy *Strasbourg út*.

A feladat célja: a vitakultúra, érveléstechnika, kommunikációs készség fejlesztése, a névízlés formálása.

4.2. Gavin Bolton a dramatikus tevékenységek között a tanítási és szakértői drámát is felsorolja (idézi Takács 2008: 32). A tanítási drámáról azt írja Kaposi László (2008: 2), hogy ez „a megértés megváltoztatásának szolgálatába állított dráma”. Takács Gábor (2008: 35) megfogalmazása szerint e drámatípusnak „fő célja változás elérése a dráma által kijelölt témában, a vezérfonalként működő fókusz mentén, az alábbi területek valamelyikén: megértési szint, attitűdök, szerepjátékokra vonatkozó elvárások, szo-

ciális viselkedés, nyelvi tapasztalatok, empátia. (...) Ez a fajta tevékenység általában megbontja a hagyományos iskolai alá-fölérendeltségi viszonyokat, átrendezheti, megváltoztathatja a hagyományos osztálydinamikai helyzetet”. Hangsúlyos a tanár szerepe is: kérdéstechnikájával ugyanis ő biztosíthatja a résztvevők számára a felfedezés örömet, stílusa nyitott (és nem lezáró), nyelvezete felszabadító jellegű, sokszor rejtélyt és talányt sugalló (Takács 2008: 35).

A szakértői dráma a tanítási dráma alkalmazásának komplex, több tanóra alatt, a gyakorlatban általában sorozatok formájában megvalósítható, elsősorban tantárgyi ismeretek átadását, rendszerezését, mélyítését segítő módja (Takács 2008: 35). A tipikus szakértői drámában a résztvevők és a folyamatot irányító tanár egy képzeletbeli, meghatározott célra szerveződő „céget” hoznak létre és kezdenek működtetni. A résztvevők mindvégig a felállított szervezet vagy vállalat munkatársai, szakemberei maradnak. A szakértői játékban a feladatok eszközként szolgálnak, amelyeken keresztül a résztvevők a tanár által kijelölt ismeretterületeket megközelíthetik.

Mivel a tanítási órákon kisebb időigénye miatt elsősorban a tanítási dráma használható (a szakértői drámát főleg szakkörökön, egyéb nem iskolarendszerű foglalkozásokon érdemes használni), egy névtani témájú tanítási dráma tervét dolgoztuk ki. A mellékletben közölt foglalkozástervünk célja a fontosabb tulajdonnévtípusok bemutatása oly módon, hogy a főbb kategóriákat maguk a diákok alakítják ki.

5. Összegzés

Tölgyessy Zsuzsanna (2009) így foglalta össze a felnőttek számára tartott drámás foglalkozásainak tapasztalatait: „az átképzésen résztvevő felnőtt csoport szívesebben vett volna részt hasznosabb stúdiókon: nyelvoktatáson, valuta-pénztárosi képzésen, bármin, ami a munkaerő piacon növelné kompetenciájukat”, illetve „sokuknak gondot okozott maga a játék, úgy érezték, hogy felnőtt létükkel nem összeegyeztethető”.

Úgy vélem, a szerzőnek főleg ez utóbbi megjegyzése sokatmondó: a drámás gyakorlatokat és foglalkozásokat sokan érdekes, de kézzelfogható eredményekkel nem járó játékként fogják fel. E vélekedésekkel szembeállíthatók a DICE-projekt 12 ország 111 különböző tanításiszínház- és drámaprogramjában részt vevő csaknem félezer diákjától származó adatainak vizsgálati eredményei: a drámapedagógia mérhető, szignifikáns eredményeket adó, hasznos eszköz a kezünkben, mely főleg a kompetenciák azon területein (a szociális és társas kompetenciák, problémamegoldás, együttműködési készség és empátia) mutat nagy hatékonyságot, ahol a hagyományos módszerek kevésbé hatékonyak.

Melléklet

Tanítási dráma foglalkozásterv

Csoport: 10–14 éves korosztály

Létszám: 30 fő (ideális létszám: 15–20 fő)

Tér: osztályterem

Időtartam: 90 perc

Kellékek, eszközök: csomagolópapír, A/4-es lapok, filcek, tollak, blu tack, kalap

Tanulási terület: A névtan, a tulajdonnévtípusok megismerése. Személyiségfejlesztés és közösségépítés.

Cél: A tulajdonnévtípusok felismerése, névszociológiához kapcsolódó ismeretek átadása.

Fókusz: Mi az, ami nélkül nem tudunk élni egy városban? A város legfőbb terei, intézményei.

Történetváz, keret: Egyetlen lakosa van már csak az ország eldugott zugában lévő kisvárosnak, a polgármester (=tanár) fiatal betelepülőket toboroz, hogy a lakatlan épületekből álló területeken igényeiknek megfelelően újraépítsék a várost. A betelepülők (a diákok, azaz a városlakók) feladata lesz a város és minden benne lévő dolog (tárgy, épület, intézmény, üzlet) kitalálása, elrendezése, elnevezése.

1. Tanári narráció, közös beszélgetés

A tanár körbe ülteti a diákokat, és arról beszélget velük, milyen városban szeretnének lakni, mi az, ami nélkül nem tudnának élni, milyen vágyaik, elképzeléseik vannak az ideális lakóhellyel kapcsolatban.

2. A tanár szerepben – polgármesterként

A tanár a polgármester szerepét ölti magára, s ezt egy kalappal érzékelteti. Az egész foglalkozás során a kalap lesz a tárgyi jelzése a pedagógusnak arra, ha szerepet vált. A polgármester köszönti az érdeklődőket, akik a felhívására szeretnének a város új lakói lenni. Ismerteti velük, hogy azért toborzott embereket, mert már csak egyedül él a kisvárosban, s az adottságokat, lehetőségeket kihasználva szeretné, ha újraépítenék a várost, mielőtt végleg kihalna, megsemmisülne.

3. Állókép

A tanár azt kéri a tanulóktól, hogy készítsenek egy olyan állóképet, amely jelzi, hogy kik ők a városban.

4. Belső hang

A pedagógus az elkészített állókép tagjainak egyesével megérinti a vállát, s a következő kérdéseket intézi feléjük: hogy hívnak, ki vagy?

5. Gyűlés

A tanár polgármester szerepében gyűlést hív össze, hogy a városlakók megvitassák, pontosan mire is van szükségük a városban (intézmény, üzlet stb.). Arra kéri őket, hogy az elfogadott ötleteket papíron rögzítsék, s emellett azt is gyűjtsék össze, hogy mire van szükség az ötlet megvalósításához. A diákok a városlakók, akik az előző állókép- és belsőhang-konvencióval nevet és szerepet választottak maguknak, ebben a szerepben dolgoznak.

6. Tanári narráció, amelyből kiderül, hogy 1 hónap telt el a gyűlés óta, s a városlakók jelenlegi életébe fogunk bepillantást nyerni.

7. Csoportos improvizáció a kisváros egy napjáról: 5 csoportot alkotunk, s mindegyik a város egy napjának különböző időszakát (reggel, délelőtt, dél, délután, este) mutatja be. Rövid egyeztetés után a csoportok elkezdik játszani, bemutatni ezeket a helyzeteket, életképeket.

8. Gyűlés

A tanár a polgármester szerepében újból gyűlést hív össze, hogy a korábbi alkalommal kitalált ötleteket véglegesítsék, s készítsenek részletes térképet a városról, amelyen minden létesítmény és annak neve is szerepel. Közösén megrajzoljuk a várost, s mindent elrendezünk és elnevezünk rajta. Az elkészült térképet a névbizottság fogja értékelni és jóvá hagyni.

A tanár a polgármester szerepében azt kéri a lakóktól, hogy mindenki egy mondatban foglalja össze a kívánságát, hogy mit vár az ő általa tervezett területen. Azzal zárja a gyűlést és az egész foglalkozást, hogy sikerült elkészíteni a térképet, így befejeződött a munkájuk. A térképvázlatot továbbítani fogja értékelésre a névbizottságnak, és végül megköszöni a városlakók kitartó, odaadó munkáját.

Az elkészült térképen szereplő tulajdonneveket a későbbi órákon akár a szófajtan, akár a szófajok helyesírásának tanításakor föl lehet használni.

A foglalkozáshoz kapcsolódó további feladat lehet, hogy a képzeletbeli városlakók elkészítik a saját profiljukat valamelyik közösségi médiumra. Ezen a nevük, születési helyük, lakhelyük, iskoláik, munkahelyük, családtagjaik, kedvenc állataik neve is szerepeljen.

[Takács Judit – Raátz Judit 2020. Névtan és drámapedagógia: hogyan tanítsunk névtani ismereteket? In: Ludányi Zsófia – Jánk István – Domonkosi Ágnes (szerk.), *A nyelv perspektívái az oktatásban. Válogatás a PeLiKon2018 oktatásnyelvészeti konferencia előadásaiból*. EKE Líceum Kiadó. Eger. 111–124.]

Tulajdonnevek közszoí alakjai – használjuk, de hogyan írjuk?

A tulajdonnevek jelentésének azt a változását, melynek során egy nyelvközösségben egy tulajdonnévként használt elemet közszóként is elkezdnek használni, közszóvá válásnak, apellativizációnak nevezzük. Hajdú Mihály (2003: 77–78) részletesen vizsgálta a jelenséget a tulajdonnevek és a kialakult közszavak oldaláról is. Kiemelte, hogy a változás mögött társadalmi és lélektani okok is állhatnak, és megjegyezte, hogy ez sok nyelvben a helyesírás megváltozásával is jár. Közszóvá válással minden névfajta esetében számolhatunk, a személynevek egyes fajtái (pl. keresztnévek) esetében pedig kifejezetten gyakori ez a jelenség. Az alábbiakban saját kutatásaimra és korábbi vizsgálatokra támaszkodva mutatok be minden magyar névtípus apellativizációjára példákat.

Köznevesülhetnek mitológiai eredetű személynevek (pl. *herkules* 'erős férfi'), keresztnévek (*pali* 'férfi', *maca* 'nő', *fruska* 'fiatal lány', *okostóni* 'okoskodó ember', *nyúlbéla* 'gyáva', *bölcsészbarbi* 'bölcészlány'), családnevek (*kádárkolbász* 'gumibot'), valós vagy mitológiai helynevek (*váciút* 'folyosó a börtönben', *kánaán* 'gazdag vidék, ország'), állatnevek (*blöki* 'kutya'), intézménynevek (*akadémia* 'börtön'), tárgynevek (*kolosszus* 'magas tárgy vagy ember', *szfinx* 'hallgatag, titokzatos ember'), emberi alkotások nevei, pl. márkanevek (*teflon*, *kerozin*, *nejlon*, *plexi*, *linóleum*, *vazelin*, *polár*). A változás ritkán az ún. eseménynevek körében is megjelenik, továbbá érinti a csoportra vonatkozó és az idegen eredetű neveket is (pl. *vilisz* 'ujjatlan trikó, amit Bruce Willis tett divatossá', *bitlisz* 'hosszú hajú személy').

1. A köznevesülés jelentésváltozás, melynek során új, másodlagos jelentéselem jelenik meg az eredeti, tulajdonnévi jelentés mellett. A tulajdonnévi jelentés nagyon ritkán tűnik el, azaz a változás ritkán tekinthető jelentésváltásnak. Erre is van azonban példa: ma már csak kevesen tudják a megy, mint a *lökös/lökös* kifejezést hallva, hogy ebben a *Lőrinc* személynév rövidült, képzős alakjának egyik alakváltozata rejlik. A *lökös*, *fél-lökös* és *tűröm-lökös* jelentése pedig a nyelvjárásokban az *antal*-hoz és az *istók*-hoz hasonlóan 'féleszű, hóbortos, eszelős ember' volt. A jelentés megváltozása az élőnyelvi névhasználathoz kötődik, ezért is találunk a felsoroltak között is igen sok szlengből és köznyelvből származó példát.

A tulajdonnevek helyesírását részletesen szabályozza a AkH.¹², és kitér arra az esetre is, ha köznévvé válva használjuk őket. A 201. pont alapján ilyenkor ezeket kis kezdőbetűvel írjuk, és az egykori tulajdonnév írásmódjától esetleg más tekintetben is eltérünk, pl. *havanna*, *pecsovic*s, *röntgen*; *ferencjóska*, *háryjános*. Az idegen írásmódot magyarossal cserél(het)jük fel, pl. *aszpirin*, *konyak*, *priznic*, *szendvic*s, *termosz*. A szabályzat ugyanitt foglalkozik a tulajdonnevek és a közszók összeforrásából keletkezett összetett szavak helyesírásával is: ezeket kisbetűvel kezdjük, és az alkotóelemeket egybeírjuk, pl.

ádámcsutka, pálfordulás, pullmankocsi, wertheimzár. Az idegen írásmódot ez esetben is gyakran magyarossal váltjuk fel, pl. *dízelmotor; dízelolaj, makadámút, pasztőroltás*.

Ha szemügre vesszük a tulajdonnevek közszoí változatait (l. Hajdú 2003: 77–78), ritkán ugyan, de számolhatunk olyan alakokkal, melyekben minden formai változtatás nélkül használnak egy tulajdonnevet köznévként. Ilyen alakulásmóddal főleg márkanevek közszoí származékai jönnek létre, pl. *jaffa, audi, cellux*, vagy mértékegységek nevei alakulnak, pl. *watt, volt, ohm*. Általában azonban az új közszoí alakon valamilyen hangtani vagy alaktani változást tapasztalunk. Ez néha csak azt jelenti, hogy az idegen nyelvből átvett nevek írásképét a magyar kiejtésnek megfelelően rögzítjük, pl. *Cardigan* > *kardigán*, *Lynch* > *lincs*, *Sandwich* > *szendvics*, néhány esetben szabályos hangváltozást is felfedezhetünk, pl. *Kain* > *kaján*, *Noah* > *noha* ~ *nova*, *Ágoston* > *aggastyán*. Kaphat a szó végződést: leggyakrabban képzőt vagy ritkábban többesjelet, pl. *bélás* 'régi kétforintos', *tamáskodik* 'kétkelkedik', illetve sok tulajdonnevünk összetételben elő- vagy utótagként vált köznévvé, pl. *dobostorta* 'tortafajta', *kandiklára* 'kíváncsiskodó kislány'.

2. A szabályozás egyértelműnek tűnik: a tulajdonnevet nagy kezdőbetűvel, a közszoí (köznévi vagy igei) származékot pedig kis kezdőbetűvel írjuk. Maga a szabályzat is kiemeli azonban, hogy a köznevesülés lassú folyamat, és az írásformák egy ideig ingadoznak a nagy kezdőbetűs, idegenesen írt tulajdonnévi és a kis kezdőbetűs, magyarosan írt közszoí formák között (pl. *facebookozik* ~ *fészbukozik* ~ *fészbukol*). A szabályzat szerint írásmódváltásra csak akkor kerülhet sor, ha „a társadalmi tudatban a köznévvé válás már elég széles körben végbement”. De milyen fogódzóink vannak a már egyértelműen közszoívá (személynevek esetében típusnévvé, márkanevek esetében fajtanévvé) vált tulajdonnevek felismeréséhez?

Az élőnyelvi névhasználat során a kontextus és a tulajdonnévtől eltérő névhasználati sajátságok (pl. összetétel tagjaként való használat) segítik annak felismerését, hogy nem a hagyományos tulajdonnévi jelentést kell a névhez kötnünk. Sok esetben nyújt a szövegtípus is támpontot: a viccekben pl. igen gyakori a személynevek típusnévi használata.

J. Soltész szerint (1959) a közszoívá vált alakok felismerését a képző megléte segíti leginkább, a szerző 1959-ből származó márkanevi példái: *Sidol* > *kiszidoloz*, *Brunolin* > *brunolinozható* (a *Sidol* közismert fémtisztító, a *Brunolin* pedig bútorfényesítő márkaneve volt). Az újabb képzős példák jól mutatják a márkanevek általános jelentésben, termékfajta neveként való használatát, pl. *Hypo* 'fertőtlenítőszer márkaneve' > *hipóz* 'fertőtlenít' (< *hipó* 'erős fertőtlenítő és fehéritő hatású háztartási vegyszer', *Photoshop* 'egy bizonyos) képszerkesztő és képfeldolgozó szoftver' > *fotosop* 'képátalakító szoftver' (általában), (*meg-)**fotosop(p)ol* 'digitális képet módosít'. Képzőt találunk a keresztnéven a *bepaliz* 'becsap, rászed', *istókos* 'bolondos', *antalkodik* 'bolondozik' szlengből és nyelvjárásokból származó alakokban is. Mindegyik felsorolt példára jellemző, hogy

a képző ezekben már a közsói alakhoz kapcsolódott: *hipó* 'fertőtlenítőszer', *fotosop* 'képátalakító szoftver', *pali* 'becsapható, balek', *istók*, illetve *antal* 'bolond'.

Írásban a név magyar kiejtést tükröző írásmódja különíti el a köznévi alakot a tulajdonnévtől (pl. *Baedeker*, *Petsovits*, *Fugger*, *Cola*, *Jeep* > *bédekker*, *pecsovics*, *fukar*, *kóla*, *dzsip*). A hangalak megváltozásán, a magyar kiejtéshez való igazodásán és a kisbetűs írásmódon kívül a márkanevek köznevesülésére (fajtanévi használatára) utaló egyértelmű jelnek tekinthetjük azt is, ha a márkanevi eredetű elemet az árutípus megnevezésére használjuk, pl. *Sony walkman*, *Bosch flex*, *Berlinger Haus termosz*, *Philips diktafon*, *Grundig magnetofon*, *Mattel barbi(e)* (ezekben ugyanis a *Walkman*, *Flex*, *Termos*, *Magnetofon*, *Barbi* eredetileg márkanevek voltak).

[Takács Judit 2022. Tulajdonnevek közsói alakjai – használjuk, de hogyan írjuk? *Édes Anyanyelvünk* XLIV/3: 22–23.]

Források

- BodrSz. = Nagy Géza 1992. *Bodrogközi tájszótár*. Bodrogközi Kastélymúzeum Baráti Köre. Pácin.
- CzF. = Czuczor Gergely – Fogarasi János 1862–1874. *A Magyar Nyelv Szótára*. I–VI. Pest.
- CsnE. = Hajdú Mihály 2010. *Családnevek enciklopédiája. Leggyakoribb mai családneveink*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- DICE – a kocka el van vetve. Kutatási eredmények és ajánlások a tanítási színház és dráma alkalmazásával kapcsolatban. DICE Konzorcium. 2010. http://www.dramanetwork.eu/file/DICE_kutatasi_eredmenyek.pdf
- DVV = Digi- ja väestötietovirasto. Nimipalvelu. <https://verkkopalvelu.vrk.fi/nimipalvelu/>
- ÉKsz. = Juhász József – Szőke István – O. Nagy Gábor – Kovalovszky Miklós (szerk.) 1972. *Magyar értelmező kéziszótár*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- ÉrtSz.+ = Eöry Vilma (szerk.) 2007. *Értelmező szótár +. Értelmezések, példamondatok, szinonimák, ellentétek, szólások, közmondások, nyelvhasználati tanácsok és fogalomköri csoportok*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- ÉrtSz. = Bárczi Géza – Ország László (főszerk.) 1959–1962. *A magyar nyelv értelmező szótára 1–7*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- ESz. = Zaicz Gábor (főszerk.) 2006. *Etimológiai Szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*. A Magyar Nyelv Kézikönyvei XII. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- EWUng. = Benkő, Loránd (Hrsg.) 1993–1995. *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen I–II*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Fazakas István 1991. *Jasszok, zsarók, cafkavágók. Életképek a vagányvilágból, ó- és új argószótár*. Fekete Sas Kiadó, Budapest.
- Fercsik Erzsébet – Raátz Judit 1997. *Hogy hívnak? Könyv a keresztnevekről*. Korona Kiadó. Budapest.
- Fercsik Erzsébet – Raátz Judit 2017. *Keresztnevek. A legfontosabb tudnivalók a leggyakoribb nevekről*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- FTsz. = Imre Samu 1973. *Felsőöri tájszótár*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Grétsy László – Kemény Gábor (szerk.) 2005. *Nyelvművelő Kéziszótár*. 2., javított és bővített kiadás. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Hajdú Zoltán 1999. *Két iskola diákszókincsének vizsgálata*. [Szakdolgozat.] Debrecen.
- Hoffmann Ottó 1996. *Mini-tini szótár. A mai magyar diáknyelv szótára*. Janus Pannonius Tudományegyetem Továbbképző Központ. Pécs.
- Hogymondom = Hogymondom.hu. Online szlengszótár. <https://hogymondom.hu/index.php> (2021. 06. 24.)

- Ittész Nóra (főszerk.) 2016. *A magyar nyelv nagyszótára I–VI*. MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Jakab László 2007. *Finn–magyar diákszótár*. Akadémia Kiadó. Budapest.
- Jenő Sándor – Vető Imre 1900. *A magyar tolvajnyelv és szótára*. Béta Irodalmi Részvénytársaság. Budapest.
- Kabdebó Oszkár 1917. *Pesti jassz-szótár*. Török Ignác Kiadóvállalata. Mezőtúr.
- Kerettanterv 2020 = https://www.oktatas.hu/kozneveles/kerettantervek/2020_nat (2021. 06. 01.)
- Kis Tamás 2015. *Sittesduma. Magyar börtönszlengszótár*. Szlengkutatás 9. Debreceni Egyetemi Kiadó. Debrecen.
- KiskSz. = Markó Imre Lehel 1981. *Kiskanizsai szótár*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- KnE. = Fercsik Erzsébet – Raátz Judit 2009. *Keresztnevek enciklopédiája. A leggyakoribb női és férfinevek*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Kövecses Zoltán 2009. *Magyar szlengszótár*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kövecses Zoltán 2010. *Magyar szlengszótár*. Második, bővített és átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- KS = Kielitoimiston sanakirja 2020. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 35. Helsinki. <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi> (2021. 06. 24.)
- Kulonen, Ulla-Maija (toim.) 2001. *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja II*. 2. painos. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Kun Ákos 2005. *Viccek, humoreszkek, anekdoták I–II*. K. n., h. n. <http://mek.oszk.hu/03500/03556/pdf> (2021. 06. 24.)
- Matijevics Lajos 1972. *A vajdasági magyar diáknyelv*. Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat. Újvidék.
- MNövSz. = Csapody Vera – Priszter Szaniszló 1966. *Magyar növénynevek szótára*. Mezőgazdasági Kiadó. Budapest.
- MNSz² = Oravecz Csaba – Várad Tamás – Sass Bálint 2014. The Hungarian Gigaword Corpus. In: Calzolari, Nicoletta – Choukri, Khalid – Declerck, Thierry – Loftsson, Hrafn – Maegaard, Bente – Mariani, Joseph – Moreno, Asuncion – Odijk, Jan – Piperidis, Stelios (eds.), *Proceedings of Ninth International Conference on Language Resources and Evaluation*. Reykjavik. 1719–23.
- MTsz. = Szinnyei József 1893–1901. *Magyar tájszótár 1–2*. Hornyánszky. Budapest.
- Nyirkos István 2009. *Uusi suomi–unkari–suomi taskusanakirja*. 5., javított kiadás. Werner Söderstöm Oy. Helsinki.
- NyKk. = Grétsy László – Kovalovszky Miklós (szerk.) 1985. *Nyelvművelő kézikönyv I–II*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Oksanen, Sofi 2011. *Sztálin tehenei*. Ford. Pap Éva. Scolar Kiadó. Budapest.
- OrmSz. = Kiss Géza – Keresztes Kálmán 1952. *Ormánsági szótár*. Akadémiai Kiadó. Budapest.

- Papp István 1993. *Finn–magyar szótár*. Akadémia Kiadó. Budapest.
- Parapatics Andrea 2008. *Szlengszótár. A mai magyar szleng 2000 szava és kifejezése fogalomköri szinonimamutatóval*. Az ékesszólás kiskönyvtára 6. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Paunonen, Heikki – Paunonen, Marjatta 2002. *Stadilaisen nimipäiväkirja*. WSOY. Helsinki.
- Paunonen, Heikki 2000. *Tsennaaks Stadii, bonjaaks slangii. Stadin slangin suursanakirja*. WSOY. Helsinki.
- RMCsnSz. = Kázmér Miklós 1993. *Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század*. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest.
- Saarelma, Minna 2007. *Nimi lapselle*. Minerva. Helsinki – Jyväskylä.
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja 2012*. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 30.: Kotimaisten kielten keskus. Helsinki. <http://kaino.kotus.fi/sms>.
- Szabó Edina 2008. *A magyar börtönszleng szótára*. Szlengkutató 5. Kossuth Egyetemi Kiadó. Debrecen.
- SzamSz. = Csúry Bálint 1935–1936. *Szamosháti szótár 1–2*. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest.
- SzegSz. = Bálint Sándor 1957. *Szegedi szótár 1–2*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- SzófSz. = Bárczi Géza (szerk.) 1994. *Magyar szófejtő szótár. 2. kiadás*. Trezor Kiadó. Budapest.
- Szűts László 2008. *Diáksóder 2*. Cédrus Művészeti Alapítvány – Napkút Kiadó. Budapest.
- TESz. = Benkő Loránd (főszerk.) 1967–1976. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Timár György – Fazakas István 2003. *Szleng-szó-szedet*. Fekete Sas Kiadó. Budapest.
- Tsz. = *Magyar tájszótár*. A Magyar Tudós Társaság. Buda. 1838.
- TTP = Tieteen kansallinen termipankki. The Bank of Finnish Terminology in Arts and Sciences. <http://tieteentermipankki.fi/wiki/Termipankki:Etusivu> [2021. 06. 24.]
- ÚMTsz. = B. Lőrinczy Éva (főszerk.) 1979–2010. *Új magyar tájszótár 1–5*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Vörös Éva 1996. *Egzotikus gyümölcsök magyar neveinek történeti-etimológiai szótára*. Debrecen.
- Wikiszótár. URL: <https://hu.wiktionary.org/wiki/Kezd%C5%91lap>
- W1 = A Belügyminisztérium Nyilvántartások vezetéséért felelős helyettes államtitkárságának honlapja. Archív utónév statisztikák. https://nyilvantarto.hu/hu/statisztikak/archiv_utonev-statisztikak (2009-ben születettek listája) (2019. 01. 30.)
- W2 = Arany János nagyobb elbeszélései. Magyar Elektronikus Könyvtár. 1. kötet. Toldi. <https://mek.oszk.hu/00500/00597/html/toldi01.htm> (2022. 05. 30.)
- W3 = A Belügyminisztérium Nyilvántartások vezetéséért felelős helyettes államtitkárságának honlapja. Statisztikák. <https://www.nyilvantarto.hu/hu/statisztikak> (2021. 06. 01.)

- W4 = Digi- ja väestötietovirasto. Nimipalvelu. (Digitális és Demográfiai Információs Hivatal. Nevekhez kapcsolódó szolgáltatások).
<https://verkkopalvelu.vrk.fi/nimipalvelu/> (2021. 06. 01.)
- W5 = Euroopan yhteisöjen virallinen lehti. 2002. 04. 27. (Az Európai Közösség hivatalos lapja)
<https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2002:102:0014:0015:FI:PDF> (2023. 05. 08.)
- W6 = Polgári Törvénykönyv. IV. könyv. Családjog.
<http://ptk2013.hu/uj-ptk-normaszoveg/uj-ptk-iv-konyv-csaladjog/711> (2022. 05. 30.)
- W7 = KSH Népeségtudományi Kutatóintézet honlapja. Átlagos életkor a házasságkötéskor (férfiak/nők).
<http://demografia.hu/hu/tudastar/fogalomtar/65-atlagos-eletkor-a-hazassagkoteskor> (2021. 06. 01.)
- W8 = Digi- ja väestötietovirasto. Lapsen Nimen ilmoittaminen (Digitális és Demográfiai Információs Hivatal. Gyermek nevének bejelentése)
<https://dvv.fi/lapsen-nimen-ilmoittaminen> (2021. 06. 01.)

Elemzett tankönyvek

- Tk. 3.a = Benkőné Nyíró Judit – Dióssyné Nanszák Andrea – Jegesi Krisztina – Kóródi Bence 2017. *Anyanyelv és kommunikáció 3.* Tankönyv. Eszterházy Károly Egyetem Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet. Eger.
- Mf. 3.a = Benkőné Nyíró Judit – Dióssyné Nanszák Andrea – Jegesi Krisztina – Kóródi Bence 2017. *Anyanyelv és kommunikáció 3.* Munkafüzet. Eszterházy Károly Egyetem Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet. Eger.
- Tk. 3.b = Fülöp Mária – Jancsula Vincéné 2022. *Édes anyanyelvem. Nyelvhasználat – szövegalkotás munkatankönyv 3/I.* Oktatási Hivatal. Budapest.
- Tk. 4.a = Benkőné Nyíró Judit – Grófné Salamon Éva – Jegesi Krisztina – Kóródi Bence – Dióssyné Nanszák Andrea 2018. *Anyanyelv és kommunikáció 4. osztályosoknak.* Eszterházy Károly Egyetem Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet. Eger.
- Mf. 4.a = Benkőné Nyíró Judit – Grófné Salamon Éva – Jegesi Krisztina – Kóródi Bence – Dióssyné Nanszák Andrea 2018. *Anyanyelv és kommunikáció munkafüzet 4. osztályosoknak.* Eszterházy Károly Egyetem Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet. Eger.
- Tk. 4.b = Fülöp Mária – Szilágyi Ferencné 2016. *Nyelvtan és helyesírás 4. az általános iskola 4. évfolyama számára.* Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet. Budapest.
- Mf. 4.b = Fülöp Mária – Szilágyi Ferencné 2016. *Nyelvtan és helyesírás munkafüzet 4. az általános iskola 4. évfolyama számára.* Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet. Budapest.
- Tk. 6.a = Baloghné Bíró Mária – Baranyai Katalin – Forró Orsolya 2016. *Magyar nyelv 6.* Eszterházy Károly Egyetem Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet. Eger.
- Mf. 6.a = Baloghné Bíró Mária – Baranyai Katalin 2016. *Magyar nyelv. Munkafüzet 6.* Eszterházy Károly Egyetem Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet. Eger.
- Tk. 6.b = Sápiné dr. Bényei Rita 2021. *Magyar nyelv tankönyv 6.* Oktatási Hivatal. Budapest.
- Mf. 6.b = Sápiné dr. Bényei Rita 2021. *Magyar nyelv munkafüzet 6.* Oktatási Hivatal. Budapest.
- Tk. 6.c = Kóródi Bence 2021. *Magyar nyelv. Tankönyv a 6. évfolyam számára.* Oktatási Hivatal. Budapest.
- Mf. 6.c = Kóródi Bence 2021. *Magyar nyelv. Munkafüzet a 6. évfolyam számára.* Oktatási Hivatal. Budapest.

Irodalom

- Ainiala, Terhi – Pitkänen, Ritva Liisa 2002. Onomastic Research in Finland. *Onomastica Uralica* 2: 81–119.
- Ainiala, Terhi – Saarelma, Minna – Sjöblom, Paula 2008. *Nimistöntutkimuksen perusteet* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Ainiala, Terhi – Saarelma, Minna – Sjöblom, Paula 2012. *Names in focus. An introduction to Finnish onomastics*. Studia Fennica Linguistica 17. Finnish Literature Society. Helsinki.
- AkH.¹² = Magyar Tudományos Akadémia 2015. A magyar helyesírás szabályai. 12. kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest. <https://helyesiras.mta.hu/helyesiras/default/akh12#F6>
- Aldrin, Emilia 2017. Assessing names? Effects of Names-Based Stereotypes on Teachers' Evaluations of Pupils' Texts. *Names* 65: 3–14.
- Allen, Irving Lewis 1983. Personal Names that Became Ethnic Epithets. *Names* 31: 307–317.
- Allport, Gordon W. 1999. *Az előítélet*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Anderson-Clark, Tracy – Green, Raymond – Henley, Tracy 2008. The Relationship Between First Names and Teacher Expectations for Achievement Motivation. *Journal of Language and Social Psychology* 27: 94–99.
- Angyal Emese 2015. Ki a cigány? – Újragondolt elemzés az elsődleges és másodlagos identitás alapján. In: Szívós Péter – Tóth István György (szerk.), *Jól nézünk ki (...?!). Háztartások helyzete a válság után*. TÁRKI Monitor jelentések 2014. TÁRKI. Budapest. 192–197.
- Aronson, Elliot 2001. *A társas lény*. KJK-Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó Kft. Budapest. 12., átdolgozott kiadás. Ford. Erős Ferenc.
- Aronson, Elliot 2008. *A társas lény*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Atkinson, Rita L. – Atkinson, Richard C. – Smith, Edward E. – Bem, Daryl J. – Nolen-Hoeksema, Susan 2005³. *Pszichológia*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Attardo, Salvatore – Donalee Hughes Attardo – Paul Baltes – Marnie Jo Petray 1994. The Linear Organization of Jokes: Analysis of Two Thousand Texts. *Humor* 7/1. 27–54.
- Attardo, Salvatore 1994. *Linguistic Theories of Humor*. Mouton de Gruyter. Berlin.
- BacsKay Bea – Knausz Imre 2001. Dramatikus módszerek. In: Knausz Imre (szerk.), *Az évszámokon innen és túl... Megújuló történelemtanítás*. Műszaki Könyvkiadó. Budapest.
- Bába Laura Ildikó 2012. *Az evészavarok mint irodalmi téma a kortárs finn ifjúsági regényben*. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Irodalomtudományi Doktori Iskola.

- Barsalou, Lawrence W. 1992. *Cognitive Psychology: An Overview for Cognitive Scientists*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Bauko János 2009. *Ragadványnév-vizsgálatok kétnyelvű környezetben*. Konstantin Filozófus Egyetem – Magyar Nyelvtudományi Társaság. Nyitra–Budapest.
- Bauko János 2012. A magyar és a szlovák (szláv) névtani terminológia összevetése. *Névtani Értesítő* 34: 157–166.
- Benkő Loránd 1970. Névtudományunk helyzete és feladatai. In: Kázmér Miklós – Végh József (szerk.), *Névtudományi előadások. II. névtudományi konferencia*. Budapest 1969. *Nyelvtudományi Értekezések* 70. Akadémiai Kiadó. Budapest. 7–16.
- Bernát Béla 1986. *A szerelem titkos nyelvén. Erotikus szólások és egyéb folklórszövegek magyarázata*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- G. Bogár Edit 2004. Személynevet tartalmazó ételneveinkről. In: Ladányi Mária – Dér Csilla – Hattyár Helga (szerk.), „...még onnét is eljutni túlra...”. *Nyelvészet és irodalmi tanulmányok Horváth Katalin tiszteletére*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 194–201.
- G. Bogár Edit 2011. Magyar–finn gasztrótranszláció. *Folia Uralica Debreceniensia* 18: 35–42.
- Bölcskei Andrea – Farkas Tamás – Slíz Mariann (szerk.) 2017. *Magyar és nemzetközi névtani terminológia / Hungarian and International Onomastic Terminology*. International Council of Onomastic Sciences – Magyar Nyelvtudományi Társaság. Uppsala–Budapest.
- Brewer, Marilyn B. 2001. Amikor a sztereotípiák sztereotipizáláshoz vezetnek: sztereotípiák használata a személypercepcióban. In: Hunyady György – Nguyen Luu Lan Anh (szerk.), *Sztereotípiakutatás. Hagyományok és irányok*. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest. 133–150.
- Brown, Roger 1986. *Social Psychology. The Second Edition*. The Free Press. New York.
- Buzgó Anita 2013. Az idegen eredetű keresztnévek adaptációja a finnben. *Argumentum* 9: 48–55.
- Catford, J. C. 1965. *A Linguistic Theory of Translation*. OUP. Oxford.
- P. Csige Katalin 1986. *Személynevek frazeológiai egységeiben*. Magyar Névtani Dolgozatok 62. ELTE. Budapest.
- Dupcsik Csaba 2005. Cigány-képek. A magyarországi cigányvizsgálatokról. In: Neményi Mária – Szalai Júlia (szerk.), *Kisebbségek kisebbsége. A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai*. Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest. 255–283.
- Eck Júlia 2015. *Drámajáték a középiskolai irodalomórán*. 2., átdolgozott kiadás. Prótea Kulturális Egyesület. Budapest.
- Enyedi Zsolt – Fábíán Zoltán – Sik Endre 2004. Nöttek-e az előítéletek Magyarországon? In: Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.), *Társadalmi riport 2004*. TÁRKI. Budapest. 375–399.

- Erdélyi Erzsébet 2003. Az új anyanyelv-tanítási módszerek és a hagyományos névtani ismeretek a tantárgyköziség szolgálatában. In: Fercsik Erzsébet (szerk.), *A nevek-ről. A névtan oktatása és kutatása az ELTE Tanárképző Főiskolai Kar Magyar Nyelvtudományi Tanszékén 1984–2003*. Krónika Nova Kiadó Kft. Budapest. 204–226.
- Fábián Györgyi – Singer Péter 2009. Az anyanyelv és kommunikáció tanítása az iskola-rendszerű felnőttoktatásban. *Új Pedagógiai Szemle*. <http://ofi.hu/dr-fabian-gyorgyi-singer-peter-az-anyanyelv-es-kommunikacio-tanitasa-az-iskolarendszeru> (utolsó letöltés: 2019. 05. 16.)
- Erdélyi Erzsébet 2003. Az új anyanyelv-tanítási módszerek és a hagyományos névtani ismeretek a tantárgyköziség szolgálatában. In: Fercsik Erzsébet (szerk.), *A nevek-ről. A névtan oktatása és kutatása az ELTE Tanárképző Főiskolai Kar Magyar Nyelvtudományi Tanszékén 1984–2003*. Krónika Nova Kiadó Kft. Budapest. 204–226.
- Erdélyi Erzsébet 2015. A komplex szemlélet lehetőségei az anyanyelvi nevelésben. In: Szabó Attila (szerk.), *A hit erejével. Pedagógiai Tanulmányok*. Károli Gáspár Református Egyetem. Budapest. 61–79.
- Erwin, Philip G. – Calev, Avraham 1984. The influence of Christian Name Stereotype on the Making of Children's Essays. *The British Journal of Educational Psychology* 54: 223–227.
- Farkas Tamás 2003a. A házassági névviselés új szabályozásához. *Magyar Nyelvjárások* 41: 133–142.
- Farkas Tamás 2003b. Név kutatás – szleng kutatás: nevek és köznevesülés a katonai szlengben. In: Hajdú Mihály – Keszler Borbála (szerk.), *Köszöntő kötet Kiss Jenő születésnapjára*. ELTE. Budapest. 641–650.
- Farkas Tamás 2003c. Név és névváltoztatás – vicc és valóság. *Névtani Értesítő* 25: 153–160.
- Farkas Tamás 2004. A családnevek konnotációjáról. *Névtani Értesítő* 26: 49–57.
- Farkas Tamás 2009. Családnévrendszer, névhasználat, névváltozás nyelvi-kulturális kontaktushelyzetben. *Névtani Értesítő* 31: 27–46.
- Farkas Tamás 2011. Szempontok a magyar névtani terminológia megítéléséhez. *Névtani Értesítő* 34: 139–148.
- Farkas Tamás 2012a. Az ipsiszonos nevekről. Egy helyesírási jelenség a nyelvi-kulturális térben. In: Balázs Géza – Veszelszki Ágnes (szerk.), *Nyelv és kultúra, kulturális nyelvészet*. Magyar Szemiotikai Tanulmányok 25–26. Budapest. 301–307.
- Farkas Tamás 2012b. Names and Hungarian Humour. In: T. Litovkina, Anna – Sollosy, Judith–Medgyes, Péter – Brzozowska, Dorota (eds.), *Hungarian Humour. Humour and Culture 3. Tertium*. Kraków. 343–353.
- Farkas Tamás 2012c. Jewish Name Magyarization in Hungary. *AHEA E-Journal* 5. <http://ahea.net/e-journal/volume-5-2012/28>
- Farkas Tamás 2013. A nevek humora. In: Vargha Katalin – T. Litovkina Anna – Barta Zsuzsanna (szerk.): *Sokszínű humor*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 131–139.

- Farkas Tamás 2015a. Családnév és etnikum: utak és lehetőségek a magyar és a nemzetközi alkalmazott névtani kutatásokban. In: Vörös Ferenc (szerk.), *A nyelvöldrajztól a névföldrajzig VI. Határtalan névföldrajz. A 2015. május 28–30-i alsóóri névföldrajzi tanácskozás előadásai*. UMIZ – Imre Samu Nyelvi Intézet, Unterwart/Alsóór–Budapest. 187–211.
- Farkas Tamás 2015b. Changing Names as Abolishing the Difference: Personal Names as Ethnic Symbols, Characteristics of Surname Changes and the Magyarization of Surnames in Hungary. *Létünk* 45/3: 27–39.
- Farkas Tamás 2017. Nemzetközi és magyar névtani terminológiai kutatások. In: Bölcskei Andrea – Farkas Tamás – Slíz Mariann (szerk.), *Magyar és nemzetközi névtani terminológia / Hungarian and International Onomastic Terminology*. International Council of Onomastic Sciences – Magyar Nyelvtudományi Társaság. Uppsala–Budapest. 29–47.
- Fábián Zsuzsanna 2014. Wolfgang Schweickard szerk.: Deonomasticon Italicum. Dizionario storico dei derivati da nomi geografici e da nomi di persona 1–4. Con supplemento bibliografico. *Névtani Értesítő* 36: 282–285.
- Fábián Zsuzsanna 2015. A szótár, illetve a lexikon és az enciklopédia megkülönböztetése az „enciklopédikus szótár” műfajának tükrében. In: Fábián Zsuzsanna – Szöllősy Éva (szerk.), *Szótár, lexikon, enciklopédia. Kérdések és feladatok*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 172. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Fábrí Anna 1998. Közíró vagy szépíró? *Kalligram* 7. évf. <https://www.kalligramoz.eu/Kalligram/Archivum/1998/VII.-evf.-1998.-januar-februar-Ironoink/Koeziro-vagy-szepiro>
- Fekete-Nagy Mancsi – Sik Ernő 2013. Keresztnevek a célkeresztben. In: Szívós Péter – Tóth István György (szerk.), *Egyenlőtenség és polarizálódás a társadalomban. TÁRKI Monitor jelentések 2012*. TÁRKI. Budapest. 128–133.
- Fényes Csongor – Katona Eszter 2015. Állandóságok és változások – keresztnevek társadalmi jelentései. In: Szívós Péter – Tóth István György (szerk.), *Jól nézünk ki (...?!). Háztartások helyzete a válság után*. TÁRKI Monitor jelentések 2014. TÁRKI. Budapest. 214–221.
- Fercsik Erzsébet 1999. Nem lehet elég korán kezdeni – Névtani ismeretek egy anyanyelvi tankönyvcsaládban. *Névtani Értesítő* 21: 310–314.
- Fercsik Erzsébet 2000. A tanári mesterséget űző nők asszonynevééről. In: Gréczi-Zsoldos Enikő – Kovács Mária (szerk.), *Köszöntő kötet B. Gergely Piroska tiszteletére*. A Miskolci Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Miskolc. 41–5.
- Fercsik Erzsébet 2002. A házasság nők névviselése a XX. század utolsó éveiben – öt év statisztikáinak tükrében. *Névtani Értesítő* 24: 99–107.

- Fercsik Erzsébet 2003. A nők hivatalos megnevezése a XVII–XVIII. századi boszorkányperek okirataiban, vagyis az ördögghi inczelkedesből büös, bajos eördögös Aszszoniok neveirül. *Névtani Értesítő* 25: 115–122.
- Fercsik Erzsébet 2007. Magyarországi asszonynevek a 21. század küszöbén – megőrizni vagy megváltoztatni? In: Barát Erzsébet – Sándor Klára (szerk.), *A nő helye a magyar nyelvhasználatban*. (Nyelv, ideológia, média konferencia 1. Szeged, 2005. szeptember 8–9). Szeged. Jatepress. 159–167.
- Fercsik Erzsébet 2008. A női nevek kutatása a magyar névtudományban (1958–2007). In: Bölcskei Andrea – N. Császi Ildikó (szerk.), *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Budapest. 342–349.
- Fercsik Erzsébet 2009. *Lacus* és *Micike*. A becenevek megközelítése a társadalmi nemek szempontjából. In: Barát Erzsébet – Sándor Klára (szerk.), *A nő és a női/es/ség sztereotípiái (Woman' and Her Stereotypes)*. Nyelv, ideológia, média. Vol. 2. SZTE Könyvtártudományi Tanszék. Szeged. 154–162.
- Fercsik Erzsébet 2012. Házassági név és identitás. A házas nők önjelölő használata egy internetes közösségi oldalon. In: Balázs Géza – Veszelszki Ágnes (szerk.), *Nyelv és kultúra – kulturális nyelvészet*. Magyar Szemiotikai Társaság. Budapest. 314–317.
- Fercsik Erzsébet 2013. A házassági névválasztás trendjei. In: Tóth Szergej (szerk.), *Társadalmi változások – nyelvi változások. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a Kárpát-medencében*. Szegedi Egyetemi Kiadó; Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. Budapest–Szeged. 375–379.
- Fercsik Erzsébet 2014. *Keresztnevek. Munkafüzet a Tinta Könyvkiadó Keresztnevek enciklopédiája című kiadványához*. Anyanyelvi Kompetenciafejlesztő Munkafüzetek 3. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Fercsik Erzsébet – Raátz Judit 1995. Névtani foglalkozások I. *Magyartanítás* 5: 41–47.
- Fercsik Erzsébet – Raátz Judit 1996. Névtani foglalkozások II. *Magyartanítás* 1: 34–39.
- N. Fodor János 2010. *Személynevek rendszere a kései ómagyar korban. A Felső-Tisza-vidék személyneveinek nyelvi elemzése (1401–1526)*. Magyar Névtani Értekezések 2. Budapest.
- Fónagy Iván 1970. Viccel a bácsi. Humor és költőiség a nyelvben. *Magyar Nyelvőr* 94: 16–43.
- Forgács Erzsébet 2004. Reáliák és fordításuk Garaczi László műveiben. *Fordítástudomány* 6/2: 38–57.
- Forgács József 1999. *A társas érintkezés pszichológiája*. 12. kiadás. Kairosz Kiadó. Budapest.
- Foster, Gigi 2008. Names will never hurt me: Racially distinct names and identity in the undergraduate classroom. *Social Science Research* 37: 934–952.
- Gabnai Katalin 2008. *Drámajátékok. Bevezetés a drámapedagógiába*. 4., bővített kiadás változatlan utánnyomása. Helikon Kiadó. Budapest.

- Gasparics Gyula 2017. A névtani ismeretek oktatásának szükségességéről a tanítóképzésben. In: Horák Rita (szerk.), *Évkönyv. Tanulmánygyűjtemény*. Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar. Szabadka. 54–64.
- Gelegonyáné Katona Ágnes 2015. Gimnazisták névtani tájékozottsága. *Anyanyelv-pedagógia* 3. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=582> (utolsó letöltés: 2019. 05. 19.)
- B. Gergely Piroska 1993. Az erdélyi asszonyok régi megnevezéseiről. *Névtani Értesítő* 15: 118–25.
- Goatly, Andrew 2012. *Meaning and Humour*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Gombocz Zoltán 1926/1997. *Jelentéstan és nyelvtörténet. Válogatott tanulmányok*. Jelentéstan. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Ginnis, Paul 2007. *Tanítási és tanulási receptkönyv*. Alexandra Kiadó. Pécs.
- Györe Bori 2014. Anorexia és bulimia mint női performansz. Identitásválság és diktatúra összefüggései Sofi Oksanen *Sztálin tehenei* című regényében. In: Györe Bori – Menyhért Anna – Szabolcsi Gergely (szerk.), *Trauma, gender, irodalom. Társadalmi nemi szerepek jelentősége a traumatikus tapasztalatok irodalmi értelmezésében*. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest. 179–198.
- Györffy Erzsébet 2007. A svéd névtudományról és helynévkutatásról. *Névtani Értesítő* 29: 247–257.
- Hagström, Charlotte 2012. Naming Me, Naming You. Personal Names, Online Signatures and Cultural Meaning. In: Helleland, Botolv – Ore, Cristian-Emil – Wikstrøm, Solveig (ed.), *Names and Identities*. University of Oslo. Oslo. 81–93.
- Hajdú Mihály 1998. Fercsik Erzsébet – Raátz Judit: Hogy hívnak? Könyv a keresztnevekről. *Névtani Értesítő* 20: 134–139.
- Hajdú Mihály 2000. Művészasszonyok névhasználata Szentendrén. *Névtani Értesítő* 22: 45–50.
- Hajdú Mihály 2002. A tulajdonnevek köznevesülése. In: Gréczi-Zsoldos Enikő – Kovács Mária (szerk.), *Köszöntő kötet B. Gergely Piroska tiszteletére*. Miskolci Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék. Miskolc. 50–59.
- Hajdú Mihály 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Harari, Herbert – McDavid, John 1973. Name Stereotypes and Teachers' Expectations. *Journal of Educational Psychology* 65/2: 222–225.
- Hámori Ágnes 2017. Diskurzusműfaj, séma és forgatókönyv: a „vice” műfaj sémájának jellemzői és kiépülési dinamikája a társas interakciókban. *Magyar Nyelv* 113/3: 311–329.
- Hári Gyula 2010. Épületnév, építménynév, létesítménynév. *Névtani Értesítő* 32: 99–116.
- Hedquist, Rolf 2005. The meaning of proper names. In: Eva Brylla – Mats Wahlberg (eds.), *Proceedings Of The 21st International Congress Of Onomastic Sciences I*. Språk- och folkminnesinstitutet. Uppsala. 172–184.

- Hexendorf Edit 1963. A nőket jelölő névformák használatának kérdéséhez. *Magyar Nyelvőr* 87: 422–435.
- Hoffmann István 1983. Helynévkutatás Finnországban. *Magyar Nyelvjárások* 25: 79–90.
- Hoffmann István 1990. Könyv a finn helynevekről. Eero Kiviniemi, Perustietoa paikannimistä. (Ismeretetés.) *Magyar Nyelvjárások* 28–29: 157–164.
- Hoffmann István 2001. Mire jó a névkutatás? A finnországi névkultúráról. *Folia Uralica Debreceniensia* 8: 225–235.
- Hoffmann István 2002. A magyar névkutatás az ezredfordulón. In: Hoffmann István – Juhász Dezső – Péntek János (szerk.), *Hungarológia és dimenzionális nyelv szemlélet. Előadások az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson*. K. n., Debrecen–Jyväskylä. 9–22.
- Hoffmann István 2008a. Ainiala, Terhi – Saarelma, Minna – Sjöblom, Paula: Nimistöntutkimuksen perusteet. (Ismeretetés.) *Magyar Nyelvjárások* 46: 217–225.
- Hoffmann István 2008b. A személynévrendszerek leírásához. *Magyar Nyelvjárások* 46: 5–20.
- Hoffmann István 2010. Név és identitás. *Magyar Nyelvjárások* 48: 49–58.
- Hoffmann István 2014. Név és jelentés. In: Bauko János – Benyovszky Krisztián (szerk.), *A nevek szemiotikája*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Magyar Szemiotikai Társaság. Nyitra–Budapest. 5–21.
- Hoffmann István 2015. A névtan és a társtudományok. In: Farkas Tamás – Slíz Mariann (szerk.), *Magyar névkutatás a 21. század elején*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet. Budapest. 11–22.
- Hoffmann Ottó 1994. Kalandozások a nevek birodalmában. *Magyartanítás* 4: 27–30.
- Horváth Viktor 2014. *A vers ellenforradalma*. Magvető Kiadó. Budapest.
- M. Horváth Viktória 2014. A tulajdonnév mint az előítélet forrása. *Névtani Értesítő* 36: 63–72.
- Huszár Ágnes 2009. *Bevezetés a gendernyelvészetbe. Miben különbözik és miben egyezik a férfiak és a nők nyelvhasználata és kommunikációja?* Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 98. Budapest. Tinta Könyvkiadó.
- Hämäläinen, Simo 1956. Kynttilä otti uunon vihtorin. Erisnimien käytöstä yleisniminä. *Virittäjä* 60: 202–227.
- Kainulainen, S. & Parente-Čapková, V. (toim.) 2006. *Täysi kattaus: Ruokaa ja juomaa kirjallisuudessa*. Turun yliopisto, Taiteiden tutkimuksen laitos. Turku.
- Kaposi László (szerk.) 1993. *Játékkönyv*. Marczibányi Téri Művelődési Központ Kerekasztal Színházi Nevelési Központ. Budapest.
- Kaposi László 2008. Mi a dráma és mi nem az? Dráma és színház. In: Lipták Ildikó (szerk.): *Tanítási dráma – Drámapedagógia a hátrányos helyzetű tanulók integrált nevelésének elősegítésére*. Educatio Társadalmi Szolgáltató Közhasznú Társaság. Budapest. 2–6.

- Kassai Ilona – Nagy Endre – Szende Tamás 1972. Az asszonynév kérdései és egy javaslat. *Bokor Levelek* 8.
- Kálmán Béla 1996. *A nevek világa*. 4. kiadás. Csokonai Kiadó. Debrecen.
- Kecskés Judit 2018. Névtudományi ismeretek az újgenerációs, 5–12. osztályos Magyar nyelv tankönyvekben. Az újratervezés lehetőségei a nemzeti alaptanterv tervezete tükrében. *Névtani Értesítő* 40: 13–27.
- Kegyessné Szekeres Erika 2007. *A nő és asszony* lexémáink fogalomtörténeti vizsgálata. In: Barát Erzsébet – Sándor Klára (szerk.), *A nő helye a magyar nyelvhasználatban*. Nyelv, ideológia, média konferencia 1. Szeged, 2005. szeptember 8–9. Szeged. Jatepress. 219–234.
- Kegyessné Szekeres Erika 2015. Identitás és névhasználat. *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica Tomus XIX*, Fasc. 1. 232–247.
- Kemény Gábor 2014. Az antonomázia helye a nyelvi képek családjában. *Magyar Nyelv* 110: 257–265, 385–393.
- Kerényi Ferenc 1997. A régi magyar színésznők névhasználatáról. *Magyar Nyelv* 93: 343–346.
- Keresztes László 1972. Kiviniemi, Eero: Suomen partisiippinimistöä. Ensimmäisen partisiipin sisältävät henkilön- ja paikkanimet. (Ismertetés.) *Magyar Nyelvjárások* 18: 159–163.
- Kiefer Ferenc 2007. *Jelentélmélet*. 2. kiadás. Corvina Kiadó. Budapest.
- Kis Tamás 1997. Szempontok és adalékok a magyar szleng kutatásához. In: Kis Tamás (szerk.), *A szlengkutatás útjai és lehetőségei*. Szlengkutatás 1. Kossuth Egyetemi Kiadó. Debrecen. 237–296.
- Kis Tamás 2007. Szleng és karnevál. In: Benő Attila – Fazakas Emese – Szilágyi N. Sándor (szerk.), *Nyelvek és nyelvváltozatok. Köszöntő kötet Péntek János tiszteletére I–II*. Kolozsvár. I: 455–464.
- Kis Tamás 2008. *A magyar katonai szleng szótára*. 2., javított, bővített kiadás. Kossuth Egyetemi Kiadó. Debrecen.
- Kis Tamás 2010. *Alapismeretek a szlengről*. <http://mnytud.arts.klte.hu/szleng/szleng.php>
- Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Kiviniemi, Eero – Pitkänen, Ritva Liisa – Zilliacus, Kurt 1974. *Nimistöntutkimuksen terminologia. Terminologin inom namnforskningen*. Castrenianumin toimitteta 8. Castrenianum, Helsinki.
- Kiviniemi, Eero 1982. *Rakkaan lapsen monet nimet Suomalaisten etunimet ja nimenvalinta*. Weilin+Göös, Espoo.
- Kiviniemi, Eero 1993. *Iita Linta Maria: etunimiopas vuosituhanen vaihteeseen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Kiviniemi, Eero 2006. *Suomalaisten etunimet*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.

- Klaudy Kinga 1997. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Harmadik, bővített kiadás. Scholastica Kiadó. Budapest.
- Klaudy Kinga 1999. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Scholastica Kiadó. Budapest.
- Klaudy Kinga 2013. Nyelvi és kulturális aszimmetria a reáliák fordításában. In: Bárdosi Vilmos (szerk.), *Reáliák – a lexikológiától a frazeológiáig. Értelmezések és fordítási kérdések*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 85–92.
- Koistinen, Ulla 2009. Monipuolisia näkökulmia nimistöntutkimukseen. *Virittäjä* 113: 310–316.
- Kornyané Szoboszlai Ágnes 2000. László, laci, lacibetyár. *Magyar Nyelvjárások* 38: 271–275.
- Koski, Mauno 1977. Uusi onomastinen koulukunta. *Virittäjä* 81: 218–224.
- Koski, Mauno 2004. Sekundaarinimiä ja opettajien viittausnimiä. *Sananjalka* 46: 40–80.
- Kovács András 2014. Zsidóellenes előítéletesség és az antiszemitizmus dinamikája a mai Magyarországon. In: Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.), *Társadalmi riport 2014*. TÁRKI. Budapest. 486–508.
- Körömi Gabriella 2016. Franciáról franciára, avagy francia forrásnyelvi reáliák a *The Da Vinci Code* magyar és francia műfordításában. In: Vermes A. (szerk.), *A fordítás arcai. Ünnepi kötet A fordítás arcai című konferenciasorozat 10. évfordulója alkalmából*. Líceum Kiadó. Eger.
- Köster, Rudolf 2012. *Eigennamen im deutschen Wortschatz. Ein Lexikon*. Walter de Gruyter. Berlin.
- Kövecses Zoltán – Benczes Réka 2010. *Kognitív nyelvészet*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- A. Kövesi Magda 1961. Kustaa Vilku: Oma nimi ja lapsen nimi. (Ismertetés.) *Magyar Nyelvjárások* 7: 163–165.
- Kunze, Konrad 2003. *DTV-Atlas Namenkunde: Vor- und Familiennamen im deutschen Sprachgebiet*. Deutscher Taschenbuch Verlag, München.
- Kusper Judit 2018. Esszé az asszonynévről, avagy hogyan válhat márkanévvé a személynév. *Performa* 7.
- Laczkó Géza 1956. Köznévvé vált tulajdonnevek. In: Lőrincze Lajos (szerk.), *Nyelvművelő. Művelt Nép Könyvkiadó*. Budapest. 92–97.
- Laczkó Krisztina 1996. A mai asszonynévhasználat Budapesten. *Magyar Nyelvőr* 120: 161–167.
- Laczkó Krisztina 2008. Asszonynévhasználat Budapesten, 1974–2006. In: Bölskei Andrea – N. Császi Ildikó (szerk.), *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Budapest. 406–412.
- Lakatos Erika 1993. Személynevek az Új Magyar Tájszótár szólásaiban és közmondásaiban. *Névtani Értesítő* 15: 212–215.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar*. Vol. I. Stanford University Press. Stanford.

- Lapos András 2013. Ki a cigány? – Újratöltve. In: Szívós Péter – Tóth István György (szerk.), *Egyenlőtlenség és polarizálódás a társadalomban. TÁRKI Monitor jelentések 2012*. TÁRKI. Budapest. 122–126.
- Lawson, Edward D. 2016. Personal naming systems. In: Hough, Carole (ed.), *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Oxford University Press. Oxford. 2016.
- Lawson, Edwin D. 1996. Personal Name Stereotypes. In: Eichler, Ernst et al. eds. 1995–1996. *Namenforschung / Name Studies / Les noms propres. Ein internationales Handbuch zur Onomastik / An International Handbook of Onomastics / Manuel international d'onomastique*. HSK. 11.1–2. Walter de Gruyter, Berlin – New York. 2: 1744–1747.
- Lawson, Edwin D. et al. 2016. Personal naming systems. In: Hough, Carole ed., *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Oxford University Press. Oxford. 169–198.
- F. Lánicz Éva 2016. Névtudományi ismeretek a magyar nyelvi órán. *Anyanyelv-pedagógia* 4: 47–61. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=653> (utolsó letöltés: 2019. 05. 16.)
- Lendvai Endre 1996. *Közelpép a verbális humorról*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Leppihalme, Ritva 2011. Realia. In: Gambier, Yves – van Doorslaer, Luc (ed.), *Handbook of Translation Studies*, V. 2. John Benjamins Publishing Company. Philadelphia.
- Ligeti György 2006. Sztereotípiák és előítéletek. In: Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.), *Társadalmi riport 2006*. TÁRKI. Budapest. 373–389.
- Liszka Gábor 1996. A névtan a 8 osztályos gimnáziumokban. *Módszertani Lapok – Magyar*. 3: 32–7.
- Liszka Gábor 1997. A névtan a nyolcosztályos gimnáziumokban. In: B. Gergely Piroska – Hajdú Mihály (szerk.), *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. Budapest. 513–518.
- B. Lőrinczy Éva 1991: *Jancsi és Juliska*. In: Hajdú Mihály – Kiss Jenő (szerk.), *Emlékkönyv Benkő Loránd 70. születésnapjára*. ELTE. Budapest. 423–426.
- Maticsák Sándor – Buzgó Anita 2013. A finn személynevek történeti rétegei. In: Vörös Ferenc (szerk.), *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig IV. Nyelvi kölcsönhatások és személynevek*. Savaria University Press. Szombathely. 95–108.
- McDavid, John W. – Harari, Herbert 1966. Stereotyping of names and popularity in grade-school children. *Child Development*. 37/2: 453–459
- McGarty, Craig 1999. *Categorization in Social Psychology*. SAGE. London.
- Mindák Cecília 2007. A túristvándi roma névadás motivációinak vizsgálata. *Névtani Értesítő* 29: 117–130.
- Mizser Lajos 1979. Három finn névtudományi munka. *Magyar Nyelv* 75: 246–250.
- Molnár Csikós László 2008. *Divatszavak. 222 újszerű szó és szójelentés részletes magyarázata*. Tinta Könyvkiadó.
- Müller Márta 2015. Rudolf Köster: Eigennamen im deutschen Wortschatz. *Névtani Értesítő* 37: 274–277.

- O. Nagy Gábor 1965. *Mi fán terem? Magyar szólásmondások eredete*. Gondolat Könyvkiadó. Budapest.
- Nánay Bence 1996. Új divat a tudatfilozófiában: a konnekciónizmus. *Budapesti Könyvszemle* 8/3: 262–269.
- Nick, Iman M. 2017. Names, Grades, and Metamorphosis: A Small-Scale Socionomastic Investigation into the Effects of Ethnicity and Gender-Marked Personal Names on the Pedagogical Assessments of a Grade School Essay. *Names* 65: 129–142.
- Nicolaisen, Wilhelm F. H. 1986. The structure and function of names in English literature. *Studia Anglica Posnaniensia* 18: 139–152.
- Norrick, Neal R. 1993. *Conversational Joking: Humor in Everyday Talk*. Indiana University Press. Bloomington.
- Novák Géza Máté 2016. Dráma és pedagógia. A drámapedagógia aktuális kérdéseiről. *Neveléstudomány* 4/2: 43–52.
- Nyirkos István 1989. A tulajdonnevek hírértékéről. *MNyTK*. 183: 290–4.
- Nyirkos István 1997. A finn névkutatásról. In: B. Gergely Piroska – Hajdú Mihály (szerk.), *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai* 1–2. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. Magyar Nyelvtudományi Társaság – Miskolci Egyetem Nyelvtudományi Intézete. Budapest–Miskolc. 2: 491–498.
- Nyirkos István 2005. Sirkka Paikkala: Se tavallinen Virtanen. Suomalainen sukunimikäyttännön modernisoituminen 1850-luvulta vuoteen 1921. (Az a közönséges Virtanen. A finn családnévhasználat modernizálódása az 1850-es évektől 1921-ig.) (Ismertetés.) *Magyar Nyelvjárások* 43: 149–153.
- Ojala, Krista 2017. *Lasten työnimet ja nimenantotarinat 2010-luvulla*. Szakdolgozat. Oulun yliopisto. Oulu.
- Ördög Ferenc 1975. Az asszonyok megnevezése a népnyelvben. *Magyar Nyelvtudományi Közlemények* 140: 69–72.
- Paikkala, Sirkka 2004. *Se tavallinen Virtanen. Suomalainen sukunimikäyttännön modernisoituminen 1850-luvulta vuoteen 1921*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Tampere–Helsinki.
- Pakarinen, Elisa 1995. *Tiuku Helinä ja Teho Ensio: lasten työnimet*. Szakdolgozat. Helsingin yliopisto. Helsinki.
- Parapatics Andrea 2012. Közszóvá váló személynevek a mai magyar szlengben. In: Parapatics Andrea (főszerk.), *Doktoranduszok a nyelvtudomány útjain*. A 6. Félúton konferencia, ELTE BTK 2010. október 7–8. Talantum Sorozat 2. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest. 156–169.
- Pataki Ferenc 1987. *Identitás, személyiség, társadalom. Az identitáselmélet vitatott kérdései*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Paunonen, Heikki – Paunonen, Marjatta 2000. *Tsennaaks Stadii, bonjaaks slangii: Stadin slangin suursanakirja*. WSOY. Helsinki.

- Pándiné Csajági Mária 2017. *Szabad a játék. Legyen élmény a tanulás játékos módszerekkel!* Neteducatio Kft. Budapest.
- Pénzes János – Tátrai Patrik – Pásztor István Zoltán 2018. A roma népesség területi megoszlásának változása Magyarországon az elmúlt évtizedekben. *Területi Statisztika* 58/1: 3–26.
- Pusztai-Varga Ildikó 2008. A forrás- és célkultúra viszonyának hatása a fordítói megoldásokra. Kulturálisan kötött kifejezések átültetése versfordítások esetén. *Folia Uralica Debreceniensia* 15: 83–113.
- Raátz Judit 1994. Az általános iskolai tanulók névtani ismeretei egy felmérés tükrében. *Magyartanítás* 5: 29–33.
- Raátz Judit 2003. A névtan szerepe és helye az anyanyelvi nevelésben. In: Katona András – Szombatiné Kovács Margit – Ládi László – Széplaki György (szerk.), *A tanári mesterség gyakorlata. Tanárképzés és tudomány*. Nemzeti Tankönyvkiadó – ELTE Tanárképző Főiskolai Kar, Budapest. 239–245.
- Raátz Judit 2007. A nők névviselési szokásai Magyarországon és az EU-ban. In: Barát Erzsébet – Sándor Klára (szerk.), *A nő helye a magyar nyelvhasználatban*. (Nyelv, ideológia, média konferencia 1. Szeged, 2005. szeptember 8–9.) Szeged. Jatepress.
- Raátz Judit 2008. Geschlechtsstereotype im ungarischen Vornamenschatz. In: Kegyes Erika (szerk.), *Genderbilder aus Ungarn*. Hamburg. 117–130.
- Raátz Judit 2013. Társadalmi változás – névjog – névválasztás. In: Tóth Szergej (szerk.), *Társadalmi változások – nyelvi változások: Alkalmazott nyelvészeti kutatások a Kárpát-medencében*. Budapest–Szeged. Szegedi Egyetemi Kiadó; Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. 396–403
- Raátz Judit 2015. A kommunikációs kompetencia területei és fejlesztési lehetőségei az anyanyelvi nevelésben. In: Antalné Szabó Ágnes – Laczkó Krisztina – Raátz Judit (szerk.), *Szakpedagógiai körkép I. Anyanyelv- és irodalompedagógiai tanulmányok*. Eötvös Loránd Tudományegyetem. Budapest. 71–93.
- Raátz Judit 2016. Nevek és korok. In: Balázs Géza – Veszelszki Ágnes (szerk.), *Generációk nyelve. Tanulmánykötet*. Budapest: ELTE BTK Magyar Nyelvi Tanszék–Inter Nonprofit Kft. – MSZT. 355–364.
- Raátz Judit 2019. A tanulói kommunikáció fejlesztése drámapedagógiával. In: Terbe Erika (szerk.), *A tanulástámogató kommunikáció fejlesztése*. Eötvös Loránd Tudományegyetem. 68–91.
- Raskin, Victor 1985. *Semantic Mechanisms of Humor*. Dordrecht. D. Reidel.
- Reszegi Katalin 2009. A tulajdonnevek mentális reprezentációjáról. *Névtani Értesítő* 31: 7–16.
- Reszegi Katalin 2010. A köznevesülésről. *Névtani Értesítő* 32: 143–149.
- Reszegi Katalin 2018. On the proper-name-to-appellative transformation. *Rivista Italiana di Onomastica* 24/1: 25–46.

- Révész Katalin 2001. Asszonynevek a szentendrei névhasználat tükrében. *Névtani Értesítő* 23: 57–75.
- Róka Jolán 2002. *Kommunikációtan. Fejezetek a kommunikáció elméletéből és gyakorlatából*. Századvég Kiadó. Budapest.
- Sarhema, Maria 2017. Structures and meanings of Finnish and Hungarian appellativized slang compounds. *Onoma* 52: 87–106.
- Sarhema, Maria 2021. Tavan tauno uunoilee urpokaupungissa. Nimien Uuno, Tauno ja Urpo appellatiivistuminen ja appellatiivien käyttö Suomi24-keskustelupalstalla. *Sananjalka* 63: 103–129.
- Sarhema, Maria – Sivonen, Jari 2015. Suomen ja unkarin slangin appellatiivistuneet etunimiyhdyssanat. *Folia Uralica Debreceniensia* 22: 191–212.
- Sarhema, Maria – Takács Judit 2018a. 'Ember' jelentésű köznevesült keresztnemek a finn és a magyar szlengben. *Folia Uralica Debreceniensia* 25: 211–225.
- Sarhema, Maria – Takács Judit 2018b. Unkarilaisten henkilönnimien ja nimenvallinnan erityispiirteitä. *Sananjalka* 60: 274–285.
- Schirm Anita 2014. A nevek konnotációjának funkciója az írói névadásban. In: Bauko János – Benyovszky Krisztián (szerk.), *A nevek szemiotikája*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Magyar Szemiotikai Társaság. Nyitra–Budapest. 111–123.
- Schweickard, Wolfgang (szerk.) 1997–2013. *Deonomasticon Italicum. Dizionario storico dei derivati da nomi geografici e da nomi di persona 1–4. Con supplemento bibliografico*. Niemeyer, Tübingen.
- Seppälä, Janne 2013. *Kulkine.net – tutkimus epävirallisista kulkineennimistä*. Doktori (PhD) értekezés. Jyväskylän yliopisto, kielten laitos. Jyväskylä. www.kulkine.net
- Sharifian, Farzad 2015. Cultural Linguistics. In: Sharifian, Farzad (ed.), *The Routledge Handbook of Language and Culture*. Routledge, London – New York. 473–492.
- Sik Endre – Simonovits Bori 2008. Egyenlő bánásmód és diszkrimináció. In: Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.), *Társadalmi riport 2008*. TÁRKI. Budapest. 363–382.
- Sik Endre 1999. Monitor-mozaikok. *Szociológiai Figyelő* 1–2: 141–147.
- Síklaki István 2010. *Előítélet és tolerancia*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Simigné Fenyő Sarolta 2006. *A fordítás mint közvetítés*. Stúdium Kiadó. Miskolc.
- Simonovits Bori – Szalai Boglárka 2013. Idegenellenesség és diszkrimináció a mai Magyarországon. *Magyar Tudomány* 2013/3: 251–262.
- Simonyi Zsigmond 1881. Andalóg. *Magyar Nyelvőr* 10: 405–407.
- Slíz Mariann 2006. Beszélő nevek mint a posztmodern eszközei. *Magyar Nyelvőr* 130/3: 290–301.
- Slíz Mariann 2010. A történeti személynév kutatás terminológiájához. *Névtani Értesítő* 32: 157–172.

- Slíz Mariann 2012a. Tulajdonnév és kategorizáció. *Magyar Nyelv* 108/3: 282–291, 108/4: 400–410.
- Slíz Mariann 2012b. The Aim of Naming in Parody. In: T. Litovkina, Anna – Judith Sollosy – Péter Medgyes – Dorota Brzozowska (eds.), *Hungarian Humour: (Humour and Culture 3.) Tertium*. Kraków. 355–365.
- Slíz Mariann 2012c. Terminusok keletkezése és változása. *Névtani Értesítő* 34: 149–156.
- Slíz Mariann 2013. Rúth Ronda és Phil O’Dendron. A névadás szerepe a paródiában. In: Vargha Katalin – T. Litovkina Anna – Barta Zsuzsanna (szerk.), *Sokszínű humor*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 81–89.
- Slíz Mariann 2014a. Az irodalmi nevek mint szignálok üzeneteinek kiválasztása. In: Bauko János – Benyovszky Krisztián (szerk.), *A nevek szemiotikája*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Magyar Szemiotikai Társaság, Nyitra–Budapest. 217–226.
- Slíz Mariann 2014b. Kategorizáció személynevek alapján. In: Havas Ferenc – Horváth Katalin – Kugler Nóra – Vladár Zsuzsa (szerk.), *Nyelvben a világ. Tanulmányok Ladányi Mária tiszteletére. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* 160. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 247–257.
- Slíz Mariann 2014c. A terminológiai egységesülés hiányának következményei a névtudományban. In: Lengyel Klára – Veszelszki Ágnes (szerk.), *Tudomány, technolektus, terminológia. A tudományok, szakmák nyelve*. Éghajlat Könyvkiadó. Budapest. 249–258.
- Slíz Mariann – P. Tóth Teodóra – Farkas Tamás 2018a. Mitől magyar egy családnév? A családnevek etnikai-nyelvi alapú laikus kategorizációjának vizsgálata kulturális nyelvészeti keretben. In: Vörös Ferenc – Lehocki-Samardžić Anna (szerk.), *A nyelv- földrajztól a névföldrajzig IX. Név és társadalom a magyar nyelvterület peremén. A 2018. május 24–25-i eszéki névföldrajzi tanácskozás előadásai*. Savaria University Press – Glotta Nyelvi Intézet. Szombathely–Eszék. 35–55.
- Slíz Mariann – Tóth Teodóra – Farkas Tamás 2018b. Családnév és etnikai kategorizáció. A magyar családnév kategóriája az anyaországban és kisebbségi helyzetben. *Névtani Értesítő* 40: 53–75.
- J. Soltész Katalin 1959. Tulajdonnév és köznév határterülete. *Magyar Nyelv* 55: 461–470.
- J. Soltész Katalin 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- T. Somogyi Magda 2003. Névtan és alaktan. *Névtani Értesítő* 25: 251–7.
- Spencer, L. M. – D. C. McClelland – S. M. Spencer 1994. *Competency Assessment Methods: History and State of Art*. London: Hay/McBer Research Press. 3–44.
- Szajkó Otília 2008. *A drámajáték lehetséges alkalmazási területei a történelemórán*. Tani-tani Online 4: 83–91. <http://www.tani-tani.info/084szajko> (utolsó letöltés: 2019. 05. 16.)
- Szaunder Erik (szerk.) 1994. *Dráma – Oktatás – Nevelés. Olvasókönyv a dráma pedagógiai alkalmazásához*. Nemzeti tankönyvkiadó. Budapest.

- Szauder Erik 1996. A dráma mint pedagógia I. *Drámapedagógiai Magazin* 2: 10–16.
- Szőke-Milinte Enikő 2012. A kommunikációs kompetencia a 2012-es NAT vitaanyagában. Anyanyelv-pedagógia 2.
<http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=380> (utolsó letöltés: 2019. 05. 16.)
- Stewart, Jo-Ann L. – Segalowitz, Sidney J. 1991. Differences in the Given Names of Good and Poor Readers. *Canadian Journal of Education / Revue canadienne de l'éducation*. 16/1: 103–105.
- Szabó Edina 2001. A 'besúgó' a magyar és a finn börtönszlengben. *Folia Uralica Debreceniensia* 8: 581–6.
- Szabó Edina 2008. A magyar börtönszleng. In: Szabó Edina (szerk.), *A magyar börtönszleng szótára*. Kossuth Egyetemi Kiadó. Debrecen. 7–46.
- Szendrey Zsigmond 1936. Személynevek mint köznevek. *Magyar Nyelv* 32: 248–259.
- Szépe György 1970. Kommunikációs és grammatikai megjegyzések a névről. In: Kázmér Miklós – Végh József (szerk.), *Névtudományi előadások. II. névtudományi konferencia*. Nyelvtudományi Értekezések 70. Akadémiai Kiadó, Budapest. 307–311.
- Szily Kálmán 1911. Régi dolgok új kiadásban. Személy- és helynevekből lett közszók. *Magyar Nyelv* 7: 90-98, 135-138.
- Takács Boróka 2014. A lefordíthatatlan fordítása. Magyar étel- és italnevek finn és észt fordításai. *Folia Uralica Debreceniensia* 21: 141–156.
- Takács Gábor 2008. A dramatikus tevékenység rendszerezése. In: Lipták Ildikó (szerk.), *Tanítási dráma – Drámapedagógia a hátrányos helyzetű tanulók integrált nevelésének elősegítésére*. Educatio Társadalmi Szolgáltató Közhasznú Társaság. Budapest. 32–37.
- Takács Judit 2000. *Bödekata, fagyurka* és társaik. Közszóvá vált keresztneveinkről. *Magyar Nyelvjárások* 38: 403–409.
- Takács Judit 2001. Keresztnévi eredetű finn, észt és magyar köznevek összehasonlító vizsgálata. *Folia Uralica Debreceniensia* 8: 613–618.
- Takács Judit 2002. Az igeképzés egy sajátos esete: keresztnévből alkotott igék. In: Hoffmann István – Juhász Dezső – Péntek János (szerk.), *Hungarológia és dimenziális nyelvszemlélet. Előadások az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson (Jyväskylä, 2001. augusztus 6–10.)*. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen–Jyväskylä. 121–126.
- Takács Judit 2003. *Istvánok, Istik, Pistik* (Egy keresztnév közszói származékainak vizsgálata). *Magyar Nyelvjárások* 41: 603–608.
- Takács Judit 2007. *Keresztnemek jelentésváltozása. Egy tulajdonnévtípus közszóvá válásának modellje*. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 86. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézet. Debrecen.
- Takács Judit 2008a. A név mint kód. *Létünk* 38/1: 18–29.
- Takács Judit 2008b. Terhi Ainila – Minna Saarelma – Paula Sjöblom: Nimistöntutkimuksen perusteet. (Ismertetés.) *Folia Uralica Debreceniensia* 15: 201–203.

- Takács Judit 2008c. Köznevesült keresztnevek szépirodalmi használata. In: Bölcskei Andrea, N. Császi Ildikó (szerk.), *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Budapest. 494–497.
- Takács Judit 2010. Kontrastiivinen katsaus yleisnimistymiseen suomen ja unkarin kielessä. *Folia Uralica Debreceniensia* 17: 159–165.
- Takács Judit 2014. Keresztnévhasználat és névtipológia összefüggése a finnben és a magyarban. *Folia Uralica Debreceniensia* 21: 157–167.
- Takács Judit 2015. Személynévtani témájú dolgozatok a finn egyetemeken. *Finnugor Világ*. XX. évf. 2. szám: 11–15.
- Takács Judit 2018. A kategóriaalkotás és sztereotipizáció vizsgálata viccek keresztnevanyaga alapján. In: Nemesi Attila László – T. Litovkina Anna – Barta Zsuzsanna – Barta Péter (szerk.), *Humorstilusok és -stratégiák*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 376–388.
- Takács Judit 2020a. Köznevesült tulajdonnevek szótárainkban. In: Farkas Tamás – Slíz Mariann (szerk.), *Tulajdonnevek és szótárak*. Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest. 231–240.
- Takács Judit 2020b. Közszóvá vált tulajdonnevek a börtönszlangban. In: Bölcskei Andrea – Heltai János Imre (szerk.), *Nyelv, kultúra, identitás. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a 21. századi információs térben. IV. Szociolingvisztika, névtan, nyelvtörténet*. A MANYE Kongresszusok Előadásai 14. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Takács Judit 2022. Az áru- és márkanevek tárgyalásának jellegzetességei az anyanyelvi taneszközökben. *Anyanyelv-pedagógia*.
<https://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=985> (2023. 03. 31.)
- Takács Judit – Várnai Judit Szilvia 2002. Gondolatok a magyar hivatalos személynévhasználatról az uniós csatlakozás tükrében. In: Illésné dr. Kovács Mária – Grécsi Zsoltos Enikő (szerk.), *Köszöntő kötet B. Gergely Piroska tiszteletére. A Miskolci Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai* 1: 182–185. Miskolc.
- Tamás Ágnes 2011. Nemzetiségi szereplők neveinek összehasonlító elemzése bécsi és magyar élclapokban. *Névtani Értesítő* 33: 121–131.
- Tamás Ágnes 2013. Nemzetiségi sztereotípiák és a humor eszközei a 19. század második felében. In: Vargha Katalin – T. Litovkina Anna – Barta Zsuzsanna (szerk.), *Sokszínű humor*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 121–130.
- Tamás Ágnes 2014. *Nemzetiségek görbe tükörben. 19. századi nemzetiségi sztereotípiák Magyarországon*. Kalligram Kiadó. Pozsony.
- Tamás Ágnes 2015. Névmagyarosítás, személy- és földrajzi nevek az élclapokban a tisztaeszlári vérvád időszakában (1882–1883). *Névtani Értesítő* 37: 157–168.
- Tellinger Dusán 2005. Az etnokulturémák szerepe a műfordításban. *Fordítástudomány* 5/2: 123–129.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2005. Kognitív jelentéstani vázlat az igekötős igékről. *Magyar Nyelv* 101/1. 27–43.

- Tolcsvai Nagy Gábor 2008. A tulajdonnév jelentése. In: Bölcskei Andrea – N. Császi Ildikó (szerk.), *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Balatonszárszó, 2007. június 22–24.)*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. Budapest. 30–41.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2010. *Kognitív szemantika*. Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara. Nyitra.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2013. *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Tolnai Vilmos 1899. Személynevek mint köznevek. *Magyar Nyelvőr* 28: 1–9.
- H-Tomesz Tímea 2018. Kommunikációs készségfejlesztés kisiskolás korban. In: H. Varga Gyula (szerk.), *Kommunikációs tudatosság – Médiatudatosság*. Hungarovox Kiadó. Budapest. 1–14.
- Tóth László 2015. Alapfogalmak az irodalmi onomasztikában. *Acta Academiae Agriensis Sectio Linguistica Hungarica* 42: 203–215.
- Tóth Valéria 2014. A személynévadás és személynévhasználat névelméleti kérdései. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 10: 179–204.
- Tóth Valéria 2016. *Személynévadás és személynévhasználat az ómagyar korban*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 38. Debreceni Egyetemi Kiadó. Debrecen.
- Tölgyessy Zsuzsanna 2009. *Mi is az a drámapedagógia?* Tani-tani Online 4: 36–39. http://www.tani-tani.info/094_tolgyessy (utolsó letöltés: 2019. 05. 16.)
- Utasi Ágnes 2004. *Feláldozott kapcsolatok. A magyar szingli*. MTA Politikai Tudományok Intézete. Budapest.
- Valló Zsuzsa 2000. A fordítás pragmatikai dimenziói és a kulturális reáliák. *Fordítástudomány* 2/1: 34–49.
- Van Langendonck, Willy 2007. *Theory and Typology of Proper Names*. Mouton de Gruyter. Berlin – New York.
- H. Varga Márta 2017. Bibliai eredetű személynevek köznevesülése. *Folia Uralica Debreceniensia* 24: 259–274.
- Varga Irén – Gönczi Károly – Pintér István 2004. *Önismereti játékok gyűjteménye*. Tanári kézikönyv. Pedellus Tankönyvkiadó. Debrecen.
- Vörös Ferenc 2015. Miként hasznosíthatók a Névtani Értesítő tanulmányai a magyartanításban? *Anyanyelv-pedagógia* 3. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=585> (utolsó letöltés: 2019. 05. 16.)
- Zántó Edina 2018. *Hogyan használható egy névtani kötet a középiskolai tanításban?* Farkas Tamás – Slíz Mariann (szerk.): *Magyar névkutatás a 21. század elején. Hajdú Mihály emlékére*. Anyanyelv-pedagógia 11/1: 64–70. <https://doi.org/10.21030/anyp.2018.1.6> (utolsó letöltés: 2019. 05. 16.)
- Váradai Luca 2012. Előtanulmány a roma családnevek diszkriminációteszteléséhez való kiválasztásához. In: Sik Endre – Simonovics Bori (szerk.), *A diszkrimináció mérése*. E-tankönyv. ELTE TáTK. Budapest. 236–244.

- Várnai Judit Szilvia 2005. *Bárhogy nevezzük... A tulajdonnév a nyelvben és a nyelvészetben*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Várnai Judit Szilvia 2008. Előszó. In: Szabó Edina (szerk.), *A magyar büntönszleng szótára*. Kossuth Egyetemi Kiadó. Debrecen. 5–6.
- Venuti, Lawrence 1995. *The Translator's Invisibility. A History of Translation*. Second edition. London–New York. Routledge.
- Venuti, Lawrence 2001. Strategies of Translation. In: Baker, M. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. Routledge. London – New York. 240–244.
- Vermes Albert 2010. Fordítási veszteségek: a nyelvi és kulturális tényezők viszonyáról. In: Zimányi Árpád (szerk.), *A tudomány nyelve – a nyelv tudománya. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a magyar nyelv évében*. XIX. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus. A MANYE Kongresszusok előadásai 6. 199–207.
- Vitányi Borbála 1985. Értjük-e a nyelvjárások üzenetét? *Édes Anyanyelvünk* 7/4: 11–12.
- Vitányi Borbála 1997. Keresztnevek és becézőnevek népnyelvi mezőben. *Magyar Nyelvjárások* 121: 39–43.
- Vuola, Sanna 2001. *Kalannin ja Laitilan lasten puhuttelunimet*. Szakdolgozat. Turun yliopisto. Turku.

